

Aleksandra Goniewicz

POWSTANIA ŚLĄSKIE 1919. 1920. 1921

CENTRUM
DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO
GÓRNEGO
ŚLĄSKA

Katowice 2001

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Aleksandra Goniewicz

POWSTANIA ŚLĄSKIE 1919. 1920. 1921

PRZEWODNIK PO MIEJSCOWOŚCIACH

CENTRUM
DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO
GÓRNEGO
ŚLĄSKA

KATOWICE 2001

Recenzent
Dr hab. Ryszard Kaczmarek

Projekt okładki
Witold Skrzypek

Mapa
Ewa Janoszek

Redakcja
Gabriela Bożek

Redakcja techniczna
Jarosław Arcyz

Na okładce „Gwiazda Górnosłaska” – odznaczenie kpt. Wojska Polskiego
Ludwika Skrzypka, obecnie w posiadaniu wnuka – Michała Skrzypka

© Copyright by Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska
Katowice 2001

Książka ukazała się dzięki finansowemu wkładowi
Sejmiku Województwa Śląskiego w Katowicach

ISBN 83-85871-23-3

WYDAWCA
Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska
40-032 Katowice pl. Sejmu Śląskiego 2

Wyd. I. Nakład 1000 egz.

Drukarnia Archidiecezjalna
40-032 Katowice ul. Wita Stwosza 11

SPIS TREŚCI

Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego	7
Od Wydawcy	9
Wykaz skrótów	12
Wprowadzenie	13
I powstanie śląskie	35
II powstanie śląskie	65
III powstanie śląskie	87
Inne miejsca pamięci	133
Literatura	142

**Uchwała Nr I/34/1/01
Sejmiku Województwa Śląskiego
z dnia 7 maja 2001 roku**

**w sprawie
oświadczenia z okazji osiemdziesiątej rocznicy
wybuchu III Powstania Śląskiego**

Na podstawie § 2 ust. 2 pkt 1
Tymczasowego Regulaminu Obradowania
Sejmiku Województwa Śląskiego

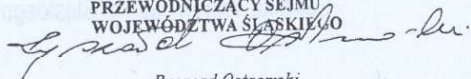
**Sejmik Województwa Śląskiego
uchwała:**

Powstania Śląskie należą do najważniejszych wydarzeń w procesie odradzania się i formowania II Rzeczypospolitej. Szczególną rolę odegrało III Powstanie Śląskie będące samorzutnym zrywem ludu śląskiego, który pomimo wielu wieków niewoli, zachowując polskość i tożsamość narodową, czynem zbrojnym zdecydował o przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski. Wielki patriotyzm Powstańców, umiłowanie polskości, rozsądek oraz hart ducha stanowią ciągle aktualny wzorzec do naśladowania. Niech męstwo,

wierna służba i miłość do Ojczyzny, którymi wykazali się Powstańcy Śląscy, będą wzorem dla przyszłych pokoleń, a powstańcze czyny niech pozostaną wyrazem najwyższego patriotyzmu w wymiarze ogólnonarodowym i państwowotwórczym.

W 80. rocznicę wybuchu zwycięskiego III Powstania Śląskiego, decydującego o powrocie Górnego Śląska do Macierzy, Sejmik Województwa Śląskiego składa hołd i wyraża najwyższy szacunek oraz uznanie wszystkim Powstańcom z ich przywódcą Wojciechem Korfantym na czele.

PRZEWODNICZĄCY SEJMU
WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Ryszard Ostrowski

OD WYDAWCY

Rocznice skłaniają zazwyczaj do refleksji, a także do stworzenia obrazu czasu minionego. W jakim stopniu obraz ten będzie rzeczywisty, decydują wiedza o zdarzeniach i nasza wola poznania prawd, może nie zawsze najłatwiejszych do przyjęcia. 80. rocznica wybuchu III powstania śląskiego dała okazję do zastanowienia się nad historią najnowszą regionu. Świątowana w różnorodny sposób przyczyniła się do lepszego zorientowania się Górnoszlązaków w genezie ruchu narodowego i ciężeniu Górnego Śląska ku Polsce. Dała również asumpt do uczestnictwa w tym ważnym święcie. Potwierdza to w sposób jednoznaczny przytoczona na wstępie *Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 7 maja 2001 roku w sprawie oświadczenia z okazji osiemdziesiątej rocznicy wybuchu III Powstania Śląskiego*. Dowodzi również przywiązania do wartości niestychanie ważkich dla mieszkańców województwa śląskiego, gdzie etos pracy tak ostatnio trudny do spełnienia, przywiązanie do rodzimej kultury i obyczajów wiele znaczą.

Uważam, iż mówić o przeszłości trzeba otwarcie, spokojnie i – co najważniejsze – w sposób zwykły, nie tylko od-

świętyni. Ma to szczególne znaczenie dla ludzi bardzo młodych, dla których wczoraj znaczy prawie tyle, co otchłań wieków. Być może, popełniono błąd w edukacji, wywołując zniechęcenie do świętowania rocznic. Być może, tempo przemian współczesnego świata nie pozostawia zbyt wiele miejsca na studiowanie przeszłości ziemi, z której się pochodzi i gdzie postanawia się żyć. Stąd płynie potrzeba stworzenia licznych form edukacji regionalnej i propozycji jej realizacji.

Jedną z propozycji jest przygotowana przez Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska publikacja, będąca swego rodzaju przewodnikiem po wydarzeniach i drogach śląskich powstań. Dając młodym ludziom materiał historyczny do przemyśleń, zachęca jednocześnie do odwiedzin miejsc i pamiątek związanych z wydarzeniami lat 1919–1921, jakie przetaczały się przez cały Górny Śląsk. Wydarzeniami będącymi efektem swoistego fenomenu Górnoszlązaków wyrażającego się w odwiecznym trwaniu przy wierze, języku i obyczajach przodków, co wyróżniało ich od napływowej ludności niemieckiej. Mimo iż językiem urzędowym był język niemiecki, śląskie domy wychowywały po polsku, a słowo polskie, które przybrało kształt modlitwy, pieśni religijnej czy piosenki okolicznościowej, stało się orężem przeciwko germanizacji. Słowo polskie na druku ulotnym donosiło o wydarzeniach na ziemiach polskich, wywoływało niejednokrotnie szeroki rezonans społeczny wśród Górnoszlązaków. Istotną rolę odegrała pomoc, jaką otrzymy-

wała ludność śląska od mieszkańców innych ziem polskich podczas pamiętnej klęski głodu końca lat siedemdziesiątych XIX wieku. Ostatnie dziesięciolecie tegoż wieku wyzwołyły dążenia do emancypacji, zmierzające do uzyskania uprawnień gwarantujących swobodny rozwój życia narodowego Ślązaków. Maksyma zawarta w pierwszym numerze „Górnoszlazaka”, pisma Narodowej Demokracji na Górnym Śląsku: „Jesteśmy dziećmi jednej matki Polski, jesteśmy wszyscy braćmi, daremne wasze granice, bo dusza narodu nie zna podziałów” legła u podstaw działań określanych w historiografii jako powstańczy zryw ludu śląskiego. Dlatego przypomnienie tych faktów jest równie ważne co oczywiste.

Zbrojne powstanie zakończyło się sukcesem, który w ówczesnej sytuacji nie mógł być pełniejszy. Do Polski zamiast jedynie dwóch powiatów przyłączono trzecią część terenów plebiscytowych. Było to – rzecz jasna – zasługą ludu śląskiego, a w części całego społeczeństwa polskiego.

Wyrażam wdzięczność władzom Sejmiku Województwa Śląskiego za pomoc finansową pozwalającą na publikację przewodnika.

Eugeniusz Paduch
Dyrektor
Centrum Dziedzictwa
Kulturowego Górnego Śląska

Wykaz skrótów

Apo	– Abstimmungspolizei, Policja Plebiscytowa
ChZL	– Chrześcijańskie Zjednoczenie Ludowe
CWF	– Centrala Wychowania Fizycznego
DOP	– Dowództwo Obrony Plebiscytu
gen.	– generał
KOOS	– Kampforganisation Oberschlesien
kpt.	– kapitan
ks.	– ksiądz
mjr	– major
NKWP	– Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych
NPR	– Narodowa Partia Robotnicza
NRL	– Naczelna Rada Ludowa
PKPleb	– Polski Komisariat Plebiscytowy
plk	– pułkownik
POW	– Polska Organizacja Wojskowa
pptk	– podpułkownik
ppor.	– podporucznik
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
ps.	– pseudonim
Sipo	– Sicherheitspolizei
SSOS	– Selbstschutz Oberschlesiens
TG	– Towarzystwo Gimnastyczne

Wprowadzenie

W wyniku I wojny światowej uległ zmianie europejski układ sił. Tworzenie nowego ładu w Europie przypadło zwycięskim państwom ententy, której przedstawiciele zebrali się w Paryżu w celu opracowania traktatów pokojowych z pokonanymi państwami centralnymi (Niemcy, Austro-Węgry, Turcja i Bułgaria). Podczas obrad paryskiej konferencji pokojowej (od 18 stycznia 1919 do 21 stycznia 1920 roku) decydujący głos należał do przedstawicieli pięciu mocarstw: Francji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Japonii i Włoch. W sprawach europejskich najważniejsze decyzje zapadały w gronie tzw. Wielkiej Trójki, reprezentowanej przez francuskiego premiera – Georga Clemenceau, prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej – Thomasa Woodrowa Wilsona oraz premiera brytyjskiego – Lloyd George’a.

Podczas konferencji paryskiej rozpatrywana była między innymi kwestia przynależności państwowej Górnego Śląska jako obszaru spornego między Polską a Niemcami. Podstawą do dyskusji w sprawie górnośląskiej był sporządzony w październiku 1918 roku przez Romana Dmowskiego (Komitet Narodowy Polski) projekt dotyczący granic przyszłego

państwa polskiego. Proponowano w nim m.in. przekazanie Polsce obszaru rejencji opolskiej z wyłączeniem jej południowo-wschodniej części (bez powiatów nyskiego, grotkowskiego oraz części niemodlińskiego i prudnickiego), a także części rejencji wrocławskiej (powiaty namysłowski, sycowski i część milickiego). Postulaty polskie zostały poparte przez Francję, która dążyła do wzmocnienia nowych państw Europy Środkowej, a tym samym do osłabienia potencjału ekonomicznego i militarnego Niemiec. W interesie Wielkiej Brytanii, która nie poparła polskich roszczeń, było utrzymanie silnej pozycji Niemiec jako przeciwwagi dla Francji. Anglicy reprezentowali pogląd o potrzebie kontynuacji tradycji zachowania równowagi sił na kontynencie europejskim.

W czerwcu 1919 roku zapadła decyzja w sprawie Górnego Śląska (traktat wersalski), z którego wydzielono obszar plebiscytowy. Zgodnie z art. 88 traktatu pokojowego o przynależności tego terytorium miał zdecydować plebiscyt. Decyzja o przeprowadzeniu głosowania wywołała powszechne rozdrażnienie wśród ludności polskiej Górnego Śląska. Działacze ruchu polskiego w tym czasie skupieni byli w tajnej organizacji o charakterze paramilitarnym – Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Kiedy w sierpniu 1919 roku doszło do masakry robotników w „Mysłowitzergrube” (kopalnia „Mysłowice”) przez oddział Grenzschtzu, przywódcy ruchu polskiego zdecydowali o rozpoczęciu pierwszego powstania śląskiego (17/18 sierpnia 1919 roku). Powstanie zostało stłumione przez Niemców.

Obszar plebiscytowy – „strefa niczyja” – obejmował miasta wydzielone z rejencji opolskiej: Bytom, Gliwice, Katowice, Królewską Hutę (dziś Chorzów), Opole, Racibórz, oraz powiaty: bytomski, głubczycki, katowicki, kluczborski, kozielski, lubliniecki, oleski, opolski, część wschodnią prudnickiego, pszczyński, raciborski, rybnicki, strzelecki, toszeckiego-gliwicki, zabrzański. Ponadto z rejencji wrocławskiej włączono wschodnią część powiatu namysłowskiego. Na obszarze plebiscytowym pozostała miejscowa, czyli niemiecka, administracja oraz policja, opuścili go natomiast oddziały armii niemieckiej.

Ratyfikowanie traktatu 10 stycznia 1920 roku w Paryżu dawało podstawy prawne do wypełnienia klauzul i postanowień tego dokumentu. Nad bezpośrednią realizacją zamierzeń miała czuwać Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa złożona z trzech komisarzy: przedstawiciela Francji gen. Henri Le Ronda jako przewodniczącego, Wielkiej Brytanii płk Harolda F.P. Percivala oraz Włoch gen. Andrea de Marinis Stendardo di Ricigliano. Jej zadaniem było przeprowadzenie plebiscytu, przygotowanie na podstawie jego wyników dla Rady Najwyższej propozycji podziału terytorium oraz przekazanie wyznaczonych obszarów zainteresowanym stronom.

W pierwszym etapie przejmowania terenu plebiscytowego przez wojska sojusznicze, to jest od 31 stycznia do 11 lutego 1920 roku, władza administracyjna podlegała francuskim strukturom wojskowym. Priorytetem było utrzymanie spo-

koju i bezpieczeństwa publicznego. Należało liczyć się z utrudnieniami ze strony nadal funkcjonujących organów niemieckiej administracji terenowej. Trzeba podkreślić, że zgodnie z § 3 aneksu do art. 88 traktatu wersalskiego wyłączono z kompetencji Komisji władzę ustawodawczą oraz kwestie polityki finansowej (podatki). To niedopatrzenie zostało naprawione w kwietniu 1920 roku, kiedy to powołano się na odpowiednie stwierdzenie zawarte w aneksie mówiące o prawie do samookreślenia kompetencji Komisji przez władze sojusznicze. Od tego momentu Międzysojusznicza Komisja mogła wydawać rozporządzenia z mocą ustawy.

Usprawnieniu prac Komisji miały służyć rozbudowana administracja terenowa, własny aparat sądowniczy oraz zaplecze zbrojne i policyjne (początkowo była to niemiecka Sicherheitspolizei – Sipo, a od sierpnia 1920 roku Policja Plebiscytowa – Abstimmungspolizei, w skrócie Apo). Oprócz struktur jawnych Komisji funkcjonowała jeszcze tajna policja bezpieczeństwa kontrolująca życie polityczne i społeczne, mająca na celu ochronę przed ewentualnymi wystąpieniami i przejawami agresji wobec Komisji. Oddziały zbrojne będące do dyspozycji aliantów na górnośląskim obszarze plebiscytowym nie przekroczyły nigdy 25 tys. osób. Ta liczba z pewnością nie wystarczała do zapewnienia bezpieczeństwa i kontroli terytorium o powierzchni 11 008 km², który zamieszkały był przez 2 112 700 osób.

Przejęcie obszaru plebiscytowego przez Międzysojuszniczą Komisję miało umożliwić tutejszym mieszkańcom swo-

bodne wypowiedzenie się co do przyszłości tego terytorium. Rzeczywistość okazała się bardziej skomplikowana. Od samego początku, tj. od momentu przybycia 11 lutego 1920 roku do Opola przedstawiciele europejskich mocarstw, sytuacja kształtowała się niekorzystnie dla strony polskiej. Wynikało to między innymi z faktu, że przedstawiciele, wyznaczeni przez swój kraj, na terenie Górnego Śląska dbali głównie o ochronę interesów reprezentowanego przez siebie państwa. U podstaw konfliktów między komisarzami leżały przeciwstawne opcje realizacji polityki europejskiej. Przedstawiciel Francji gen. Le Rond skłaniał się ku realizacji polskich postulatów terytorialnych na Górnym Śląsku, starając się stworzyć optymalne warunki do swobodnego wypowiedzenia się jego mieszkańców co do przyszłości ziemi górnośląskiej. Natomiast przedstawiciele Wielkiej Brytanii i Włoch sprzyjali stronie niemieckiej, popierając roszczenia Rzeszy do uprzemysłowionego obwodu górnośląskiego.

Sytuacja Niemców na terenie plebiscytowym, w porównaniu z sytuacją zamieszkujących tu Polaków, była korzystniejsza. Urzędy pozostawały nadal w rękach dotychczasowych niemieckich urzędników, funkcjonował niemiecki nadzór w kopalniach i hutach, językiem obowiązującym w szkołach i sądach był niemiecki, nasilały się akty przemocy i terroru wobec ludności polskiej ze strony Sipo, żywe były kontakty komisarzy włoskiego i angielskiego z przedstawicielami ludności niemieckiej. Brak wypracowanego, jednolitego stanowiska w Komisji, liczne spory między jej przedstawicielami

miały wpływ na zagęszczenie atmosfery wokół wyraźnie zarysowującego się problemu górnośląskiego. Takie poczynania osłabiały autorytet Komisji i wiarę w skuteczność mającego odbyć się plebiscytu. Strona polska musiała podjąć działania w obronie interesów ludności polskiej Górnego Śląska i państwa polskiego.

Do reprezentowania polskiej racji na Górnym Śląsku został powołany Polski Komisariat Plebiscytowy z Wojciechem Korfantym jako komisarzem (20 lutego 1920 roku). Siedziba Komisariatu mieściła się w Bytomiu w gmachu hotelu „Lomnitz”. Zastępcami komisarza zostali przedstawiciele najsilniejszych polskich ugrupowań politycznych: Konstanty Wolny z Chrześcijańskiego Zjednoczenia Ludowego (ChZL), Józef Rymer z Narodowej Partii Robotniczej (NPR) i Józef Biniśkiewicz z Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS).

Pod względem organizacyjnym Polski Komisariat Plebiscytowy korzystał z metod funkcjonowania wypracowanych przez Generalny Sekretariat Plebiscytowy. Nowe struktury aparatu plebiscytowego składały się z 24 wydziałów i 7 sekcji. Największą komórką w terenie były powiatowe komitety plebiscytowe, którym podlegały okręgi, obejmujące od kilku do kilkunastu miejscowości. Na czele okręgu stał okręgowy, któremu podlegali kierownicy miejscowych komitetów plebiscytowych. Działania Komisariatu skierowane były na przygotowanie ludności górnośląskiej do plebiscytu. Opracowywano odpowiednie materiały dla prasy, organizowano ludność w różnego typu związkach, prowadzono agitatorskie

wiece i zebrania, na których dostarczano argumentów odpierających ataki niemieckiej propagandy, żądano równouprawnienia z ludnością niemiecką w życiu społeczno-politycznym i gospodarczym.

Do działania na rzecz Polskiego Komisariatu Plebiscytowego przyłączyły się liczne organizacje społeczno-kulturalne z całego kraju, powstawały komitety organizujące pomoc dla akcji plebiscytowej, zbierano fundusze, aktywizowano ludzi do pracy w aparacie plebiscytowym. Przedstawiciele organizacji plebiscytowej utrzymywali stałą łączność z polskim rządem poprzez Radę Plebiscytową (organ rządowy).

Strona niemiecka rozpoczęła organizowanie Niemieckiego Komisariatu Plebiscytowego (Plebisitkommissariat für Deutschland) dwa miesiące później niż strona polska. Jego siedziba mieściła się w „Zentralhotel” przy Bahnhofstraße (hotel „Centralny” przy ul. Dworcowej) w Katowicach. Pracami kierował dr Kurt Urbanek. Komisariat miał reprezentować ludność niemiecką i organizacje niemieckie wobec władz alianckich, kontynuować akcję propagandową, sporządzić listy osób uprawnionych do głosowania oraz zapewnić kwatery dla mających przybyć na głosowanie emigrantów.

Wiosna i lato 1920 roku to okres nasilającej się propagandy polskiej i niemieckiej. Obie strony usiłowały maksymalnie wykorzystać stosowne argumenty w celu przeciągnięcia na swoją stronę osób o niesprecyzowanych poglądach politycznych. Manipulacje tak z jednej, jak i z drugiej strony po-

głębiały istniejący chaos i wprowadzały dezorientację wśród ludności obszaru plebiscytowego. Niemiecka propaganda, wykorzystując sympatię Górnoszlązaków (zrodzoną na tle klasowym jeszcze podczas I wojny światowej) dla młodego państwa radzieckiego, wskazywała na zaborczość polskiej polityki na wschodzie. Ponadto wykorzystwała sytuację, w jakiej znalazła się Polska na skutek prowadzonej wojny z Rosją Radziecką. Wskazywano na biedę, bezrobocie, brak konstytucji państwowej, ogólną dezorganizację życia. Nasiliła się agitacja niemiecka za oddaniem obszaru plebiscytowego Rzeszy. Przekonywano, że w przypadku przejęcia Śląska przez Polskę rozpocznie się okres stagnacji gospodarczej ze względu na brak kadry mogącej kierować śląskim przemysłem.

Argumentem wysuwany przez polską propagandę było przyjęcie przez Sejm Ustawodawczy (15 lipca 1920 roku) Statutu Organicznego, na mocy którego województwo śląskie otrzymało szeroką autonomię. Od tego momentu mówiono o niezależnych władzach województwa, które miały mieć decydujący wpływ na wszystkie ważniejsze aspekty życia społecznego na Górnym Śląsku. Dodatkowym atutem było uchwalenie przez tenże Sejm ustawy zasadniczej (17 marca 1921 roku). Dla polskiej propagandy sprzyjający okazał się fakt podpisania pokoju w Rydze, który kończył okres wojny polsko-radzieckiej (18 marca 1921 roku).

Polska akcja propagandowa była w znacznej mierze działalnością uświadamiającą. Często odwoływano się do panu-

jącego stereotypu Polaka-katolika, co miało być równoznaczne z określeniem Górnoszlązaka to katolik. Przypominano o prześladowaniach katolików przez protestanckie Prusy. Prawdziwy stosunek wobec Górnoszlązaków widoczny był w poczynaniach niemieckich bojówek nastawionych na zdławienie wszelkich przejawów polskości.

W trakcie kampanii plebiscytowej Niemcy zorganizowali antypolską manifestację w Opolu (kwiecień 1920 roku). W odpowiedzi Polski Komisariat Plebiscytowy zorganizował liczne wiece ludności polskiej w Bytomiu, Katowicach, Królewskiej Hucie, Zabrze, na których domagano się przywrócenia do pracy osób zwolnionych przez Niemców oraz usunięcia Sipo. Walce o cele narodowe towarzyszył proklamowany przez Komisariat strajk powszechny odbywający się w dniach 10–12 maja 1920 roku. Szczególnie jaskrawym przejawem działania niemieckich bojówek był przeprowadzony pod koniec maja atak na siedzibę Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu. Oddziały polskie nie pozostawały bierne wobec takich poczynąń i bojkotowały niemieckie zebrania oraz niemieckich działaczy.

Działania niemieckich kół politycznych na przełomie lipca i sierpnia 1920 roku sięgnęły zenitu. Pojawiające się w prasie niemieckiej wiadomości o rzekomym zajęciu Warszawy przez Armię Czerwoną, o ucieczce rządu polskiego oraz o konspiracyjnych przygotowaniach polskich do zbrojnego powstania stanowiły swoistą prowokację. Rozpoczął się masowy pogrom ludności polskiej w Katowicach, Zabrze

i Rybniku. W całym powiecie katowickim został wprowadzony stan oblężenia, a władze alianckie opuściły Katowice. Po obu stronach dochodzi do aktów przemocy: Niemcy bojkowkarze mordują dr. Andrzeja Mielęckiego, Polacy dokonują samosądu i strzelają za zdradę do Teofila Kupki. W czasie niemieckiej prowokacji w Katowicach zostały zniszczone budynki drukarni „Gazety Robotniczej” oraz Polskiego Komitetu Plebiscytowego (hotel „Deutsches Haus” przy Holteistraße, dzisiejsza ul. Wojewódzka). W odwecie strona polska spaliła niemiecką kolonię w Hołdunowie (17/18 sierpnia 1920 roku).

Wybuchła II powstanie śląskie. W nocy z 19 na 20 sierpnia 1920 roku polski komisarz Wojciech Korfanty wydaje odezwę do ludności polskiej wzywającą do podjęcia samoobrony. Powstańcy nie atakowali miast, w których stacjonowały oddziały alianckie, likwidowano jedynie posterunki policji i administracji niemieckiej. Pośredni cel powstania został osiągnięty, tzn. Międzysojusznicza Komisja wydała rozporządzenie o organizacji nowej policji dla Górnego Śląska, składającej się po części z Polaków i po części z Niemców (Apo). Likwidacja Sipo wpłynęła na częściową poprawę warunków polskiej akcji propagandowej.

Po zakończeniu w sierpniu 1920 roku powstania Międzysojusznicza Komisja mogła podjąć działania zmierzające do jak najszybszego przeprowadzenia plebiscytu. Prace organizacyjne trwały od września 1920 roku do lutego 1921 roku. W rezultacie ustalono, że termin głosowania przypada na 20

marca 1921 roku. Prawo udziału w plebiscycie przyznano 1 221 274 osobom, tj. wszystkim urodzonym na terytorium plebiscytowym oraz wszystkim mieszkającym tu od 1 stycznia 1904 roku, którzy 1 stycznia 1921 roku mieli ukończony 20 rok życia. Na tej podstawie mogli wziąć udział w głosowaniu także ślascy emigranci – na czas plebiscytu przybyło na Górny Śląsk z Niemiec około 192 tys., z których 182 tys. opowiedziało się za Niemcami.

Międzysojusznicza Komisja wydała liczne rozporządzenia o charakterze profilaktycznym w celu zapewnienia głosującym maksymalnego bezpieczeństwa. Wydano zakaz wywieśzania w dniu plebiscytu sztandarów i emblematów narodowych, sprzedaży alkoholu, a w okresie od 9 marca miała obowiązywać cisza przedwyborcza, zaostrzono kontrolę graniczną.

Głosowanie przebiegało w spokoju. Za Polską opowiedziało się 479 365 uprawnionych do głosowania (40,3%), za Niemcami 707 393 (59,4%). Z założeń aneksu do art. 88 traktatu wersalskiego wynikało, że głosy miały być obliczane według gmin. Biorąc pod uwagę ten czynnik, okazuje się, że na wszystkie gminy uprawnione do udziału w plebiscycie 682 gminy głosowały za Polską (46,3%), a 792 (53,7%) za przynależnością do Niemiec. Wyniki nie były odzwierciedleniem rzeczywistego układu sił narodowych na terenie plebiscytowym przede wszystkim ze względu na udział emigrantów. Ujawniona w plebiscytowym głosowaniu przewaga niemiecka dawała – zdaniem strony niemieck-

kiej – podstawy do przyznania całego Górnego Śląska Niemcom.

Przyznanie prawa do głosowania osobom urodzonym na Górnym Śląsku, ale już tu nie mieszkającym (emigracja) wpłynęło na fakt, że szala zwycięstwa przechyliła się na stronę niemiecką. Warto podkreślić, że włączenie do obszaru plebiscytowego terenów północno-zachodnich (wschodnia część powiatu prudnickiego i namysłowskiego), o znacznym stopniu zgermanizowania, wpłynęło również na wynik głosowania. Wynik ten mógłby okazać się jeszcze mniej korzystny dla strony polskiej, gdyby z obszaru plebiscytowego nie wyłączono niemieckiego powiatu głubczyckiego.

Należało teraz czekać na propozycje Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej co do wytyczenia granic oparte na wyniku plebiscytu. Okazało się, że większe miasta (Bytom, Gliwice, Katowice, Królewska Huta, Mikołów, Pszczyna, Rybnik, Tarnowskie Góry, Zabrze) ujawniły swe proniemieckie nastawienie, natomiast okalające je wsie – propolskie. W takiej sytuacji polski komisarz plebiscytowy Wojciech Korfanty zwrócił się do aliantów o przyznanie Polsce obszaru Górnego Śląska na wschód od rzeki Odry, który opowiedział się za Polską. Tak zwana linia Korfante, sprecyzowana w odezwie z 23 marca 1921 roku, biegła z Bogumina na południu w kierunku północnym, wzdłuż Odry, do Wielkich Zimnic, następnie w kierunku północno-wschodnim aż do Kolonowskiej, dalej koło Chobia, Kniei,

Zębówic, Leśnej, Wachowic, Brońca, Wolencina, Kościelice i stamtąd do granicy polskiej.

O wynik plebiscytu wywiązał się zacięty spór międzynarodowy. Francuski generał Henri Le Rond popierał przyznanie Polsce znacznej części Górnego Śląska, którą zamieszkiwała w przeważającej mierze ludność polska (linia Korfante). Z tą propozycją nie zgadzali się komisarze włoski i angielski wysuwający projekt przewidujący przyznanie Polsce jedynie południowego skrawka Górnego Śląska. Obszar ten to zaledwie 25% terytorium plebiscytowego, który zamieszkiwało około 21% ludności. Odsetek ten nie stanowił nawet połowy mieszkańców, którzy w plebiscycie opowiedzieli się za Polską.

Sytuacja na Górnym Śląsku była napięta. Informacje dotyczące wytyczenia granic okazały się niekorzystne dla strony polskiej. Przeważały propozycje nakreślone przez Włochów i Anglików. Polsce zamierzano oddać tylko powiaty rybnicki i pszczyński oraz część katowickiego i tarnogórskiego.

Warto na chwilę cofnąć się do zdarzenia, które miało miejsce 30 lipca 1920 roku – „wielkiej wsypy”. Feralnej nocy wpadł w ręce niemieckiej straży granicznej człowiek przenoszący ważne organizacyjne dokumenty Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Zawarte w nich informacje dotyczyły planów operacyjnych, nazwisk i pseudonimów powojskowych na wszystkich szczeblach organizacyjnych wraz z danymi liczbowymi polskiej konspiracji. To zdarzenie legło

u podstaw decyzji Wojciecha Korfanteo o rozwiązaniu organizacji (25 sierpnia 1920 roku). W jej miejsce powołano Centralę Wychowania Fizycznego (CWF). Oficjalnie CWF była agendą Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego, a jej zadaniem miało być krzewienie kultury fizycznej wśród społeczeństwa. W rzeczywistości miała ona chronić polskie zebrania i polskich działaczy, opracować plany i zaplecze mającego nastąpić w przyszłości zbrojnego wystąpienia.

W 1921 roku w wyniku kolejnej reorganizacji w polskim ruchu konspiracyjnym rozwiązano CWF i powołano Dowództwo Obrony Plebiscytu (DOP). Jego działalność w dużym stopniu oparta była na strukturze organizacyjno-technicznej POW Górnego Śląska i ograniczała się do tych samych celów, co jego poprzedniczka, tj. ochrony polskiej ludności i obiektów przed działaniem niemieckich bojówek.

W oczekiwaniu na wydanie decyzji co do przebiegu granicy na Górnym Śląsku rosło napięcie wśród działaczy politycznych i społeczności śląskiej. Szerzyło się przekonanie, że wobec możliwości decyzji niekorzystnych dla Polski trzeba będzie zastosować skuteczniejsze metody, które doprowadzą do wyzwolenia Śląska.

Przebywający na Śląsku Wojciech Korfanty i ppłk Maciej Mielżyński alarmowali rząd polski o nastrojach społeczeństwa, które w każdej chwili mogły doprowadzić do zbrojnego powstania. Niezadowolenie oraz chęć zmanifestowania uczuć patriotycznych na Śląsku sięgały zenitu i groziły niekontrolowanym wybuchem. Rząd polski namawiał do za-

chowania za wszelką cenę porządku i spokoju, wyrażając pogląd, że powstanie jeszcze bardziej pogorszy sytuację Polski na arenie międzynarodowej.

Przedstawiciele Dowództwa Obrony Plebiscytu na przełomie marca i kwietnia 1921 roku podjęli działania, których efektem było opracowanie planu zbrojnego wystąpienia. Zgodnie z jego założeniami powstańcy, wykorzystując element zaskoczenia, mieli rozpocząć działania na obszarze określonym linią Korfanteo w dwóch etapach. W pierwszej fazie należało opanować okręg przemysłowy jako bazę wypadową w kierunkach zachodnim i północnym. W drugiej fazie zakładano opanowanie całego obszaru plebiscytowego. W planach przewidziano obronę obszaru o znaczeniu strategicznym wytyczonego wzdłuż linii Pszów – Rybnik – Gliwice – Łabędy – Tarnowskie Góry. Ważnym elementem obrony miało być zastosowanie taktyki blokowania największych miast (tzw. cernowanie).

Na podstawie nieoficjalnych informacji przekazanych Wojciechowi Korfanteo przez komisarza Le Ronda o niekorzystnym dla strony polskiej obrocie spraw komisarz plebiscytowy zwołał do Bytomia naradę przedstawicieli polskich organizacji politycznych i społecznych (30 kwietnia 1921 roku). Celem spotkania było ustalenie terminu podjęcia strajku generalnego, a w końcowym efekcie wybuchu powstania. Zgodnie z planem przewidywano, że do Berlina zostanie wysłany specjalny kurier, który przekaże tamtejszej prasie tajną wiadomość o postanowieniu Komisji. Następ-

nego dnia informacja miała dotrzeć drogą telefoniczną na Górny Śląsk, gdzie miała być ogłoszona w prasie. Zastosowanie takiego manewru miało na celu zakamuflowanie właściwego źródła informacji i skierowanie podejrzenia na Niemców i Anglików.

Plan został zrealizowany. Wieczorem 1 maja Korfanty podpisał oficjalny rozkaz o rozpoczęciu powstania. Akcja zbrojna, która rozpoczęła się w nocy z 2 na 3 maja, stanowiła desperacki akt w obronie polskości na Górnym Śląsku i miała manifestować prawo do samodecydowania o przynależności tego obszaru do Rzeczypospolitej.

Dramatyczne momenty III powstania miały oddźwięk na forum konferencji Rady Najwyższej w Paryżu (8 sierpnia 1921 roku). Sprawa została przekazana do rozpatrzenia Lidze Narodów. Wyłoniony zespół roboczy, tzw. komisja czterech, 12 października przedstawił sprawozdanie z prac zawierające projekt podziału obszaru plebiscytowego wraz ze stosownymi dyrektywami. W dniu 20 października Rada Ambasadorów zatwierdziła tenże projekt, przekazując decyzję przedstawicielom rządów polskiego i niemieckiego, którzy byli obecni na paryskiej konferencji.

Podczas konferencji określono przebieg granicy polsko-niemieckiej i przedstawiono zarys ustroju przejściowego w zakresie gospodarki i ochrony praw mniejszościowych. Szczegółowe dopracowanie kwestii współistnienia miało nastąpić w drodze rokowań polsko-niemieckich (podpisanie konwencji genewskiej 15 maja 1922 roku). Z obszaru plebi-

scytowego Polska otrzymała 3214 km². Po stronie niemieckiej pozostawiono miasta Bytom, Gliwice i Zabrze, w których mieszkało pół miliona Polaków. Do Polski wróciły powiaty: katowicki, tarnogórski, pszczyński, rybnicki, część powiatu lublinieckiego i bytomskiego.

Równolegle i niezależnie toczyły się w Opolu rozmowy polsko-niemiecko-alianckie dotyczące technicznych kwestii zmiany suwerenności państwowej na Górnym Śląsku. Stosownie do przeprowadzonych ustaleń uczestnicy rozmów podpisali zarządzenie, w myśl którego miało nastąpić: rozwiązanie Policji Plebiscytowej i straży gminnych, przybycie policji polskiej i niemieckiej, przekazanie administracji, wymarsz wojsk alianckich, przejęcie stref przez wojska polskie i niemieckie.

Prace nad przygotowaniem polskiej administracji podjęła Naczelna Rada Ludowa po likwidacji Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego (30 lipca 1921 roku). Jej przewodniczącym został Józef Rymer. Pod koniec września 1921 roku NRL otrzymała od Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej zezwolenie na rekrutację urzędników przyszłego aparatu administracyjnego. Dnia 12 czerwca 1922 roku rząd wyznaczył członków Tymczasowej Śląskiej Rady Wojewódzkiej, która pełniła swoje obowiązki do 10 października 1922 roku, tzn. do chwili zwołania pierwszego posiedzenia Sejmu Śląskiego. Natomiast Naczelna Rada Ludowa zakończyła działalność 18 czerwca, przekazując pełnię władzy pierwszemu wojewodzie – Józefowi Rymerowi. Układ organiza-

cyjny NRL stał się podstawą funkcjonowania Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego.

W okresie wkraczania wojsk polskich na obszar plebiscytowy (od 17 czerwca do 4 lipca 1922 roku) województwo śląskie stało się – na mocy Statutu Organicznego – samodzielną jednostką administracyjną.

*

Oddawana do rąk Czytelnika książka *Powstania śląskie. 1919. 1920. 1921* ma charakter przewodnika po ważniejszych miejscowościach objętych w okresie trzech powstań śląskich działaniami zbrojnymi. Całość materiału została ujęta w trzy bloki tematyczne, dotyczące I, II i III powstania śląskiego. W obrębie każdego bloku przedstawiono w ujęciu chronologicznym wydarzenia w poszczególnych miejscowościach. Przy każdej miejscowości podano w nawiasach jej nazwę urzędową oraz szczegółową informację o jej przynależności administracyjnej (obszar dworski, gmina, powiat) w omawianym okresie.

Pod opisem miejscowości Czytelnik może znaleźć dodatkową informację o miejscach pamięci z okresu powstań śląskich znajdujących się w obrębie miasta bądź powiatu. Układ tej części materiału wynika z podziału administracyjnego w ramach dzisiejszego województwa śląskiego. O zasięgu terytorialnym w poszczególnych powstaniach informuje mapa.

Fot. 1. Gen. Henri Le Rond, przewodniczący Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej

Źródło: *Encyklopedia powstań śląskich*, pod red. F. Hawranka, Opole 1982, s. 300

Fot. 2. Andrzej Mielęcki
Źródło: Encyklopedia..., s. 299

Fot. 3. Niemcy przybyli na plebiscyt przed katowickim dworcem
Źródło: W. Szewczyk, *Bogucice, Załęże et nova villa Katowice. Rozwój w czasie i przestrzeni*, Katowice 1993, s. 38

Fot. 4. Obłożnie chory emigrant z głębi Niemiec transportowany przez sanitariuszy Niemieckiego Czerwonego Krzyża do lokalu głosowania
Źródło: Encyklopedia..., s. 121

Fot. 5. Polskie wojsko wkracza do Katowic. Oddziałom salutuje gen. Stanisław Szeptycki (czerwiec 1922)
Ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie

I POWSTANIE ŚLĄSKIE

Czas trwania: 17–24 sierpnia 1919

Dowództwo: Alfons Zgrzebnik – komendant główny
POW Górnego Śląska

Ośrodek
dyspozycyjny: Dowództwo Główne Polskiej Organizacji
Wojskowej Górnego Śląska z siedzibą
w Piotrowicach (przeniesione do Strumie-
nia, później do Sosnowca)

Zasięg według
powiatów: pszczyński, rybnicki, katowicki, bytomski,
zabrze i część tarnogórskiego

17 sierpnia 1919

PIOTROWICE – Petrovice koło Karwiny, gmina wiejska na obszarze Śląska Cieszyńskiego (obecnie Republika Czeska)

Wobec braku jednolitego ośrodka dyspozycyjnego w Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska, zdolnego podjąć decyzję w sprawie wybuchu powstania, inicjatywę przejęła kilkusobowa grupa komendantów POW Górnego Śląska przebywających w obozie dla uchodźców w Piotrowicach (grupa działaczy górnośląskich zagrożonych aresztowaniem na podstawie antypolskich rozporządzeń Ottona Hörsinga i Walthera von Miquela z 31 grudnia 1918 roku i 16 stycznia 1919 roku). Podczas narady przeprowadzonej 18 czerwca 1919 roku podjęto decyzję o terminie wybuchu powstania w nocy z 21 na 22 czerwca (rozkaz podpisali Józef Dreyza i Zygmunt Psarski). Powstanie jednak nie wybuchło z powodu interwencji Wojciecha Korfanteo, komisarza Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. Decyzją Korfanteo powołano nowy ośrodek dyspozycyjny – Dowództwo Główne POW Górnego Śląska z Alfonsem Zgrzebniakiem jako komendantem. Skutkiem tego postanowienia było pogłębienie tarć wewnątrz organizacji wojskowej – istniejący Główny

Komitet Wykonawczy w Bytomiu nie rezygnował ze swych dotychczasowych kompetencji, pretensje do kierowania organizacją rościł sobie również Józef Dreyza, nominalny przewodniczący bytomskiego Komitetu oraz decernent wojskowy przy Podkomisariacie NRL w Bytomiu, przebywający w Sosnowcu. W obliczu nieporozumień organizacyjnych inicjatywę przejęła grupa działaczy powiatowych nie związana z ośrodkami POW Górnego Śląska. Na zebraniu, które odbyło się 12 sierpnia 1919 roku w Piotrowicach, podjęto decyzję o wybuchu powstania. Dwa dni później wyłoniono 5-osobowy komitet pod przewodnictwem Maksymiliana Iksała. Komitet ustalił termin rozpoczęcia akcji na noc z 16 na 17 sierpnia. Pisemny rozkaz oznaczony hasłem „gwiazda” został przesłany do komendantów powiatów pszczyńskiego i rybnickiego. Powstanie rozpoczęło się.

GOŁKOWICE (Golkowitz), gmina wiejska w powiecie rybnickim

Oddział Maksymiliana Iksała złożony z 40 Górnoślązaków wyruszył z Piotrowic, przekraczając granicę Śląska w nocy z 16 na 17 sierpnia. Powstańcy stoczyli zwycięską walkę z oddziałem Grenzschtzu stacjonującym w gołkowickim dworze. Walka w Gołkowicach była sygnałem do rozpoczęcia działań powstańczych. Powstańcy zdobyli jeden karabin maszynowy i wzięli 8 jeńców. Zginęli powstańcy: Franciszek Pames z Czerwionki, Franciszek Pawlenko i Benedykt Toma-

nek z Biertułtów, Franciszek Syrnik i Władysław Siwek z Pieców.

Miejsca pamięci:

1. Gołkowice, ul. 1 Maja, obok Gminnego Ośrodka Kultury – pomnik ku czci poległych w okresie powstań śląskich. Drugi pomnik stoi na tej samej ulicy w pobliżu kościoła parafialnego.

GODÓW (Godow), gmina wiejska w powiecie rybnickim

Po opanowaniu Gołkowic oddział Iksała ruszył na Godów, gdzie zdolano zająć dworzec kolejowy. Miasto pozostało w rękach niemieckich. Powstańcy wycofali się na terytorium państwa polskiego.

TYCHY (Tichau), gmina wiejska w powiecie pszczyńskim

Oddziały powstańców skoncentrowane w północnej części powiatu pszczyńskiego ruszyły pod dowództwem ppor. Stanisława Krzyżowskiego w stronę Tych. Wobec braku miejscowych jednostek Grenzschtzu powstańcy zajęli tutaj browar, rozbroili kolejarzy niemieckich, opanowali dworzec i ratusz. Po krótkotrwałych walkach w okolicach urzędu pocztowego oraz zabudowań dworskich powstańcom udało się przejąć te punkty miasta oraz posterunek policji. Około godziny 3 nad ranem miasto było opanowane.

Po klęsce powstańców w Mikołowie i Pszczynie sytuacja w Tychach uległa pogorszeniu. Oddział Krzyżowskiego wo-

bec mającego nastąpić kontrataku oddziału Grenzschtzu zmierzającego od strony Kostuchny, a także wobec pełnej gotowości bojowej artylerii niemieckiej przystąpił do działań o charakterze obronnym (około godziny 6). O wycofaniu powstańców z Tych zdecydowały niepomyślne informacje o zmierzającym z Gliwic pociągu pancernym oraz o włączeniu do akcji niemieckiego lotnictwa. Odwrót nastąpił przez Kobiór – Studnice – Jankowice – Rudowki – Grzawę po Wisłę. Przeprawa przez rzekę rozpoczęła się około godziny 19. Na teren państwa polskiego przedostało się około 80 osób wraz z 35 końmi. Zdobyte w Paprocach armaty zostały zniszczone. Lekki sprzęt w postaci karabinów ręcznych oraz karabinu maszynowego stanowił wyposażenie powstańców.

Miejsca pamięci powiatu tyskiego:

1. Tychy, ul. K. Damrota, Szkoła Podstawowa nr 1 – pomnik Powstańców Śląskich, odsłonięty 22 lipca 1958 roku.
2. Tychy, ul. Nowokościelna, cmentarz – zbiorowa mogiła wojenna sześciu poległych powstańców śląskich.
3. Bieruń, ul. Krakowska 39, cmentarz parafialny – mogiły poległych w I powstaniu: Karola Łukasza, Stanisława Łabudy, Jana Pilszka, Klemensa Łatochy.
4. Bieruń, rynek – pomnik poświęcony poległym w czasie powstań śląskich i II wojny światowej. Na pomniku widnieją nazwiska poległych na polach powstańczych bitew, jak również straconych w okresie hitlerowskiej okupacji. Pomnik został ufundowany przez Związek Powstańców Śląskich w okresie międzywojennym. Odbudowany po zniszczeniach wojennych w 1950 roku.

5. Bojszowy, cmentarz parafialny – pomnik nagrobny ku czci powstańców śląskich i ofiar III Rzeszy. Na pomniku wyryto nazwiska poległych powstańców.
6. Chelm Śląski, ul. Śląska, cmentarz – mogiły wojenne: nieznanego powstańca śląskiego z 1919 roku, Jana Buzdygana, Franciszka Marii kuta, Marii Piątek i Jana Turka poległych 20 sierpnia 1919 roku.

CZUŁÓW (Czulow), powiat pszczyński

Na przedpolach Tych doszło do potyczki między powstańcami a oddziałem Grenzschtzu rozlokowanym w Czulowie. Działania powstańców zakończyły się sukcesem. Wykorzystano karabin maszynowy zdobyty w starciu w okolicy Tych i Paprocany.

ŻWAKÓW, powiat pszczyński

Powstańcy zostali zaatakowani przez patrol konny Grenzschtzu zmierzający od strony Wyr. Wprawdzie udało im się odeprzeć atak drużyny Reichswehry, ale część uczestników zajścia dostała się do niewoli i została odstawiona kolejną do Pszczyny.

URBANOWICE (Urbanowitz), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie pszczyńskim

We wsi stacjonowały siły Reńskiego Pułku Kawalerii. W początkowej fazie zajęć uczestniczyła kompania powstań-

cza dowodzona przez Wiktora Szczygła. Akcja rozpoczęła się o godzinie 23 atakiem grupy 75 powstańców na zabudowania folwarczne, w którego efekcie rozbrojono 12-osobową drużynę Grenzschtzu. Działania zbrojne kontynuowano w Paprocanach.

PAPROCANY (Paprotzau), gmina wiejska w powiecie pszczyńskim

Siedziba ponad 100-osobowej niemieckiej baterii artylerii polowej, wchodzącej w skład dywizjonu dowodzonego przez mjr Aldenhovena. Powstańcy wyposażeni w broń zdobytą wcześniej w Urbanowicach uderzyli na stacjonującą tutaj baterię. Przeprowadzenie zwycięskiego manewru ułatwiał fakt, że Niemcy żołnierze byli rozkwatrowani w domach miejscowych rolników. Wykorzystanie elementu rozproszenia i zaskoczenia przeciwnika wpłynęło na sukces działań powstańczych. Część oddziałów niemieckich stawiała silny opór, który został przełamany po nadejściu z rejonu Tych trzech drużyn, dowodzonych przez Ludwika Gongora, Józefa Kurzaka i Jana Duka.

W rezultacie przeprowadzonych działań powstańcy wzięli do niewoli 100 jeńców oraz wzbogacili swój arsenał zbrojny o 4 działa, 2 karabiny maszynowe i około 100 karabinów. W walce zginął powstaniec Franciszek Szkudło.

MIKOŁÓW (Nikolai), gmina miejska w powiecie pszczyńskim

W mieście znajdował się sztab niemieckiego pułku Costera, a na peryferiach rozmieszczony był dywizjon artylerii ciężkiej. Działania w Mikołowie rozpoczął oddział dowodzony przez miejscowego komendanta POW Górnego Śląska Ryszarda Bąka, wzmocniony przez 75-osobową kompanię Roberta Kopca. Część grupy Kopca została uformowana w 30-osobowy oddział, który ruszył na Łaziska Średnie.

Atak na miasto rozpoczął się we wczesnych godzinach porannych. W akcji brało udział około 160 powstańców, którzy podzieleni byli na cztery grupy. Plan przewidywał opanowanie najważniejszych budynków miasta, w których stacjonowały oddziały Grenzschtzu. Wobec przewagi sił niemieckich powstańcy po krótkotrwałej walce wycofali się w rejon miasta Tych.

ŁAZISKA ŚREDNIE (Mittel Lazisk), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie pszczyńskim

Oddział powstańców wydzielony z kompanii Roberta Kopca rozbroił urzędników kopalni „Got-mit-uns” (później „Waleska”), zajął biura okręgu policyjnego w kopalni „Trautholdsegen” oraz dworzec kolejowy. Powstańcy zdobyli 16 karabinów ręcznych i dubeltówkę. Wskutek niepowodzeń akcji w powiecie pszczyńskim oddział został rozwiązany.

PSZCZYNA (Pless), miasto powiatowe z obszarem dworskim

Siedziba tajnej organizacji wojskowej POW Górnego Śląska na powiat pszczyński. Funkcję komendanta powiatowego pełnił Alojzy Fizia, jego zastępcą był Stanisław Krzyżowski. W mieście stacjonował garnizon niemiecki dowodzony przez mjr. Petriego, złożony z batalionu oraz plutonu kawalerii. Miejsce zbiórki powstańców z Pszczyny i okolicznych wsi (Stara Wieś, Piasek, Radostowice, Czarków, Poręba, Brzeźce, Łąki, Wisła Wielka) wyznaczono w parku pszczyńskim pod „Trzema Dębami”, a czas na godzinę 3. Dowództwo garnizonu niemieckiego zostało uprzedzone o mającym nastąpić wybuchu powstania i rozmieściło swoje patrole na drogach wiodących do miasta. Przybywający powstańcy zostali ostrzelani.

Grupy z Jankowic i Studzienic (dowódca Wiktor Warzecha), Miedźnej, Grzawy, Frydka, Gilowic i Góry (dowódca Ludwik Golus), Ćwiklic (dowódca Alojzy Grygier), Goczałkowic (dowódca Franciszek Kołoczek) po rozbrojeniu oddziałów niemieckich w swoich miejscowościach miały wspomóc powstańców pszczyńskich. Nie udało się zdobyć ważniejszych punktów miasta, a po przybyciu posiłków niemieckich grupy powstańcze zmuszone były do opuszczenia Pszczyny i szukania schronienia na terytorium państwa polskiego (po przekroczeniu rzeki Wisły). Aresztowanych powstańców, po wcześniejszych przesłuchaniach w podzie-

miach zamku księcia von Pless, przewieziono do więzień w Raciborzu, Gliwicach i Strzelcach.

Miejsca pamięci powiatu pszczyńskiego:

1. Pszczyna, park, pod „Trzema Dębami” – głaz z tablicami upamiętniający miejsce, na którym powstańcy z powiatu pszczyńskiego w latach 1919–1921 składali przysięgę, skąd wyruszały oddziały, przystępując do działań zbrojnych.
2. Łąka, cmentarz parafialny – grób zbiorowy wojenny uczestników I powstania śląskiego: Pawła Domżoła, Jana Knopki, Ludwika Pawelczyka i Stefana Stadlera.

MARKOWICE (Markowitz), gmina wiejska w powiecie rybnickim

W nocy z 16 na 17 sierpnia Arkadiusz Bożek (w III powstaniu łącznik dowództwa pułku raciborskiego z komisją aliancką) wysadził most w Markowicach na linii kolejowej Berlin – Wiedeń.

WOLA (Wohlau), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie pszczyńskim

Nadgraniczna miejscowość powiatu pszczyńskiego. Powstańcy rozbili i wzięli do niewoli żołnierzy miejscowego posterunku kawalerii Grenzschtzu. W późnych godzinach wieczornych pozostała w rękach powstańców, podobnie jak wsie Jedlina (Jedlin) i Bijasowice (Biassowitz), jako powstańczy ośrodek oporu.

18 sierpnia 1919

GODÓW

Działania w mieście wznowił oddział 60 powstańców przybyłych ze Strumienia (około godziny 1). Grupą kierowali oficerowie Dowództwa Głównego POW Górnego Śląska Jan Wyglenda i Mikołaj Witczak. Oddział został podzielony na trzy grupy bojowe: pierwsza 40-osobowa, dowodzona przez Wyglendę, miała przeprowadzić atak na niemiecki Grenzschtz, który zajmował pozycję na wzgórzu w pobliżu dworca kolejowego, druga 14-osobowa, pod dowództwem Witczaka, zabezpieczała akcję od strony wzgórza, trzecia wysadziła most na linii kolejowej od strony Rybnika. Efektem sprawnie przeprowadzonych działań było zdobycie dodatkowego uzbrojenia w postaci ciężkiego karabinu maszynowego i około 70 karabinów ręcznych. Straty w ludziach po stronie niemieckiej wyniosły 46 zabitych, a po stronie polskiej 6 (Franciszek Burdzik, Adam Dudzik, Karol Wodecki i Józef Zielecki z Godowa, Wilhelm Kirszuk i Stanisław Szarlej z Rydułtów). Powstańcy wzięli do niewoli por. Petersa oraz 9 żołnierzy Grenzschtzu, którzy zostali przekazani do Cieszyna gen. Franciszkowi Ksaweremu

Latnikowi. Przyczyny późniejszego odwrotu nie są wyjaśnione.

Miejsca pamięci powiatu wodzisławskiego:

1. Godów, ul. Dworcowa – pomnik wzniesiony na miejscu, gdzie 28 sierpnia 1919 roku zostali rozstrzelani powstańcy.
2. Godów, ul. 1 Maja – pomnik upamiętniający poległych w czasie powstań śląskich.
3. Skrzyszów, gmina Godów, ul. Wyzwolenia, cmentarz – grób zbiorowy wojenny Maksy Sigela, Wawrzyńca Staszka i Jana Pietroszka.

WODZISŁAW (Loslau), gmina miejska z obszarem dworskim w powiecie rybnickim

Od lipca 1919 roku siedziba III batalionu kpt. von Reichenbacha z wchodzącego w skład Freikorps Hasse pułku płk. Haupta. Na miasto zaplanowany był atak 800-osobowego batalionu powstańców dowodzonego przez Alojzego Ośliżłoka. Batalion zebrał się w rejonie Markłowic. Powstańcy nie przystąpili do akcji z powodu otrzymanego rozkazu, który przyniósł podstawiony przez Niemców agent policji. Dokument opatrzony oryginalnymi podpisami zabraniał powstańcom podejmowania działań. Niemcy mieli ten rozkaz od 16 sierpnia 1919 roku, kiedy to doszło do przechwylenia na dworcu w Pawłowicach szefa sztabu Dowództwa Głównego POW Górnego Śląska Józefa Buły oraz innych członków organizacji (Józef Grzegorzek, Józef Jędrośka, Józef Szafarczyk, Franciszek Lazar). Wówczas dostały się

w ręce wroga poufne rozkazy oraz dokumenty dotyczące zakonspirowanych sił polskich. Batalion Ośliżłoka po otrzymaniu takiej informacji wycofał się na terytorium państwa polskiego.

Miejsca pamięci powiatu wodzisławskiego:

1. Pszów, rynek – tablica upamiętniająca miejsce rozstrzelania powstańców w dniu 18 sierpnia 1919 roku.
2. Pszów, ul. Bohaterów Westerplatte, cmentarz – mogiła wojenna Józefa Milliona poległego w I powstaniu śląskim.
3. Pszów, ul. Ks. P. Skwary 21, budynek KWK „Anna” – tablica upamiętniająca Józefa Tytkę, przywódcę I powstania. Tablicę odsłonięto w 80. rocznicę jego śmierci.

GOTARTOWICE (Gottartowitz), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie rybnickim

W nocy z 17 na 18 sierpnia ochotnicza kompania powstańców z Gotartowic, Boguszowic, Kłokocina i Chwałowic, pod dowództwem Wincentego Motyki, rozbroiła niemiecką placówkę wojskową w tutejszym dworze. W akcji zginął Ludwik Waliczek z Boguszowic. Dalsze działania prowadzone były na polach między Gotartowicami a Ligotą Rybnicką.

LIGOTA RYBNICKA (Ellguth), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie rybnickim

W nocy z 17 na 18 sierpnia kompania peowiaków, pod dowództwem Adolfa Szymury, rozbroiła niemiecką kompanię, która miała wspomóc placówkę w gotartowickim dworze. Rozbrojona kompania była wydzielona z III batalionu majora von Alemanna i wchodziła w skład pułku płk. Haupta z Freikorps Hasse.

Na polach między Gotartowicami i Ligotą Rybnicką doszło do skoncentrowanego ataku sił niemieckich, złożonych z 3. batalionu von Alemanna oraz garnizonu Reichswehry z Żor, dowodzonego przez rotmistrza Poehla. Garnizon składał się z pododdziału kawalerii oraz pododdziału cyklistów. W rezultacie wyczerpującej walki i braku amunicji powstańcy zostali pokonani i rozproszeni. Około 30 powstańców dostało się do niewoli, pozostali uczestnicy zdarzeń wycofali się do pobliskich Boguszowic.

ZEBRZYDOWICE (Seibersdorf), gmina wiejska w powiecie rybnickim

W pobliżu mostu kolejowego w Zebrzydowicach doszło do starcia powstańców z oddziałem Grenzschtzu (cykliści) z Rybnika. Grupa powstańców dowodzona przez Wojciecha Zdrzałkę została zmuszona do odwrotu wskutek wsparcia sił niemieckich przez pociąg pancerny.

KATOWICE (Kattowitz), miasto powiatowe i powiat miejski z obszarem dworskim

W mieście stacjonował silny niemiecki garnizon wojskowy: 3. kompania Freiwillige Volkswehr Oberschlesiens, dowództwo 64. pułku piechoty z 32. Małej Brygady Reichswehry, część dywizjonu artylerii lekkiej pod dowództwem mjr Aldenhovena oraz siły porządkowe. W nocy z 16 na 17 sierpnia podejmowane przez peowiaków próby przejęcia miasta okazały się bezskuteczne. Siły niemieckie z tego miasta rozpoczęły skoncentrowany atak przeciwko powstańcom w okręgu przemysłowym.

Miejsca pamięci:

1. Katowice-Murcki, ul. W. Goetla, cmentarz – groby wojenne powstańców Karola Bialika i Jana Kołodzieja poległych w czasie I powstania śląskiego.

SIEMIANOWICE (Siemianowitz), gmina wiejska w powiecie katowickim

W mieście stacjonował 2. batalion dowodzony przez kpt. Chappuisa z 63. pułku piechoty 32. Małej Brygady Reichswehry. Przeciwko siłom niemieckim wystąpiła grupa 120 powstańców dowodzona przez Franciszka Daję. Wobec przewagi przeciwnika powstańcy musieli zrezygnować z walki i wycofać się.

LIGOTA (Ellguth), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie katowickim

Sformowany w Ochojcu oddział powstańców, dowodzony przez Jana Żychonia, zajął dworzec kolejowy w Ligocie, uniemożliwiając połączenie na linii Katowice – Żory – Jastrzębie.

BOGUCICE (Bogutschütz), gmina wiejska w powiecie katowickim

W nocy z 17 na 18 sierpnia oddział powstańców pod dowództwem Tomasza Kotlorza zajął Bogucice. Tego samego dnia powstańcy stoczyli 3-godzinny walkę z żołnierzami Grenzschutzu, w wyniku której powstańcy opuścili miasto i wycofali się do Dąbrówki Małej. Próba odbicia Bogucic podjęta przez powstańców następnego dnia nie powiodła się.

Miejsca pamięci:

1. Katowice-Bogucice, ul. Normy 6 – tablica informująca, że w 1919 roku mieściła się tu Powiatowa Komenda Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Organizatorem komórki POW w Bogucicach i dowódcą jednej z kompanii w powiecie katowickim był Wincenty Motyka.
2. Katowice-Bogucice, ul. Wróblewskiego, cmentarz katolicki – mogiła zbiorowa wojenna Alojzego i Walentego Stawowych poległych w I powstaniu śląskim.

SZOPIENICE (Schoppinitz), gmina wiejska w powiecie katowickim

Siedziba 2. batalionu 64. pułku piechoty dowodzonego przez mjr Fritscha z 32. Małej Brygady Reichswehry. Do-

wódca grupy powstańców Piotr Łyszczok nawiązał rozmowy z Niemcami, proponując im złożenie broni. Powstańców poparła 8-tysięczna załoga kopalni „Giesche” (obecnie „Wieczorek”). Dowództwo niemieckie nie przyjęło proponowanego rozwiązania, ale w trakcie prowadzonych przez powstańców działań zaczepnych żołnierze batalionu nie stawiali dużego oporu i pozwalali się rozbroić. Powstańcy zdobyli dodatkowe wyposażenie w postaci 100 karabinów ręcznych i amunicji.

NIKISZOWIEC (Nikischschacht), obszar dworski i osada górnicza w powiecie katowickim

Stacjonująca w Nikiszowcu kompania Grenzschutzu bez walki pozwoliła się rozbroić przez powstańców z oddziału Teodora Chróścza. W posiadaniu powstańców znalazło się 100 karabinów ręcznych, 2 karabiny maszynowe, zapas amunicji i około 200 granatów. Wziętych do niewoli Niemców odstawiono do pobliskiego Janowa.

MYSŁOWICE (Myslowitz), gmina miejska z obszarem dworskim w powiecie katowickim

W mieście stacjonowały 1. batalion mjr Madlunga z 64. pułku piechoty 32. Małej Brygady Reichswehry, półkompania formacji Freiwillige Volkswehr Oberschlesiens, oddział zwiadowczy i policja. Siły powstańcze z okolic Słupnej,

Brzęczkowic, Janowa-miasta zgromadzone pod Janowem dowodzone były przez Ryszarda Mańkę. Łącznie do akcji przystąpiło 350 osób, których wyposażenie składało się z kilkunastu karabinów i pistoletów. Mańka rozmieścił siły na zachodnim przedmieściu, licząc na dodatkowe wsparcie oddziałów z Szopienic, Nikiszowca, Giszowca i Brzezinki. Rachuby okazały się płonne i oddział Mańki wobec rozpoczęcia się niemieckich działań zaczepnych zmuszony był wycofać się w rejon północno-wschodni powiatu pszczyńskiego. W okolicach wsi Kosztowy doszło do starcia z niemieckim oddziałem, w wyniku czego nastąpił powrót powstańców na wcześniejsze pozycje.

Miejsca pamięci:

1. Mysłowice, ul. Bytomska, przed budynkiem dyrekcji KWK „Mysłowice” – pomnik poświęcony bojownikom o polskość Śląska, którzy oddali życie w I powstaniu śląskim.
2. Mysłowice, KWK „Mysłowice” (od ul. Bytomskiej) – tablica upamiętniająca poległych górników Franciszka Magdziarza i Franciszka Gracę, którzy zginęli w czasie strajku będącego hasłem do wybuchu I powstania śląskiego.
3. Mysłowice, Rynek 8, dzisiejszy budynek Banku Przemysłowo-Handlowego – tablica upamiętniająca miejsce egzekucji 21 sierpnia 1919 roku powstańców śląskich Franciszka Bednorza i Wiktora Czai.
4. Mysłowice, ul. Mikołowska, nowy cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna powstańców śląskich (pomnik nagrobny). Tu również pochowany został Piotr Wróbel poległy w I powstaniu.
5. Mysłowice-Brzezinka, ul. Cmentarna, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna powstańców śląskich.

6. Mysłowice-Stupna, plac w pobliżu ul. Stadionowej – pomnik ku czci poległych powstańców śląskich i ofiar obozów koncentracyjnych.
7. Las pomiędzy Kosztowami a Imielinem, w pobliżu parkingu i nasypu kolejowego – obelisk upamiętniający miejsce składania przysięgi przez górnośląskich peowiaków 13 kwietnia 1919 roku.

BYTOM (Beuthen), miasto powiatowe i powiat miejski

Siedziba Głównego Komitetu Wykonawczego POW Górnego Śląska powołanego na polecenie Wojciecha Korfante go w styczniu 1919 roku. Przewodniczącym Komitetu był Józef Grzegorzek. W mieście stacjonował 3. batalion kpt. Biedera z 63. pułku piechoty 32. Małej Brygady Reichswehry. Według planu w działaniach powstańczych miały wziąć udział oddziały wystawione w Brzezinach, Brzozowicach, Łagiewnikach, Szombierkach i Wielkiej Dąbrówce. Spośród zaprzysiężonych 260 peowiaków na wyznaczone miejsce zbiórki między Bytomiem a Szarlejem stawiło się jedynie 60 ochotników. Na czele zgrupowania stanął Jan Lortz z Rozbarku.

Okolo godziny 3 doszło do strzelaniny w samym Bytomiu. 9-osobowa grupa powstańców, dowodzona przez Andrzeja Demarczyka, podjęła nieudaną próbę przejęcia centrali telefonicznej Reichswehry znajdującej się w hotelu Skrocha. Oddział został zmuszony do wycofania się w kierunku Szarleja i Piekara.

SZARLEJ (Scharley), gmina wiejska w powiecie bytomskim

Około godziny 4 dołączyła do zgrupowania powstańców pod Szarlejem kompania z Piekar. Pomimo niewystarczającej liczby ludzi zdecydowano się na kontynuowanie planu, zgodnie z którym przewidziany był atak na niemieckie koszary w Bytomiu. W koszarach tych stacjonował 3. batalion kpt. Biedera. Siły Grenzschtzu, poinformowane o strzelaniu w bytomskiej centrali telefonicznej, czekały w gotowości bojowej na przybycie przeciwnika. Powstańcom wprawdzie udało się wdrzeć w strefę koszar, ale wobec przewagi niemieckiego ognia zostali zmuszeni do wycofania się. Ustupające siły powstańców zajęły Szarlej i rozbroiły miejscowy pododdział policji. Tego samego dnia siły Reichswehry odzyskały Szarlej oraz zajęte wcześniej przez powstańców Piekary Śląskie. Powstanie w północnej części powiatu zostało stłumione.

ŁAGIEWNIKI (Hohenlinde), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie bytomskim

Oddział złożony z 48 peowiaków pod dowództwem Feliksa Szklorza rozbroił 100-osobową kompanię Grenzschtzu, zdobywając broń ręczną i dwa karabiny maszynowe. Około godziny 7 oddział został zaatakowany przez znaczne siły przeciwnika, które nadciągnęły z rejonu Bytomia. Grupa powstańców wycofała się, a miejscowość została spacyfikowana przez Niemców.

SZOMBIERKI (Schomberg), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie bytomskim

Stacjonujący w Szombierkach oddział Grenzschtzu opuścił je jeszcze przed wybuchem powstania, dlatego też oddział powstańców dowodzony przez Adolfa Piontka bez trudu zajął miejscowość. Udało się rozbroić tutejszych policjantów i obsadzić rządowe budynki. Część powstańców została wydzielona w mniejszy oddział, który ruszył z pomocą walczącym w Bobrku. W godzinach południowych niemiecki oddział wkroczył do osiedla, przejmując kontrolę nad tym obszarem.

BOBREK (Bobrek), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie bytomskim

Sformowany 70-osobowy oddział peowiaków, dowodzony przez Jana Trzęsiocha, rozbroił w nocy z 17 na 18 sierpnia miejscowe placówki policjantów, żandarmerii i niemieckiej straży przemysłowej w „Julienhütte” (obecnie huta „Bobrek”). W wyniku ataku na lokal aresztu gminnego w rękach powstańców znalazło się dodatkowe uzbrojenie w postaci 120 karabinów ręcznych i 10 skrzyń amunicji. Dobrze wyposażony oddział powstańców ruszył w stronę koszar wojskowych. Nie udało się jednak przejąć tych budynków ze względu na wsparcie oddziału Grenzschtzu, który nadciągnął od strony Rudzkiej Kuźni. Powstańcy wy-

cofali się do Szopienic, wspierając tutejszych powstańców.

ORZEGÓW (Orzegow), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie bytomskim

Grupa 25 powstańców dowodzona przez Jana Szewczyka, członka miejscowej Rady Gminnej, który miał dostęp do magazynu broni niemieckiej straży obywatelskiej, przejęła zapas 100 karabinów ręcznych. Około godziny 3 rozbrojono 25 żołnierzy Grenzschutzu. W godzinach popołudniowych wobec przeważających sił niemieckich powstańcy opuścili osiedle.

CHROPACZÓW (Schlesiengrube), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie bytomskim

Rejon koncentracji sił powstańczych z Chropaczowa i okolic. Stacjonował tu 2. batalion niemieckiego pułku mjr Costera. Sformowany oddział powiatowy dowodzony przez Wiktora Wiechaczka, w sile 35 ludzi uzbrojonych w 6 karabinów ręcznych i 25 pistoletów, podjął nieudany atak na dom noclegowy kopalni „Schlesien”, w którym był zakwaterowany oddział Reichswehry. Powstańcy wskutek silnego ostrzału niemieckiego wycofali się w stronę miejscowego cmentarza, a około godziny 10 opuścili pozycję, udając się do Lipin.

LIPINY (Lipine), gmina wiejska w powiecie bytomskim

Na miejscu zbiórki stawiło się 120 członków POW Górnego Śląska. Dowództwo objął Antoni Czajor. Atak na Lipiny przeprowadziły trzy grupy powstańców, które rozbroiły policję i zajęły ważniejsze budynki użyteczności publicznej. Szybka i skuteczna akcja okazała się możliwa, gdyż Lipiny nie były obsadzone przez załogę niemiecką. Dalsze działania prowadzono w rejonie zamku w Piaśnikach.

Miejsca pamięci:

1. Świętochłowice-Lipiny, pl. Słowiański – pomnik Powstańców Śląskich.
2. Świętochłowice, ul. Armii Ludowej, cmentarz parafialny – mogiła wojenna Rafała Czappika, powstańca śląskiego, który poległ 18 sierpnia 1919 roku.
3. Świętochłowice, ul. Łagiewnicka, cmentarz – groby Tomasza Lempa, Franciszka Skibskiego, Wojciecha Syski i Wiktora Szopy, którzy polegli w 1919 roku.
4. Świętochłowice, ul. Szpitalna, cmentarz – grób Alojzego Brzozowskiego, uczestnika trzech powstań śląskich, w okresie przedplebiscytowym w Policji Górnego Śląska.
5. Świętochłowice-Chropaczów, ul. Łagiewnicka, cmentarz parafialny – mogiły powstańców śląskich Ryszarda Gryszczyka, Roberta Hałacza, Józefa Poloczka i Feliksa Sekuły.

PIAŚNIKI (Piasniki), kolonia robotnicza gminy wiejskiej Lipiny w powiecie bytomskim

W tutejszym dworze stacjonował 150-osobowy oddział

Grenzschutzu. Załoga niemiecka dokonywała częstych wypadów na pozycje powstańców, głównie w okolicach torów kolejowych wiodących do Gliwic. Systematyczne w tym rejonie ataki powstańców miały uniemożliwić włączenie się do akcji niemieckiego pociągu pancernego. Około godziny 11 powstańców wzmocnił oddział wycofujący się z Chropaczowa. W godzinach południowych powstańcy powstrzymali niemiecki oddział zmierzający do Lipin szosą od Chebzia. Około godziny 17 do walki włączył się pociąg pancerny, który nadjechał od strony Gliwic. Z powodu braku amunicji powstańcy musieli opuścić zajmowane pozycje i wycofali się w kierunku północnym, ku polskiej granicy.

Miejsca pamięci:

1. Świętochłowice-Piaśniki, ul. Bytomska, skwer – tablica upamiętniająca miejsce, w którym po stłumieniu I powstania śląskiego zostali rozstrzelani powstańcy.

GODULA (Godullahütte), gmina wiejska w powiecie bytomskim

Oddział dowodzony przez Wilhelma Hartmanna, składający się ze 103 zaprzysiężonych peowiaków, rozbroił miejscowy posterunek niemieckiej policji. Około godziny 13 powstańcy stoczyli zwycięską walkę z oddziałem Grenzschutzu, który przybył od strony Chebzia.

TARNOWSKIE GÓRY (Tarnowitz), miasto powiatowe

Na terenie powiatu rozlokowane były liczne siły Grenzschutzu, m.in. dwa bataliony piechoty i dwa bataliony strzelców konnych. Skoncentrowane siły powstańcze w rejonie Radzionkowa ruszyły w stronę Tarnowskich Gór. Oddział peowiaków podjął nieudaną próbę zajęcia koszar niemieckiej kawalerii.

Miejsca pamięci powiatu tarnogórskiego:

1. Miasteczko Śląskie, ul. Woźnicka, skwer – tablica upamiętniająca egzekucję 5 powstańców śląskich 25 sierpnia 1919 roku.

19–24 sierpnia 1919

GODULA

Oddział powstańców wycofał się z Goduli w wyniku koncentrycznego ataku oddziałów niemieckich z Chebia, Orzegowa i Lipin. Padł ostatni ośrodek oporu w powiecie bytomskim. Rozpoczęła się niemiecka akcja oczyszczania terenu.

DĄBRÓWKA MAŁA (Eichenau), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie katowickim

Oddział Jana Żychonia podjął bezskuteczną próbę odbicia Niemcom Bogucic, wyruszając na miasto z Dąbrówki Małej (19 VIII). Następnego dnia siły niemieckie przeszły do działań zaczepnych w rejonie Dąbrówki Małej. Miejscowości bronił 140-osobowy oddział powstańców Henryka Miękini. Powstańcom udało się zestrzelić niemiecki samolot zwia-dowczy, jednak pod koniec dnia Dąbrówka Mała przeszła ostatecznie w ręce niemieckie.

MYSŁOWICE

Na przedmieściach nastąpiła silna koncentracja oddziałów

powstańczych. Dnia 21 sierpnia o godzinie 4 rozpoczęto atak na Mysłówce (rozkaz komendanta POW Górnego Śląska Alfonsa Zgrzebnioka). Powstańcy zajęli południową część miasta z dworcem kolejowym, utrzymując przejście graniczne dla powstańców wycofujących się na obszar państwa polskiego.

SZOPIENICE

Dnia 20 sierpnia około południa Niemcy rozpoczęli atak na miasto. Do poważniejszych starć doszło na terenie dworca kolejowego, gdzie powstańcy ostrzelali i zmusili do wycofania się niemiecki pociąg pancerny. Około godziny 13 do miasta przedostały się cztery wozy pancerne, które zajęły pozycję przy magistracie. Około godziny 15 miasto zostało zaatakowane od strony Rożdżenia przez dwie kompanie Grenzschtzu. W godzinach wieczornych Szopienice znalazły się w rękach niemieckich. Powstańcy wycofali się na teren państwa polskiego.

RUDA (Ruda), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie zabrskim

W dniu 21 sierpnia został zamordowany przez bojówkę niemiecką Wincenty Janas, miejscowy nauczyciel i działacz narodowy.

Miejsca pamięci:

1. Ruda Śląska, ul. Piastowska – pomnik ku czci Wincentego Janasa.
2. Ruda Śląska-Nowy Bytom, ul. Chorzowska, cmentarz komunalny – mogiła zbiorowa wojenna, w której spoczywa również Piotr Niedur-

ny. W latach 1918–1919 stał na czele polskiej Rady Ludowej w Nowym Bytomiu, od 1919 roku należał do POW Górnego Śląska, uczestniczył w I powstaniu śląskim. W dniu 30 stycznia 1920 roku został zamordowany przez bojówkę niemiecką w Szombierkach.

SOSNOWIEC, miasto powiatowe w Zagłębiu Dąbrowskim, na terytorium ówczesnego państwa polskiego, sąsiadujące z obszarem plebiscytowym

Dnia 24 sierpnia komendant powiatowy Alfons Zgrzebniok w porozumieniu z filią Podkomisariatu NRL z siedzibą w Sosnowcu podjął decyzję o zakończeniu powstania.

Miejsca pamięci:

1. Sosnowiec, ul. Smutna, cmentarz parafialny. Dnia 23 sierpnia 1919 roku na cmentarzu sosnowieckim odbył się pogrzeb – przekształcony w wielką manifestację – poległych powstańców śląskich: Haasa, Kleina, Kołodziejczyka i Laskowskiego, a także Aleksandra Kozłowskiego, weterana powstania styczniowego, oraz Stacherskiego. Na tablicy umieszczono napis: „Wędrowcze! Idź do Śląska i powiedz braciom naszym, że my tu leżymy, dając świadectwo prawdzie”. Na tablicy wymieniono nazwiska poległych w czasie powstań: Stanisława Latośńskiego, Ignacego Duszyńskiego, Jana Wodzyńskiego, Mateusza Ruszkowskiego, Jakuba Kulibaby, Piotra Kołodzieja, Józefa Babika, Ludwika Kurtoka, Jana Muca, Feliksa Mądrego. Pod nazwiskami wyryto napis: „Ojczyzna wiernym synom – poległym bohaterom Śląska”. Pomnik-mauzoleum odsłonięto 19 grudnia 1920 roku. W uroczystości wziął udział marszałek Sejmu Wojciech Trąpczyński. W czasie okupacji pomnik ten przebudowano na kaplicę cmentarną. Usunięto też tablicę z nazwiskami poległych, pozostawiając inskrypcję nad drzwiami kaplicy: „Poległym bojownikom Śląska”.

Fot. 6. Alfons Zgrzebniok
Źródło: Encyklopedia..., s. 653

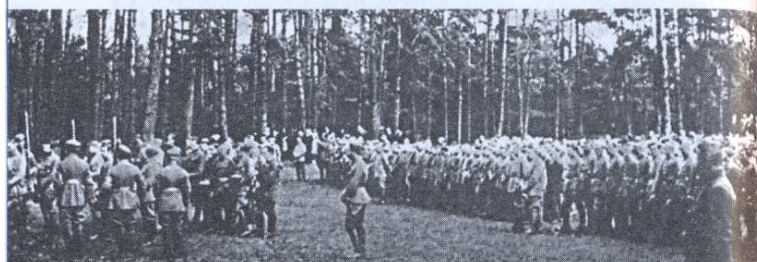

Fot. 7. Powstańcy ckm na barykadzie wzniesionej przy ul. Warszawskiej w Katowicach (1919)

Źródło: Encyklopedia..., s. 111

Fot. 8. Wincenty Janas
Źródło: Encyklopedia..., s. 180

Fot. 9. Powstańcy śląscy w obozie dla uchodźców w Szczakowej
Źródło: W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu, pod red. H. Rechowicza, Katowice 1971

II POWSTANIE ŚLĄSKIE

Czas trwania: 17/18–25 sierpnia 1920
19/20 sierpnia Dowództwo Główne POW Górnego Śląska wydało decyzję o wybuchu powstania zbrojnego

Dowództwo: Alfons Zgrzebnik – komendant główny

Ośrodek dyspozycyjny: Dowództwo Główne POW Górnego Śląska z siedzibą w Sosnowcu (od 19 sierpnia kwatera w Dąbrówce Małej)

Zasięg według powiatów: bytomski, toszecko-gliwicki, katowicki, pszczyński, raciborski, rybnicki, tarnogórski, zabrzański, lubliniecki

18 sierpnia 1920

SOSNOWIEC

Dowódca okręgu katowicko-pszczyńskiego Walenty Fojkis ruszył na czele batalionu szopienicko-dąbrówkowskiego do siedziby Dowództwa Głównego POW Górnego Śląska z żądaniem wydania rozkazu do rozpoczęcia zbrojnego powstania (godzina 16). Dowództwo POW zaskoczonych zaistniałą sytuacją nie proklamowało powstania, uznając je za działania samowolne sprzeczne z interesami państwa polskiego i skazane na niepowodzenie. Komendant Alfons Zgrzebniok ograniczył się do wydania powstańcom magazynowanej broni. Około godziny 18 uzbrojony oddział przystąpił do działań bojowych.

Miejsca pamięci:

1. Sosnowiec, ul. 1 Maja, budynek Sądu Rejonowego (pałac Schoena) – tablica upamiętniająca miejsce, w którym w latach 1919–1921 mieściła się siedziba władz powstańczych.

SZOPIENICE

Szopienicka kompania szturmowa dowodzona przez Jana

Stanka rozbroiła miejscowy posterunek Sicherheitspolizei (Sipo).

KATOWICE

Bojówki niemieckie zdemolowały siedzibę Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki (hotel „Deutsches Haus”) i drukarnię „Gazety Robotniczej”.

*

W nocy z 18 na 19 sierpnia oddział powiatowy dowodzony przez Ryszarda Mańkę rozbroił policjantów i urzędników niemieckich w Dąbrówce Małej, Janowie i Rożdzeniu, ruszając następnie w kierunku Mysłowic.

19 sierpnia 1920

MYSŁOWICE

Sily powstańcze Ryszarda Mańki rozpoczęły walkę o miasto, które bronione było przez kompanię Sipo kapitana Schulte-Tiggera, policję komunalną i grupę nacjonalistów niemieckich z organizacji KOOS (Kampforganisation Oberschlesien). W efekcie zaciętych walk, które przedłużyły się do dnia następnego, powstańcom udało się złamać punkty oporu przeciwnika. Powstańcy zyskali nowe wyposażenie w postaci 2 ciężkich karabinów maszynowych, 118 karabinów, kilkudziesięciu rewolwerów oraz amunicji. Około 180 jeńców wzięto do niewoli. Następnego dnia w Mysłowicach powołano komitet samoobrony i straż obywatelską.

HOŁDUNÓW (Anhalt), gmina wiejska w powiecie pszczyńskim

W nocy z 19 na 20 sierpnia powstańcy w odwecie za zniszczenie przez niemieckie bojówki siedziby powiatowego Polskiego Komitetu Plebiscytowego w Katowicach przystąpili do koncentrycznego ataku na wieś. W Hołdunowie prze-

ważającą liczbę mieszkańców stanowili koloniści niemieccy. Powstańcy zażądali od mieszkańców wydania broni i amunicji. Wobec braku odpowiedzi na to żądanie przystąpiono do akcji. Do walki włączyły się oddziały Sipo. Wskutek prowadzonych działań spłonęło wówczas 15 budynków, z których 7 doszczętnie.

PIEKARY ŚLĄSKIE (Deutsch Piekar), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie bytomskim

Zgrupowanie powstańcze Jana Barona, składające się z dwóch kompanii, Franciszka Granicznego i Józefa Kałdonka, oraz oddziału lotnego Feliksa Wróbla, rozbroiło oddział Sipo i zajęło Piekary.

Miejsca pamięci:

1. Piekary Śląskie, obrzeża miasta – Kopiec Powstańców Śląskich (333 m n.p.m.). Pomysłodawcą usypania kopca był Wawrzyniec Hajda, który w 1883 roku zaapelował do mieszkańców Piekar, aby w ten sposób uczcić 200. rocznicę odsieczy wiedeńskiej. Projekt spotkał się z dezaprobatą władz pruskich. Do idei budowy kopca powrócono w 1930 roku. Z powodu ograniczeń prawnych i finansowych projekt ponownie nie doczekał się realizacji. Dopiero w 1932 roku weterani powstań śląskich powołali Komitet Budowy Kopca. Na czele komitetu stanął starosta powiatu świętokrzyskiego Tadeusz Szaliński. Projekt kopca wykonał inż. Eugeniusz Zaczynski z Katowic. Na lokalizację obiektu wybrano tereny w okolicach tzw. Kocich Gór. W dniu 17 września 1932 roku wmurowano akt erekcyjny. W sierpniu 1933 roku udostępniono kopiec społeczeństwu, pomimo

że prace nad jego budową nie były zakończone. Obiekt oddano do użytku 20 czerwca 1937 roku, tj. w 15. rocznicę powrotu Śląska do Polski.

2. Piekary Śląskie, ul. Kalwaryjska, cmentarz – mogiła zbiorowa wojen-
na powstańców śląskich.
3. Brzeziny Śląskie, ul. Bpa H. Bednorza, cmentarz – grób Rudolfa Wi-
dery, który zginął 17 sierpnia 1921 roku.
4. Kozłowa Góra, ul. Powstańców Śląskich – tablica upamiętniająca
Szymona Kotyla, Sylwestra Hojka, Józefa Machurę, Wincentego Czar-
neckiego i Ryszarda Ludygę poległych w powstaniach śląskich.

*

W powiecie bytomskim do akcji zbrojnej przystąpiła grupa powstańców Rudolfa Kornkego (komendant VIII okręgu by-
tomskiej POW Górnego Śląska), która błyskawicznie opano-
wała miejscowości Rozbark, Dąbrówkę Wielką, Brzeziny
Śląskie, Brzozowice, Piekary Śląskie, Miechowice i Łagiew-
niki. Kilka dni później, po przystąpieniu powiatu do samo-
obrony, trzy miejscowości stanowiły rejon silnego niemiec-
kiego oporu: Bytom (oblegany przez siły powstańców), Wi-
rek (ostatecznie w rękach niemieckich) i Świętochłowice
(w wyniku umowy zajęte przez powstańców bez walk).

WODZISŁAW

W nocy z 19 na 20 sierpnia kompania Teofila Szczęsnego
z Markłowic przystąpiła do ofensywy na Wodzisław. Z po-
wodu przewagi liczebnej wroga atakujący musieli zaniechać

walki. Późnym wieczorem do miasta dotarły oddziały po-
wstańców Michała Witczaka oraz Jana Wyglendy, które po
ciężkiej walce zdobyły miasto. Zwycięską akcją dowodził
Józef Michalski.

*

W powiecie rybnickim powstańcy pod dowództwem Jana
Wyglendy, Ludwika Piechoczka oraz braci Józefa i Mikołaja
Witczaków opanowali obszar między Pszowem i Rudami.
Powstańcy przystąpili do blokady Rybnika.

20 sierpnia 1920

SIEMIANOWICE (Siemianowitz), gmina wiejska w powiecie katowickim

Grupa powstańców (2. rejon VII okręgu POW Górnego Śląska A. Dorna) wyruszyła z punktu zbornego przy kopalni „Saturn” w Czeladzi, przystępując do akcji w rejonie Siemianowic. Grupę wsparli członkowie siemianowickiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (Leon Banaszkiewicz, Władysław Besser, Wacław Będkowski, Antoni Bergieł, Jan i Roman Gonciarzowie, Kazimierz Herchold, Jan Musiał, Marian Nawara, Paweł Pless, Mieczysław Rojewski, Jan Sadowski, Antoni Skorupa, Stefan Sperzyński, Piotr Spyt, Tadeusz i Stefan Starzyccy, Józef Szkoc i Julian Wierzba). Wieczorem powstańcy zaatakowali miasto. Walki toczyły się w rejonie poczty, stacji kolejowej i budynku gminy Huta Laura. Powstańcy opanowali Siemianowice 22 sierpnia. Straty przeciwnika to 12 zabitych i kilku rannych.

Miejsca pamięci:

1. Siemianowice Śląskie, pl. Wolności – Pomnik Powstańców Śląskich.
2. Siemianowice Śląskie, ul. Michałkowicka, cmentarz katolicki – grób Franciszka Dei, uczestnika I i II powstania śląskiego, aresztowanego

pod koniec 1920 roku i osadzonego w bytomskim więzieniu, gdzie został zamordowany 16 maja 1921 roku.

MICHAŁKOWICE (Michalkowitz), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie katowickim

Do działań w Michałkowicach przystąpili członkowie TG „Sokół”, którzy rozbroili urzędników gminy. Część walczących włączyła się do zgrupowania powstańców z Bańgowa, Przetajki i Dąbrówki Wielkiej. Tego samego dnia na wieś przypuścili atak oddziały Sipo z pobliskiego Chorzowa. Dopiero następnego dnia powstańcy zajęli Michałkowice, po walkach z niemieckimi oddziałami w rejonie kopalni „Maks”.

Miejsca pamięci:

1. Siemianowice-Michałkowice, ul. Maciejowicka, cmentarz katolicki – zbiorowa mogiła wojenna powstańców śląskich Teodora Nietschego, Pawła Cebulskiego i Władysława Kozielskiego, którzy polegli 23 sierpnia 1920 roku w walkach przy kamieniołomie dolomitowym na granicy Michałkowic i Maciejowic.

BOGUCICE

Na odcinku północnym prowadzonych działań powstańczych walki były zacięte ze względu na silny opór niemiecki (oprowadzenie koszar Sipo). Miejscowość została zajęta przez siły peowiackie.

*

W nocy z 19 na 20 sierpnia powstanie objęło obszar po rzeki Odry na zachodzie i Małą Panew na północy. Powstańcy zrealizowali główny punkt założenia operacyjnego – opanowanie części obszaru plebiscytowego dla rozwinięcia akcji w kierunku Odry.

21–25 sierpnia 1920

BUJAKÓW (Bujakow), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie zabrskim

W dniach 21–22 sierpnia doszło do prowokacji w Zabrze i Bielszowicach ze strony bojówek KOOS wspieranych przez policjantów z Sipo. Powstańcy w odpowiedzi na działania niemieckie przystąpili do walk w rejonie Zabrze, Zaborza i Biskupic. W południowym rejonie powiatu siły IX okręgu POW Górnego Śląska pod dowództwem Stanisława Mastalerza opanowały Bujaków. Oddziały powstańców po ciężkich walkach z Sipo zajęły Makoszowy, Paniowy, Paniówki, Bielszowice i Kunatów (dzisiejsze Kończyce).

GLIWICE (Gleiwitz), miasto powiatowe i powiat miejski

Ze względu na obecność wojsk francuskich w Gliwicach powstańcy nie atakowali miasta, przystąpili jednak do jego blokady. Pod dowództwem Stanisława Mastalerza zajęli Pyrkowice i Toszek. W dniu 25 sierpnia Polacy odcięli w Gliwicach dopływ wody w odpowiedzi na podobną akcję przeprowadzoną przez Selbstschutz w Łabędach.

Oddziały powstańcze w krótkim czasie opanowały cały powiat toszecko-gliwicki.

Miejsca pamięci:

1. Gliwice, ul. Zwycięstwa 59 (dawna Wilhelmstraße 53) – tablica na budynku, w którym w latach 1920–1921 mieścił się Polski Komitet Plebiscytowy na powiat toszecko-gliwicki. Kierownikiem Komitetu był Feliks Orlicki.

MIKOŁÓW (Nikolai), gmina miejska w powiecie pszczyńskim

W dniu 23 maja grupa peowiaków dowodzona przez Józefa Hamerloka stoczyła walkę z miejscowym oddziałem Sipo. Podczas starć zginęło 2 powstańców, a ciężko ranego Roberta Mroza dobili policjanci. W wyniku interwencji stacjonującego w Mikołowie oddziału francuskiego niemiecka policja została zmuszona do zaprzestania walki i złożenia broni. Niemców odstawiono do Katowic.

PSZCZYNA (Pless), miasto powiatowe z obszarem dworskim

W wyniku pertraktacji polskich przywódców z gen. Julesem Gratierem oraz włoskim dowództwem powstańcy nie zajęli miasta, godząc się na rozbrojenie oddziałów Sipo oraz przystępując do blokady miasta.

CHORZÓW (Chorzow), gmina wiejska w powiecie katowickim

W dniu 22 sierpnia doszło do walk w rejonie Zakładów Azotowych. Pierwszy atak powstańców został odparty przez niemiecką policję. Zginęli wówczas 2 powstańcy, a ciężko ranni zostali Paweł Jurecki i Józef Suprena z Bańgowa. Natarcie wznowiono po nadejściu pomocy z Piekar i Dąbrówki. W wyniku interwencji oddziałów francuskich usunięto niemiecką policję z Zakładów Azotowych.

Do starcia doszło również w rejonie Chorzowa. W dniach 21–23 sierpnia oddział A. Dorna z grupy taktycznej Karola Gajdzika przeprowadził serię ataków, w których wyniku miejscowość znalazła się w rękach powstańców. Dalsze działania przeniosły się w kierunku Królewskiej Huty, gdzie powstańcy opanowali południową część miasta. Silna niemiecka obrona prowadzona w centralnym rejonie Królewskiej Huty uniemożliwiła jej zajęcie przez powstańców, którzy ograniczyli się do cernowania tej części miasta.

Miejsca pamięci:

1. Chorzów, pl. Powstańców Śląskich (wcześniej pl. Wolności) – pomnik Powstańca Śląskiego. W dniu 28 października 1923 roku przy Poczcie Głównej położono kamień węgielny pod budowę pomnika Hutnika-Powstańca. Autorem projektu był Stefan Zbigniewicz z Krakowa, a realizatorem artysta rzeźbiarz Wincenty Choremkowski z Zawichostu. Twarz hutnika-powstańca wyrzeźbiona była na podobieństwo twarzy Juliusza Ligonia. Cały obiekt zwrócony był w kierunku północnym – ku ówczesnej granicy polsko-niemieckiej. Hutnik trzymał w jednej rę-

ce miecz, a w drugiej młot jako symbole walki i pracy śląskiego ludu. Uroczystość poświęcenia pomnika odbyła się 2 października 1927 roku, a uczestniczył w niej prezydent RP Ignacy Mościcki. Pomnik został zniszczony w 1939 roku przez Niemców. Po odbudowaniu został odsłonięty 1 września 1971 roku. Autorami rekonstrukcji są chorzowscy rzeźbiarze Henryk Goraj i Tadeusz Ślimakowski. Odlew wykonano w Gliwickich Zakładach Urządzeń Technicznych.

*

W powiecie tarnogórskim powstańcy pod dowództwem komendanta powiatowego Jana Zejera opanowali kompleksy leśne w północnej części powiatu i znieśli posterunki Sipo w Radzionkowie, Kozłowej Górze oraz Nakle. Już w dniu 23 sierpnia cały powiat, z wyjątkiem Tarnowskich Gór, był w rękach powstańców. Tego dnia Dowództwo Główne POW Górnego Śląska wydało komunikat o opanowaniu powiatów katowickiego, pszczyńskiego, bytomskiego oraz znacznych terenów powiatów rybnickiego, zabrzańskiego i lublinieckiego.

WOŹNIKI (Woischnik), gmina miejska z obszarem dworskim w powiecie lublinieckim

Powstańcy prowadzili działania na zalesionych terenach powiatu lublinieckiego w rejonie Woźnik. Miasto zostało opanowane przez kompanię Augustyna Rupika. Podczas walk zginął Franciszek Dybała, a ranny został Konrad Mierzwa. Woźniki leżały na ważnym szlaku komunikacyjnym prowa-

dzącym do Lublińca. Powstańcy szybko, zmierzając w kierunku stolicy powiatu, zajęli Ligotę Woźnicką, Lubszę, Kamienicę i Babienice.

Miejsca pamięci:

1. Woźniki, cmentarz katolicki – pojedyncze mogiły wojenne powstańców śląskich: Aleksandra Budnego, Franciszka Dybały, Augustyna Gawlika, Józefa Kowolika, Wilhelma Maksysia i Pawła Wyleżałka.

KALETY (Stahlhammer), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie lublinieckim

Miasto zostało zajęte przez powstańców z kompanii Augustyna Rupika oraz z kompanii Józefa Kłoska i Karola Lubosa. Powstańcy, idąc w kierunku północnym, w krótkim czasie zdobyli Jędrysek, Drutarnię, Strzebiń, Koszęcin i Rusinowiec. Zgrupowanie powstańcze działające w rejonie Herbów i Lublińca zajęło Boronów, Hadrę, Lisów i Kochanowice. Ośrodkami niemieckiego oporu były Dobrodzień, Kośmidry i Lubliniec. Dwie pierwsze miejscowości ostatecznie zajęli powstańcy, natomiast Lubliniec otoczył kordon oddziałów powstańczych blokujący miasto.

PIASEK (Ludwigsthal), gmina wiejska w powiecie lublinieckim

W nocy z 22 na 23 sierpnia kompania Józefa Kłoska i Karola Lubosa przy wsparciu miejscowych ochotników stoczyła walkę z niemieckimi oddziałami, opanowując Piasek.

*

Do spontanicznych wystąpień doszło w powiatach kozielskim, strzeleckim i opolskim, gdzie powstańcy opanowali kilka miejscowości i rozbili posterunki Sipo.

DĄBRÓWKA MAŁA

W dniu 24 sierpnia Międzysojusznicza Komisja podjęła decyzję o rozwiązaniu Sipo i powołaniu polsko-niemieckiej policji Apo. Następnego dnia Dowództwo Główne POW Górnego Śląska wydało rozkaz zakończenia powstania podpisany przez Wojciecha Korfanteo.

Miejsca pamięci:

1. Dąbrówka Mała, ul. Le Ronda, cmentarz – grób zbiorowy wojenny uczestników powstań śląskich oraz walk z okresu II wojny światowej.

Fot. 10. Kierownictwo Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu

Źródło: Encyklopedia..., s. 425

Fot. 11. Hotel „Lomnitz” w Bytomiu, siedziba Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego

Źródło: Encyklopedia..., s. 425

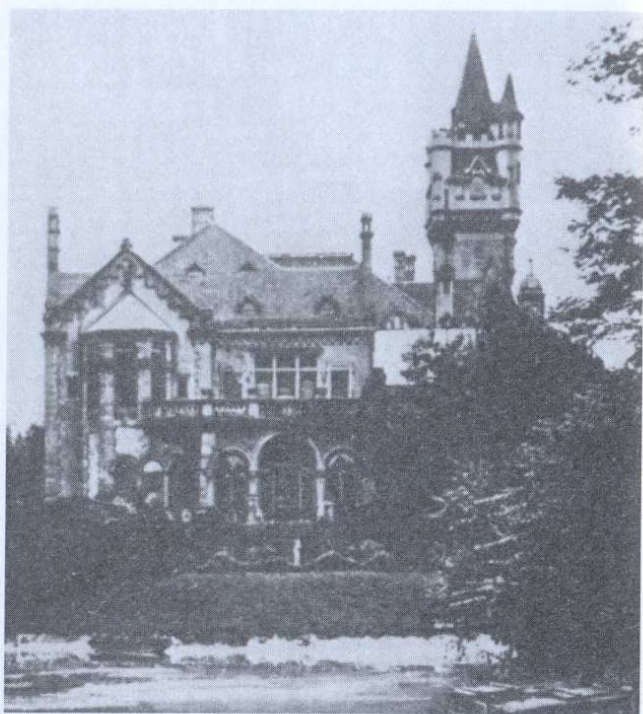
Fot. 12. Zniszczone 17 sierpnia 1920 roku przez bojówki niemieckie wnętrze drukarni „Gazety Robotniczej” w Katowicach

Źródło: Encyklopedia..., s. 136

Fot. 13. Zdemolowany przez bojówki niemieckie 18 sierpnia 1920 roku lokal Polskiego Komitetu Plebiscytowego w Katowicach

Źródło: Encyklopedia..., s. 113

Fot. 14. Siedziba Dowództwa Głównego POW Górniego Śląska w Sosnowcu

Źródło: *Encyklopedia...*, s. 418

Fot. 15. Niemiecka kolonia w Hołdunowie zniszczona podczas odwetowego natarcia powstańców w sierpniu 1920 roku

Źródło: *Encyklopedia...*, s. 173

Fot. 16. Francuski czołg na ulicach Katowic (1920)

Źródło: *Encyklopedia...*, s. 102

Fot. 17. Grupa powstańców z Szopienic w II powstaniu śląskim (1920)

Źródło: L. Szaraniec, *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1996, s. 237

III POWSTANIE ŚLĄSKIE

Czas trwania: 2/3 maja–5 lipca 1921

Dowództwo

i ośrodek

dyspozycyjny: – Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych z siedzibą w Sosnowcu, później w Szopienicach, wódz organizacji wojskowej ppłk Maciej Mielżyński (do 3 czerwca), później Kazimierz Zenkteller
– Naczelna Władza powołana 4 maja 1921 roku, Wojciech Korfanty jako dyktator, siedziba w Szopienicach

Grupy

operacyjne: „Północ” – dowódca kpt. Alojzy Nowak („Neugebauer”), szef sztabu Jan Wyglenda („Traugutt”),
miejsce postoju: Tarnowskie Góry, później Tworóg

„Wschód” – dowódca kpt. Karol Grzesik („Hauke”), szef sztabu Michał Grażyński („Borelowski”), miejsce postoju: Bańgów, później Bielszowice

„Południe” – dowódca ppłk Bronisław Sikorski („Cietrzew”), szef sztabu Roman Grześkowiak („Brunhorst”), miejsce postoju: Jastrzębie, później Rudy¹

Zasięg według powiatów:

bytomski, tarnogórski, katowicki, zabrski, toszecko-gliwicki, pszczyński, rybnicki, część raciborskiego, strzelecki, lubliniecki, oleski, kozielski

¹ *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, pod red. Z. Kapały i J. Myszora, Katowice 1999, s. 31

Noc z 2 na 3 maja 1921

Wydarzeniem, które zainicjowało wybuch III powstania śląskiego, był sprawnie przeprowadzony manewr pod kryptonimem „Akcja Główna Unieruchomienia Niemców”. Grupa Destrukcyjna kpt. Tadeusza Puszczyńskiego (ps. Konrad Wawelberg) przeprowadziła na 90-kilometrowym odcinku zachodniej granicy obszaru plebiscytowego akcję zniszczenia głównych arterii komunikacyjnych. Wyszło wówczas mosty kolejowe pod Karłowicami, Prudnikiem, Głogówkiem, Krapkowicami, Bąkowem oraz tory kolejowe i most na Odrze pod Opolem.

BYTOM

Grupa taktyczna, dowodzona przez Czesława Paula, składająca się z 4 batalionów, rozpoczęła atak na Bytom o godzinie 3 rano. Od strony północno-zachodniej do miasta wkroczył batalion sierż. Barona, od południa – z kierunku Rozbarku i Łagiewnik – batalion por. Ziarnka, a następnie bataliony Czesława Paula. Bytom i sąsiadujące z nim Rozbark, Piekary Śląskie, Brzeziny Śląskie, Łagiewniki, Miechowice, Bobrek znalazły się w rękach powstańców.

Miejsca pamięci:

1. Bytom, ul. Gliwicka 17 – tablica upamiętniająca miejsce, na którym stał hotel „Lomnitz”, w nim w latach 1920–1922 mieściła się siedziba Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego Górnego Śląska. Budynek zniszczony w 1945 roku.
2. Bytom, ul. Konstytucji, cmentarz katolicki – grób zbiorowy wojenny powstańców śląskich poległych w latach 1919–1921.
3. Bytom, ul. Kraszewskiego, skwer – pomnik upamiętniający powstańców śląskich.
4. Bytom, ul. Ks. Jerzego Popiełuszki, cmentarz katolicki – mogiła zbiorowa wojenna powstańców śląskich Augustyna Trzęsinińskiego i Augustyna Lisoka poległych w III powstaniu.
5. Bytom, ul. L. Staffa, cmentarz katolicki – kwatery wojenne poległych w czasie III powstania śląskiego.

KRÓLEWSKA HUTA (Königshütte), powiat miejski

Pododdziały wydzielone z grupy taktycznej ppor. Karola Gajdzika opanowały w nocy miejskie koszary i posterunki policji. Grupa zajęła pobliskie Świętochłowice, Lipiny, Wielkie Hajduki oraz Chorzów. Tego samego dnia powstańcy opuścili miasto na żądanie wojsk alianckich i przystąpili do jego cernowania (blokady).

TARNOWSKIE GÓRY (Tarnowitz), miasto powiatowe

Grupa taktyczna dowodzona przez ppor. Jana Zejera po starciu z niemieckim oddziałem Selbstschutzu Oberschlesiens (SSOS) zajęła miasto. Na żądanie angielskiego kontro-

lera powiatowego J. Casselsa powstańcy opuścili miasto i przystąpili do jego blokowania.

Miejsca pamięci powiatu tarnogórskiego:

1. Tarnowskie Góry, pl. Gwarków – tablica upamiętniająca powstańców śląskich ziemi tarnogórskiej poległych w latach 1919–1921.
2. Tarnowskie Góry, zbieg ulic Witosa i Kamiennej – głaz z tablicą ku czci poległych w czasie III powstania śląskiego.
3. Tarnowskie Góry, zbieg ulic Gliwickiej i Niemcewicza – krzyż Powstańców Śląskich ku czci powstańców poległych 25 maja 1921 roku pod Olesnem.
4. Miasteczko Śląskie, ul. C. Norwida, cmentarz – grób wojenny poległych w powstaniach śląskich w latach 1919–1921.
5. Radzionków, ul. Cmentarna, cmentarz – trzy mogiły wojenne nieznanym powstańców śląskich.
6. Radzionków, ul. Śródmiejska (pl. Letochów) – pomnik ku czci poległych powstańców śląskich.
7. Żyglin, gmina Miasteczko Śląskie, cmentarz – grób zbiorowy wojenny Bolesława Bednarka, Romana Matusika, Tomasza Pyki i Teodora Siwego poległych 25 maja 1921 roku.
8. Żyglin, gmina Miasteczko Śląskie, ul. Śląska – pomnik ku czci poległych powstańców śląskich.

ŚWIERKLANIEC (Neudeck), obszar dworski w powiecie tarnogórskim

Po opanowaniu stolicy powiatu siły powstańcze uderzyły na zamek w Świerkłańcu, w którym stacjonował silny oddział niemieckiej samoobrony SSOS. Po pokonaniu Niemców miejscowość znalazła się w rękach powstańców.

Miejsca pamięci:

1. Świerklaniec, ul. Młyńska 3 (Urząd Gminy) – tablica upamiętniająca Józefa Stabińskiego i Józefa Mazura poległych w III powstaniu śląskim.

KATOWICE

W koncentrycznym ataku na miasto wzięły udział grupy taktyczne dowodzone przez Walentego Fojkisa i Adama Kocura przy wsparciu oddziału z grupy Czesława Paula. Siły powstańcze uderzyły na Katowice od strony północnej, z kierunku Dębu, Załęża i Bogucic, oraz z południa, z kierunku Brynowa i Ligoty. Silne zgrupowanie w liczbie 5 tysięcy powstańców przełamało opór policjanów i niemieckich bojówek. Po interwencji oddziałów francuskich, które użyły przeciwko powstańcom czołgów, grupy wycofały się z miasta. W nocy z 3 na 4 maja wydzielony z grupy Fojkisa oddział szturmowy Karola Walerusa pod dowództwem Romualda Pitery zajął ponownie miasto. Na mocy decyzji Międzysojuszniczej Komisji powstańcy opuścili Katowice, przystępując do jego blokady.

Miejsca pamięci Katowic:

1. Katowice, rondo im. gen. W. Ziętka, zbieg alei W. Korfanteo i W. Roździeńskiego – pomnik Powstańców Śląskich. W maju 1965 roku ogłoszono ogólnopolski konkurs na projekt pomnika i zagospodarowanie jego otoczenia. Rozstrzygnięcie konkursu, na który wpłynęło 116 prac, nastąpiło 1 października 1965 roku. Pierwsza nagroda

przypadła architektowi Wojciechowi Zabłockiemu i rzeźbiarzowi Gustawowi Zemle. Projekt pomyślany był jako forma trzech brył, przypominających skrzydła symbolizujące czyny zbrojne bojowników trzech powstań śląskich. U podnóża pomnika wtopiono w kamienną skarpę nazwy miejscowości, wykonane z brązu, upamiętniające stoczone przez powstańców bitwy. Monument odlały w brązie Gliwickie Zakłady Urządzeń Technicznych. Akt erekcyjny wmurowano 3 maja 1966 roku. W czasie tej uroczystości złożono w miejscu budowy pomnika urny z ziemią pobraną z pól bitewnych, na których Polacy walczyli o wolność i niepodległość narodu i państwa polskiego. Pomnik został odłonięty 1 września 1967 roku.

2. Katowice, ul. Meteorologów, cmentarz garnizonowy (główna aleja) – pomnik Nieznanego Żołnierza i Powstańca Śląskiego. Tu również pochowani zostali Stanisław Mastalerz (ps. Karol Gorczek), dowódca gliwickiego pułku powstańczego im. Stefana Batorego sformowanego w powiecie toszecko-gliwickim, i kpt. Robert Oszek, w III powstaniu dowódca samodzielnego oddziału szturmowego złożonego z marynarzy. Zasłużył się w walkach w rejonie Góry św. Anny.
3. Katowice, ul. Poniatowskiego 16 – tablica informacyjna na budynku, w którym mieszkał Stanisław Mastalerz.
4. Katowice, ul. Sienkiewicza, cmentarz katolicki – grób Arkadiusza Bożka – działacza narodowego i polityka, wicewojewody śląskiego, uczestnika powstań śląskich, w latach 1928–1938 wiceprezesa I Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech.
5. Katowice, ul. Warszawskiej 10 – tablica upamiętniająca dra med. Andrzeja Mieleckiego. Tablica znajduje się na budynku, w którym mieszkał.
6. Katowice, pl. Bolesława Chrobrego – pomnik Józefa Piłsudskiego (dawniej pomnik Marszałka Piłsudskiego i Powstańca Śląskiego). Historia tego monumentu jest interesująca. Konkurs na projekt pomnika ogłoszono 12 stycznia 1936 roku. W skład komitetu budowy

weszli: gen. Felicjan Sławoj-Składkowski, wojewoda Michał Grażyński, minister przemysłu i handlu Roman Górecki, biskup diecezji śląskiej ks. Stanisław Adamski oraz gen. Józef Zajac. Honorowy protektorat objął Edward Rydz-Śmigły. Jeden z warunków konkursu przewidywał: „Pomnik ma jednoczyć dwie idee, z wspólnego pnia wywodzące swój początek. Z jednej strony jest on bowiem pomyślany jako monumentalne uplastycznienie wielkości i geniuszu Marszałka Piłsudskiego, a z drugiej jako wyraz hołdu dla Powstańca Śląskiego, któremu część Śląska zawdzięcza swoje wyzwolenie. Więźba między wielkością Marszałka a powstańczym czynem odnajduje się w idei orężnej walki o wolność Śląska.”² Rozstrzygnięcie konkursu nastąpiło w dniach 12–13 stycznia 1937 roku (łącznie nadesłano 49 prac). Pierwszą nagrodę przyznano za projekt autorstwa chorwackiego rzeźbiarza Antuna Augustinčića i współpracującego z nim Drago Galića. Po przeróbkach projekt przedstawiał od frontu dwie figury narożne powstańców, a na osi cokołu z jeźdźcem podwójną grupę figur. Z tyłu pomnika od strony gmachu Muzeum Śląskiego umieszczono jedną rzeźbę, prezentującą Matkę Ślązacką z martwym synem na kolanach (*Pieta śląska*). Odsłonięcie monumetu przewidziane było na jesień 1939 roku. Wybuch wojny przerwał rozpoczęte już prace. Dzisiejszy pomnik (odlew figury jeźdźcy z brązu) został sprowadzony w 1991 roku z Muzeum Augustinčića w Klanjec staraniem Społecznej Komisji SARP, TUP i SHS.

7. Katowice, pl. Sejmu Śląskiego – pomnik Wojciecha Korfańtego dłuta Zygmunta Brachmańskiego odsłonięty 19 czerwca 1999 roku. Poświęcenia monumetu dokonał abp Damian Zimoń.

² T. Dobrowolski: *Konkurs powszechny na projekt szkicowy pomnika Marszałka Piłsudskiego w Katowicach*. „Zaranie Śląskie” 1937, z. 3, s. 163. Dokładnego omówienia treści ideowych i dziejów pomnika dokonała E. Chojcka: *Pomnik Marszałka Piłsudskiego i Powstańca Śląskiego w Katowicach*, [w:] *O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich*, Katowice 1993, s. 313–335.

8. Katowice-Bogucice, pl. Wajdy (dawniej pl. Stefana) – obelisk ku czci poległych w czasie powstań śląskich oraz w okresie II wojny światowej. W tym miejscu stał murowany monument z postacią śląskiego herosa na szczycie, zrealizowany według projektu artysty rzeźbiarza Jana Raszki. Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się 18 września 1932 roku. Pomnik został zniszczony przez Niemców we wrześniu 1939 roku.
9. Katowice-Bogucice, ul. Wróblewskiego, cmentarz katolicki – grób Franciszka Domagały, uczestnika III powstania śląskiego. Na tym samym cmentarzu pochowani zostali w mogile zbiorowej wojennej Franciszek Kusia i Rudolf Lanuszny, polegli w III powstaniu śląskim.
10. Katowice-Dąb, plac przy ul. Dębowej – pomnik Powstańców Śląskich. Losy pomnika były niezwykle ciekawe. Pierwszy pomnik, wystawiony jeszcze w okresie międzywojennym, został zniszczony w 1939 roku przez Niemców. W miejscu wcześniejszego pomnika 20 czerwca 1962 roku odsłonięto nowy monument jako wyraz pamięci miejscowej społeczności o poległych powstańcach. Ten obiekt, stojący na placu przy ul. Chorzowskiej, został rozebrany w marcu 2001 roku ze względu na budowę Drogowej Trasy Średnicowej. Po poddaniu go zabiegom konserwatorskim stanął na obecnym miejscu. Odsłonięcia pomnika dokonano 21 września 2001 roku.
11. Katowice-Dąb, ul. Bracka, cmentarz – pięć mogił wojennych powstańców śląskich poległych w 1921 roku.
12. Katowice-Janów, ul. Cmentarna, cmentarz – grób zbiorowy wojenny powstańców śląskich poległych w walkach w latach 1919–1921.
13. Katowice-Kostuchna, ul. Migdałowców, cmentarz – grób zbiorowy wojenny nieznanymi uczestnikami powstania śląskiego.
14. Katowice-Kostuchna, ul. Szarych Szeregów, park Powstańców Śląskich – pomnik upamiętniający miejsce, z którego 2 maja 1921 ro-

ku wyruszyła do boju kompania 2. batalionu pułku pszczyńskiego powstańców śląskich.

15. Katowice-Nikiszowiec, ul. Zamkowa – pomnik upamiętniający powstańców śląskich oraz wyzwolenie Górnego Śląska w 1922 roku.
16. Katowice-Stara Ligota, zbieg ulic Ligockiej i Hetmańskiej – pomnik upamiętniający śmierć powstańców śląskich.
17. Katowice-Szopienice, ul. Lwowska 2, budynek VI Liceum Ogólnokształcącego – tablica informująca, że podczas III powstania śląskiego mieściła się tutaj siedziba Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych. Obok Liceum przy pl. Powstańców Śląskich stoi pomnik Wolności. Jest to obelisk z dwoma tablicami, pierwsza upamiętnia powrót Górnego Śląska do Polski, druga przypomina o dawnym pomniku Wolności postawionym w 1924 roku, a który został zburzony przez Niemców w 1939 roku.

ZABRZE (Hindenburg), miasto powiatowe

Do miasta wkroczyło silne zgrupowanie powstańcze, w którego skład weszły 3 bataliony pod dowództwem Karola Wodery, Dionizego Trocera i Fryderyka Szendzielorza. Doszło do starć z oddziałami Kampforganisation Oberschlesien (KOOS) i policji. W godzinach wieczornych opór został przełamany. Władze francuskie wyznaczyły w obrębie śródmieścia strefę neutralną. Powstańcy podjęli częściową blokadę miasta. W rękach walczących znalazły się Sośnica, Makoszowy, Bielszowice (4. batalion pod dowództwem Mikołaja Pośpiecha z pułku zabrskiego Pawła Cymśa), Zaborze (grupa powstańców dowodzona przez H. Brolla).

Miejsca pamięci:

1. Zabrze, ul. Powstańców 2 (róg ul. Wolności) – tablica na budynku, w którym w latach 1920–1921 mieściła się siedziba Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat zabrski. Kierownikiem Komitetu był dr Bronisław Hager.
2. Zabrze, ul. Powstańców 5/7 (Urząd Miasta) – tablica upamiętniająca mieszkańców Zabrze, którzy zginęli w walkach w czasie III powstania śląskiego.
3. Zabrze, ul. Wolności 191 – grób zbiorowy wojenny 42 powstańców śląskich poległych w walkach o Górę św. Anny oraz w okolicach Sławięcic i Kędzierzyna.
4. Zabrze, ul. Wolności 385 – tablica upamiętniająca miejsce starcia kompanii zaborskiej por. W. Czecha z niemiecką policją w 1921 roku.
5. Zabrze-Biskupice, ul. Bytomska 37, cmentarz parafialny – mogiła zbiorowa wojenna powstańców śląskich.
6. Zabrze-Kończyce, ul. I. Paderewskiego, cmentarz parafialny – kwatery wojenna powstańców śląskich.
7. Zabrze-Mikulczyce, ul. Gogolińska (Park im. Gabrieli Zapolskiej) – grób zbiorowy wojenny 32 powstańców śląskich z gminy Mikulczyce poległych 13 maja 1921 roku oraz 2 powstańców poległych 16 lipca tegoż roku.
8. Zabrze-Rokitnica, ul. 15 Grudnia, cmentarz – grób zbiorowy wojenny Alojzego Grabowego, Wiktora Herdziny, Adolfa Ludyni, Eugeniusza Modla, Pawła Próby i Antoniego Szafarczyka poległych w III powstaniu śląskim.

RUDA

Pododdział powstańców dowodzony przez W. Weideman-

na zdobył miasto. Zginęli wówczas: Franciszek Dziambora, Jan Janta i Rudolf Piprek.

Miejsca pamięci:

1. Ruda Śląska, ul. Porębska, cmentarz – mauzoleum zbudowane dla uczczenia poległych w walkach o polskość Śląska w czasie powstań śląskich i podczas okupacji hitlerowskiej.
2. Ruda Śląska-Godula, ul. Karola Goduli, cmentarz – pojedyncze mogiły wojenne powstańców śląskich: Alojzego Janusa, Wincentego Lipy, Józefa Maniury, Hermana Nowaka i Juliusza Tuszy.
3. Ruda Śląska-Godula, pl. Niepodległości – pomnik ku czci poległych w okresie powstań śląskich i w czasie II wojny światowej.
4. Ruda Śląska-Kochłowice, ul. Oddziałów Młodzieży Powstańczej – pomnik Powstańców Śląskich odsłonięty 20 lipca 1984 roku na miejscu zniszczonego przez hitlerowców w 1939 roku pomnika Powstańca Śląskiego.
5. Ruda Śląska-Wirek, ul. Katowicka – pomnik Czynu Powstańczego wykonany w 1961 roku według projektu artysty plastyka S. Konarzewskiego.
6. Ruda Śląska-Wirek, ul. Magdziejka, cmentarz parafialny – mogiły wojenne powstańców śląskich Pawła Myszo i Brunona Szmota.
7. Ruda Śląska-Wirek, ul. Nowy, stary cmentarz – mogiły wojenne powstańców śląskich: Alojzego Brauma, Edwarda Hermana, Augustyna Piotrońca, Józefa Szkotka, Franciszka Szmejducha i Alfonsa Szmiczka.

GLIWICE

W powiecie toszecko-gliwickim walki podjął pułk dowodzony przez por. Stanisława Mastalerza, zajmując Pyskowi-

ce, Łabędy, Szobiszowice i Szywałd. W samym mieście polscy funkcjonariusze Policji Plebiscytowej (Apo) zabarykadowali się w koszarach, prowadząc nierówną walkę z niemieckimi bojówkarzami. Planowany atak na miasto, który miały przeprowadzić skoncentrowane siły pułku gliwickiego por. Stanisława Mastalerza, wydzielone pododdziały pszczyńskiej grupy taktycznej kpt. Franciszka Rataja oraz 5 batalionów katowickiej grupy Walentego Fojkisa, nie został zrealizowany. Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych w porozumieniu z Naczelną Władzą wydała rozkaz niepodjęcia walk z oddziałami alianckimi. Miasto znalazło się w zwartym pierścieniu oddziałów powstańczych, które przystąpiły do jego blokady.

Miejsca pamięci:

1. Gliwice, ul. Kozielska 29, park – cmentarz wojenny żołnierzy francuskich poległych w okresie plebiscytu na Górnym Śląsku.
2. Gliwice-Łabędy, ul. Staromiejska, Park Powstańców Śląskich – pomnik upamiętniający walki o polskość Śląska toczone w czasie III powstania śląskiego oraz o wolność ojczyzny w latach 1939–1945.

TOSZEK (Tost), gmina miejska z obszarem dworskim w powiecie toszecko-gliwickim

W rejonie miejscowości sformowano dwa bataliony dowodzone przez Filipa Jędrzyka i Wincentego Mięsołka pod komendą Ludwika Romanowskiego. Po starciu z niemiecki-

mi funkcjonariuszami Policji Plebiscytowej miejscowość znalazła się w rękach powstańców. Zdobyto dodatkowe wyposażenie w postaci 2 ciężkich karabinów maszynowych oraz 10 skrzyń z amunicją.

Miejsca pamięci:

1. Toszek, ul. Gliwicka 34 – tablica informująca, że w latach 1920–1921 mieściła się tu siedziba Polskiego Komitetu Plebiscytowego.

PSZCZYNA

Powiat pszczyński wystawił dwa pułki powstańcze dowodzone przez Franciszka Rataja i Stanisława Krzyżowskiego. Miasto zajęte o godzinie 3 w nocy i objęte blokadą.

Miejsca pamięci powiatu pszczyńskiego:

1. Studzionka, ul. Jedności – pomnik ku czci poległych w czasie powstań śląskich i podczas II wojny światowej.
2. Warszowice koło Pawłowic, ul. Pszczyńska, cmentarz – grób zbiorowy wojenny uczestników III powstania śląskiego: Franciszka Kumora, Franciszka Wawry i Sylwestra Zieleźnika, poległych 28 maja 1921 roku.

Miejsca pamięci powiatu mikołowskiego:

1. Mikołów, ul. Ks. kardynała S. Wyszyńskiego 13 – tablica pamiątkowa Czynu Powstańczego.
2. Goj, ul. Gliwicka 62, działka prywatna – pomnik ku czci powstańców śląskich poległych w latach 1919–1921.

3. Łaziska Dolne, ul. Szkolna – tablica upamiętniająca powstańców śląskich poległych w walkach o wolność Śląska w latach 1919–1921.

4. Łaziska Górne, ul. Spokojna, cmentarz parafialny – grób zbiorowy wojenny powstańców śląskich: Stanisława Adamczyka, Ryszarda Jarczyka, Teofila Pacha, Juliusza Palka, Augustyna Szczęsnego i Pawła Wieczorka.

5. Mokre, zbieg ulic Wojska Polskiego i Zamkowej – pomnik ku czci poległych w latach 1919–1921.

6. Paniowy, ul. Wolności, cmentarz katolicki – grób zbiorowy wojenny powstańców śląskich poległych w latach 1919–1921.

RYBNIK (Rybnik), miasto powiatowe z obszarem dworskim

Powiat rybnicki znajdował się w strefie działań grupy operacyjnej „Południe”, którą dowodził pptk Bronisław Sikorski. We wczesnych godzinach porannych kompania dowodzona przez Józefa Ochojskiego, wchodząca w skład 2. batalionu pułku rybnickiego Janusza Wężyka, zajęła dworzec kolejowy, gmachy poczty, sądu i drukarni. Do ostrych starć z siłami niemieckimi i włoskimi doszło w rejonie zabudowań szpitala psychiatrycznego. W akcji wzięły udział trzy kompanie dowodzone przez Józefa Komarka, Pawła Ochojskiego i Józefa Kłoska wydzielone z 2. batalionu pułku rybnickiego. Podczas zdobywania Zakładu Psychiatrycznego poległ kpt. Walter Larysz, dowódca miejscowego posterunku Policji Plebiscytowej. W Paruszowcu (dzielnica Rybnika) działania prowadziły 2. batalion Nikodema Sobika i 3. batalion Feliksa Michalskiego z pułku żorskiego Antoniego Haberki. W efek-

cie zmasowanego ataku Rybnik został opanowany w godzinach południowych. Podobnie jak inne miasta zajęte przez powstańców Rybnik był cernowany.

Miejsca pamięci powiatu rybnickiego:

1. Rybnik, ul. Cmentarna, cmentarz parafialny – mogiła zbiorowa sześciu dowódców powstań śląskich (Alfons Zgrzebniok, Jan Dziuba, Wilhelm Bluszcz, Józef Michalski, Maksymilian Iksal, Józef Nowak), kwatera wojenna z pomnikiem poświęcona poległym uczestnikom III powstania, grób Feliksa Białego (początkowo komisarz Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat rybnicki, w III powstaniu śląskim komendant szpitala polowego w Rybniku), Pomnik Powstańców Śląskich, grób Jana Wyglendy ps. „Traugutt” – przywódca peowiacki i działacz plebiscytowy.
2. Rybnik, ul. Gliwicka, dyrekcja Szpitala Psychiatrycznego – tablica upamiętniająca kpt. Waltera Larysza.
3. Rybnik, ul. św. Jana – tablica na budynku, w którym w latach 1920–1921 mieściła się siedziba Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat rybnicki i Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Kierownikiem Komitetu był początkowo Feliks Biały, później dr Marian Różański.
4. Czernica, gmina Gaszowice, obok Szkoły Podstawowej – pomnik ku czci poległych w walkach o wolność ojczyzny w latach powstań śląskich oraz w okresie II wojny światowej.
5. Jejkowice, cmentarz parafialny – pomnik upamiętniający poległych w walkach o wolność Śląska w latach 1919–1921.

WODZISŁAW

Oddział powstańców dowodzony przez Józefa Michalskiego zajął miasto.

Miejsca pamięci powiatu wodzisławskiego:

1. Wodzisław Śląski, ul. Chrobrego, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna poległych w III powstaniu śląskim.
2. Wodzisław Śląski, ul. Kościelna, cmentarz – mogiła Józefa Styrona, uczestnika III powstania.
3. Wodzisław Śląski, ul. Sądowa – pomnik Powstań Śląskich.
4. Wodzisław Śląski, ul. Szkolna 1, Liceum Ogólnokształcące im. 14. Pułku Powstańców Śląskich – tablica upamiętniająca bohaterskie zmagania ludu śląskiego o wyzwolenie społeczne i narodowe w latach 1918–1921 i 1939–1945.
5. Wodzisław Śląski-Jedłownik, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna powstańców z 8. kompanii 14. pułku piechoty, którzy polegli w III powstaniu śląskim: Paweł Adamczyk, Wiktor Bugla, Alojzy Bzik, Dominik Grycman, Wincenty Kwiaton, Jan Machnik, Józef Michalski, Ludwik Rosman, Antoni Stachowiak, Henryk Szczęsny i Mikołaj Wodecki.
6. Czyżowice, gmina Gorzyce, ul. Strażacka, budynek Ochotniczej Straży Pożarnej – tablica upamiętniająca powstańców poległych w III powstaniu śląskim: Wincentego Kwiatonia, Jana Machnika, Ludwika Rosmana, Antoniego Stachowiaka i Henryka Szczęsnego.
7. Gorzyce, ul. Kościelna, cmentarz parafialny – pochowani są powstańcy polegli w czasie walk w latach 1919–1921.
8. Markłowice, ul. Wyzwolenia, cmentarz – grób zbiorowy wojenny poległych w latach 1919–1921.
9. Mszana, ul. A. Mickiewicza, cmentarz – grób zbiorowy wojenny poległych w III powstaniu: Alojzego Błatonia, Jana Nogłęgo, Jana Ośliży i Wiktora Wala.
10. Połomia, gmina Mszana – grób zbiorowy wojenny Leona Wita, Teodora i Józefa Antończyków, Teodora Białeckiego.
11. Pszów, obok kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny – grób Edwarda Łatki. W okresie III powstania dowódca 3. batalionu

pułku wodzistawskiego Józefa Michalskiego. Kierował obroną powstańczą pod Olzą w powiecie raciborskim, gdzie zginął podczas prowadzenia kontrataku.

12. Pszów, ul. POW – krzyż w miejscu składania przysięgi przez członków Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska.
13. Pszów-Krzyżkowice, cmentarz – zbiorowa mogiła powstańców śląskich.
14. Radlin-Biertułtowy, ul. Rogozina – pomnik dla uczczenia powstańców poległych o wyzwolenie narodowe Śląska w latach 1919–1921.
15. Rydułtowy, pomiędzy ulicami Spokojną i Kasprzaka, cmentarz – zbiorowa mogiła wojenna 16 powstańców śląskich – pomnik.

ŻORY (Sohrau), miasto w powiecie rybnickim

Miasto zostało zajęte w wyniku zwartego ataku oddziałów powstańczych z kierunku północno-wschodniego (2. batalion Nikodema Sobika z pułku żorskiego Antoniego Haberki) oraz zachodniego (3. batalion Feliksa Michalskiego z pułku żorskiego). Oddziały peowiaków wsparł batalion dowodzony przez Józefa Szenderę z pułku pszczyńskiego Franciszka Rataja, który atakował miasto od strony południowej. W rękach powstańców znalazły się dworzec kolejowy, poczta i budynek Policji Plebiscytowej. Arsenał zbrojny zwiększył się o 11 karabinów maszynowych.

Miejsca pamięci:

1. Żory, skrzyżowanie ulic Garncarskiej i Ks. Klimka, przed Szkołą Podstawową nr 2 – pomnik dla uczczenia pamięci poległych w czasie III powstania śląskiego.

2. Żory, ul. Ks. Klimka, cmentarz – grób zbiorowy wojenny uczestników III powstania śląskiego.

CZERWIONKA (Czerwionka), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie rybnickim

W pobliżu kopalni „Dębieńsko” doszło do starć 1. batalionu dowodzonego przez Teofila Bielę z pułku żorskiego Antoniego Haberki z oddziałami niemieckimi i włoskimi. Po ciężkich bojach miasto zostało zajęte przez powstańców następnego dnia. W ich posiadaniu znalazło się około 500 karabinów maszynowych oraz znaczny zapas amunicji.

Miejsca pamięci:

1. Czerwionka Leszczyny, ul. Furgoła – pomnik poświęcony dowódcy plutonu ochrony wieców Piotrowi Furgolowi, który zginął w trakcie działań zbrojnych III powstania prowadzonych na terenie miejscowości.
2. Czerwionka Leszczyny-Dębieńsko, ul. Prosta, cmentarz – grób zbiorowy wojenny powstańców śląskich poległych w latach 1919–1921 oraz w czasie II wojny światowej.

RACIBÓRZ (Ratibor), miasto powiatowe i powiat miejski z obszarem dworskim

W nocy z 2 na 3 maja prawobrzeżna część powiatu znalazła się w rękach powstańców. Droga na Racibórz została otwarta, ale podejmowane w pierwszych dniach powstania

przez oddziały powstańcze próby zdobycia miasta nie powiodły się.

Miejsca pamięci powiatu raciborskiego:

1. Racibórz, Park Zamkowy – pomnik ku czci poległych powstańców śląskich.
2. Racibórz, skwer przy ul. Opawskiej i Lwowskiej – pomnik Arki Bożka.
3. Racibórz-Markowice, ul. Arki Bożka – na budynku, w którym urodził się Arka Bożek, umieszczono tablicę upamiętniającą tę postać.
4. Kobyla, gmina Kornowac, ul. Kościelna, cmentarz – pomnik ku czci poległych w walkach w czasie powstań śląskich.
5. Krzyżanowice, ul. Ogrodowa, cmentarz – groby uczestników III powstania śląskiego: Franciszka Hena, Franciszka Klona, Franciszka Rymera, Wiktora Rymera i Karola Piechnika.
6. Turze, gmina Kuźnia Raciborska, cmentarz parafialny – grób zbiorowy wojenny uczestników II powstania: Fryderyka i Wilhelma Sługów oraz Józefa Leszczyńskiego.
7. Zabelków, gmina Krzyżanowice – pomnik Powstańców Śląskich.

OLZA (Olsau), gmina wiejska w powiecie raciborskim

Miasto opanowane w dniu 3 maja przez oddział peowików z powiatu raciborskiego. W trakcie prowadzonych działań zbrojnych miejscowość znajdowała się na linii frontu i była ważnym pod względem strategicznym ośrodkiem polskiego oporu.

Od 4 do 20 maja 1921

STRZELCE (Gross Strehlitz), miasto powiatowe

Miasto leżało w rejonie działań podgrupy taktycznej „Harden” kpt. Krzysztofa Konwerskiego, która wchodziła w skład grupy operacyjnej „Północ”. Podjęta dzień wcześniej przez oddział powstańców próba zajęcia miasta nie powiodła się. W wyniku walki z żołnierzami włoskimi oraz oddziałami miejscowych jednostek SSOS peowiaci zostali zmuszeni do opuszczenia miasta. Powstańcom udało się opanować dworzec kolejowy. W późniejszych dniach powstania miasto było blokowane, a 7 maja przekazane powstańcom na podstawie umowy zawartej z aliantami. Po aresztowaniu kpt. Krzysztofa Konwerskiego dowództwo nad podgrupą objęli kolejno kpt. Roman Horoszkiewicz, Teodor Kulik. Dnia 6 maja zmieniono nazwę podgrupy z „Harden” na „Bogdan”.

MYŚLINA (Myschline), gmina wiejska w powiecie strzeleckim

Miasto opanowane w drugim dniu powstania przez miejscową grupę peowików. Myślina była ważnym punktem

obrony wojsk powstańczych ze względu na położenie przy szlaku kolejowym Fosowskie – Kluczbork. Wieś była wielokrotnie atakowana przez oddziały niemieckie. W początkowej fazie broniła miasta kompania batalionu Teodora Mańczyka z pogrupy „Linke”, wchodząca w skład grupy operacyjnej „Północ”, a pod koniec maja kompania batalionu Karola Brandysa. Większość ataków niemieckich została odparta i ostatecznie miejscowość znalazła się w rękach powstańców.

KRUPSKI MŁYN (Kruppamühle), kolonia gminy wiejskiej Bór w powiecie strzeleckim

Po przełamaniu silnego oporu niemieckiego miejscowość opanowana przez batalion powstańczy podgrupy „Harden”.

UJAZD (Ujest), gmina miejska w powiecie strzeleckim

Miasto zajęte w pierwszym dniu powstania przez siły powstańcze Seweryna Jędrysika z podgrupy taktycznej „Harden” przy wsparciu batalionu tarnogórskiego Romana Koźlika. W późniejszym okresie znajdował się tu punkt sanitarny dla rannych powstańców z grupy operacyjnej „Wschód”. Pod koniec maja miasto zajęły wojska francuskie, zastąpione na początku czerwca przez wojska brytyjskie.

ZALESIE ŚLĄSKIE (Salesche), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie strzeleckim

Po ciężkich walkach miejscowość zdobyta 5 maja przez batalion strzelecki Pawła Dziewiora z podgrupy taktycznej „Harden”. W drugiej dekadzie maja niemiecki atak na miasto odparli powstańcy z batalionu rybnickiego pułku pszczyńskiego Franciszka Rataja wsparci przez część sił pułku zabrzeckiego Pawła Cymasa, pododdziały pułku katowickiego Rudolfa Niemczyka oraz samochód pancerny kapitana marynarki Roberta Oszka. Z początkiem czerwca w wyniku niemieckiego ataku powstańcy utracili miasto.

LEŚNICA (Leschnitz), gmina miejska z wolnym wójtostwem w powiecie strzeleckim

Miasto zajęte 7 maja przez batalion strzelecki Pawła Dziewiora z podgrupy taktycznej „Bogdan”. Miejsce postoju dowództwa pułku katowickiego Walentego Fojkisa z grupy operacyjnej „Wschód”. W trzeciej dekadzie maja do miasta wkroczyły zgrupowania mjra Chappuisa (Gruppe „Süd”), rozpoczynając natarcie na Górę św. Anny.

GOGOLIN (Gogolin), gmina wiejska w powiecie strzeleckim

W nocy z 7 na 8 maja batalion tarnogórski Romana Koźlika z podgrupy taktycznej „Bogdan” zajął dworzec kolejowy. Powstańcom nie udało się opanować miasta.

OBROWIEC (Oberwitz), gmina wiejska i obszar dworski w powiecie strzeleckim

W dniu 8 maja miasto zostało zdobyte przez batalion Jana Faski z podgrupy taktycznej „Bogdan”. W połowie maja we wsi stacjonował batalion Leonarda Krukowskiego.

LUBLINIEC (Lublinitz), miasto powiatowe z obszarem dworskim

W początkowej fazie powstania przeważająca część powiatu była opanowana przez wojska powstańcze. Po zacieklej obronie prowadzonej przez wojska niemieckie Lubliniec znalazł się pod kontrolą władz powstańczych. Dowództwo grupy operacyjnej „Północ” powołało w mieście Komendę Placu z Tomaszem Ptakiem na czele oraz Straż Obywatelską. Władzę administracyjną sprawowali: Kazimierz Cichocki, Piotr Jarominek, Alfons i Dominik Opiełkowie, Jan Polak, Augustyn Rupik.

Miejsca pamięci powiatu lublinieckiego:

1. Lubliniec, pl. Konrada Mańki 5 – tablica upamiętniająca Pawła Golaśa, organizatora i przywódcę wojsk powstańczych, pierwszego komendanta POW Górnego Śląska na powiat lubliniecki.
2. Lubliniec, ul. Plebiscytowa 2 – tablica na budynku, w którym w latach 1920–1921 mieściła się siedziba Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat lubliniecki (obecnie budynek Banku Śląskiego), upamiętniająca ten fakt.

3. Lubliniec, ul. Plebiscytowa, cmentarz parafialny – grób Jana Nikodema Jaronia, poety śląskiego, działacza plebiscytowego, powstańca. W akcji plebiscytowej był pracownikiem Centralnego Biura Informacyjnego dla Koalicji w Katowicach. Działal intensywnie na rzecz propagandy i agitacji w Bytomiu i Kluczborku, pełnił funkcję redaktora „Gazety Opolskiej”. W III powstaniu był oficerem w grupie operacyjnej „Północ”, uczestniczył w walkach pod Oleśnem i Zębownicami.
4. Lubliniec, ul. P. Stalmacha 1 – tablica pamiątkowa ku czci dr. med. Franciszka Willerta. Był współpracownikiem Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat lubliniecki i organizatorem powstańczej służby zdrowia (komendant szpitala polowego w Lublińcu i ordynator oddziału wewnętrznego).
5. Kochanowice, cmentarz wyznaniowy – grób Jana Gambusia, który poległ 19 maja 1921 roku.
6. Lisów, gmina Herby, ul. Dworcowa – pomnik na miejscu egzekucji Alojzego Szczecha, uczestnika II powstania śląskiego. Egzekucja miała miejsce 20 sierpnia 1920 roku.
7. Lubockie, gmina Kochanowice, cmentarz wyznaniowy – grób wojenny Emila Kołochy, który poległ 6 maja 1921 roku w czasie III powstania; w tej samej miejscowości stoi pomnik ku czci poległych w III powstaniu śląskim.
8. Pawonków, cmentarz parafialny – grób uczestnika III powstania Augustyna Kurdy.
9. Woźniki, ul. Powstańców 7 – tablica ku czci poległych powstańców śląskich.
10. Dyrdy, gmina Woźniki, ul. Piaskowa, obok kaplicy – głaz upamiętniający powstania śląskie.
11. Lubsza, gmina Woźniki, cmentarz – groby powstańców Alojzego Szczecha i Augustyna Czornika.

DOBRODZIEN (Guttentag), gmina miejska z obszarem dworskim w powiecie lublinieckim

Miasto broniły dwa bataliony Selbstschutzu. Dnia 6 maja po trzygodzinnej walce miasto zdobyły bataliony lubliniecki Karola Lubosa i opolski Teodora Mańczyka. Po stronie polskiej było 6 zabitych i 20 rannych, a po stronie niemieckiej – 11 zabitych i 30 rannych. Do momentu likwidacji powstania miasto znajdowało się w rękach polskich. W trzeciej dekadzie maja powstańcy przeszkadzili próbie opanowania miejscowości przez niemieckich dywersantów. W Dobrodzieniu znajdował się sztab podgrupy taktycznej „Linke”.

GORZÓW ŚLĄSKI (Landsberg), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie oleskim

Miasto zajęte 4 maja przez siły powiatowe stało się ważnym punktem koncentracji ochotników przybywających z Polski. Powstańczej linii frontu broniła podgrupa taktyczna „Butrym”. W ostatnich dniach maja miasto zostało zajęte przez 8. kompanię ppor. Schöpkego z batalionu Loena. W mieście rozgorzał terror niemiecki. W wyniku kontrataku sił powstańczych, który przeprowadzono pod koniec maja, miasto przeszło w ręce polskie. Na miejscowym cmentarzu znajduje się mogiła, w której spoczywają powstańcy: Karol Woźny, Jan Kansy, Wincenty Kansy, Augustyn Makiela, Krystian Lipiński, Wojciech Mycka, Jan Mencil, Paweł Środa, Piotr Mrozek i inni.

OLEŚNO (Rosenberg), miasto powiatowe

Zajęte przez powstańców 5 maja. Stało się głównym celem ataków niemieckich na północnym odcinku prowadzonych działań. W dniach od 8 do 12 maja oddziały niemieckie podejmowały nieudane próby przejęcia miasta.

CHUDOBA (Kudoba), gmina wiejska w powiecie oleskim

Miejscowość zajęta 6 maja przez oddziały grupy taktycznej „Butrym”. Znalazła się w rękach niemieckich w wyniku ataku przeprowadzonego przez kompanię ppor. Klemma z batalionu Eberhardta (20 maja).

ŚLAWIĘCICE (Ślawientzitz Dorf), gmina wiejska z kolonią i obszarem dworskim w powiecie kozielskim

W dniu 4 maja nastąpił koncentryczny atak na miasto zakończony sukcesem. Akcję przeprowadziły batalion tarnogórski Romana Koźlika oraz dwa bataliony zgrupowane pod komendą Seweryna Jędrysika z podgrupy taktycznej „Harden”. Inna grupa, w sile 150 powstańców, dowodzona przez Karola Krzykałę, zajęła stację kolejową. Kilka dni później z miasta wyruszyły bataliony kozielski ppor. Leonarda Krukowskiego i katowicki Franciszka Sitka, mając na celu zaatakowanie pozycji wroga. Z początkiem czerwca miasto znalazło się w rękach niemieckich.

STARE KOŻŁE (Alt Cosel), gmina wiejska w powiecie kozielskim

Ze zmiennym powodzeniem powstańców toczyły się boje o miejscowość. Dnia 7 maja załamały się działania bojowe pułku zabarskiego Pawła Cymśa pod silnym ostrzałem niemieckim z broni maszynowej. Grupa musiała wycofać się z zajmowanych pozycji w kierunku południowym. Przełomowy moment w walkach o Koźle nastąpił 9 maja, kiedy to silne zgrupowanie powstańcze (batalion zabarski J. Ziarnka i bataliony pszczyńskie Alojzego Kurtoka i Józefa Szendery) zdobyło miasto.

SZYPOWICE (Schippowitz), przysiółek w powiecie kozielskim

Wioska zajęta 7 maja przez kompanię powstańczą z pułku zabarskiego Pawła Cymśa. Do 13 maja Szypowice pozostały w rękach powstańców jako zaodrzański przyczółek.

KĘDZIERZYN (Kandrzin), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie kozielskim

Opanowanie miasta dawało przewagę pod względem strategicznym. Największy na Górnym Śląsku dworzec towarowy i osobowy, obsługujący główne linie kolejowe, bliskie położenie Przystani Kozielskiej z portem i własną stacją kolejową podnosiło walory miasta. Operację kędzierzyńską

przeprowadziły zabarski pułk kpt. Pawła Cymśa i oddział ppor. Walentego Fojkisa z grupy operacyjnej „Wschód” przy wsparciu batalionu Leonarda Krukowskiego. Na dowódcę całości wyznaczono kpt. Pawła Cymśa. Plan operacji przewidywał natarcie na miasto dwóch zgrupowań – od południa i od wschodu, a po jego zajęciu zapewnienie obrony na zachodnim odcinku obszaru operacyjnego wzdłuż linii Odry.

Dnia 6 maja oddziały Cymśa opuściły rejon ześrodkowania w Sośnicowicach, podążając przez Sierakowice w kierunku Bierawy i Starego Koźła. W tym samym czasie oddział Fojkisa wyruszył z punktu ześrodkowania w pobliżu Łabędz szosą przez Rudziniec do Sławięcic. W godzinach popołudniowych dwa bataliony dowodzone przez por. J. Ziarnkę przełamały opór niemiecki w Bierawie, zajmując dworzec kolejowy. Powstańcy umocnili swe pozycje w Starym Koźlu i Brzeźcach (dwa bataliony dowodzone przez por. J. Łapińskiego), zagrażając bezpośrednio Kędzierzynowi. Walki o miasto prowadzone w dniach 6 i 7 maja zakończyły się niepowodzeniem powstańców i wyparciem ich przez niemieckie oddziały w rejon Bierawy.

W północnym rejonie działań powstańcy mieli więcej szczęścia. Batalion Leonarda Krukowskiego szybkim marszem wyparł Niemców ze Sławięcic, Rokicza, Raszowej i Januszkowic. W rękach powstańców znalazły się także miejscowości Kalinów (batalion tarnogórski Romana Koźlika z podgrupy taktycznej „Bogdan”), Leśnica (batalion strzelecki Pawła Dziewiora z podgrupy taktycznej „Bogdan”) i Gó-

ra św. Anny (batalion Jana Faski z podgrupy taktycznej „Bogdan”).

Dnia 9 maja miasto zostało zajęte w wyniku koncentrycznego ataku zgrupowania Pawła Cymśa z kierunku południowego oraz zgrupowania Walentego Fojkisa z kierunku wschodniego. Akcję prowadzoną w rejonie Kędzierzyna wspomogły pociągi pancerne „Wilk” i „Pieron” oraz bateria dział lekkich bezpośredniego wsparcia piechoty. W wyniku prowadzonych działań straty po stronie niemieckiej to około 200 zabitych i rannych, a po stronie polskiej 39 zabitych i 211 rannych.

PRZYSTAŃ KOZIELSKA (Cosel-Oderhafen), port na Odrze w powiecie kozielskim

Dnia 10 maja port został zajęty przez batalion Jana Lortza z pułku katowickiego Walentego Fojkisa z grupy operacyjnej „Wschód” przy wsparciu baterii artylerii „Ordon” kpt. Orlińskiego.

21 maja–6 czerwca 1921

TARNOWSKIE GÓRY

Pod koniec maja grupa kolejarzy utworzyła specjalny oddział pod komendą Stanisława Michalika. Oddział zabezpieczał ruch pociągów osobowych i towarowych oraz organizował transport wojskowy.

GOGOLIN

W połowie maja dowództwo Selbstschutzu przyjęło plan działań zaczepnych i rozdzielenia sił powstańczych w rejonie Gogolina, Góry św. Anny oraz Gliwic. Główny kierunek uderzenia wojsk niemieckich przebiegał wzdłuż osi Gogolin – Góra św. Anny. W nocy z 20 na 21 maja krapkowicki związek taktyczny mjr Chappuisa z Gruppe „Süd” gen. Bernharda Hülsema wyparł powstańców z miejscowości, tworząc przyczółek do rozwinięcia ofensywy na Górę św. Anny.

OLZA

W dniu 23 maja doszło do starcia pomiędzy częścią sił pułku wodzisławskiego Józefa Michalskiego i oddziałami

SSOS. Siły niemieckie przerwały linię frontu pod Zabetkowem, a następnie zajęły Olzę, Belsznicę, Gorzyce, Uchylsko i dotarły do przedmieścia Wodzisławia. Siły powstańców pod dowództwem Ludwika Piechoczka zareagowały błyskawicznie, wyprowadzając skuteczny kontratak z rejonu Rzuchowa, Rydułtów i Wodzisławia (zgrupowanie powstańców z batalionu Pawła Łatki, pododdziału Jana Bauerka i por. Adama Kotowicza). Podczas prowadzonych działań poległ powstańcy Edward Łatka i dowódca kompanii Jan Oślizło.

Miejsca pamięci powiatu raciborskiego:

1. Bluszczów, gmina Gorzyce, Park Olszynka, ul. Powstańców – pomnik upamiętniający miejsce, z którego 23 maja 1921 roku po przełamaniu frontu powstańczego w Olzie wyruszyła kontrofensywa.

GÓRA ŚW. ANNY (Annaberg), gmina wiejska w powiecie strzeleckim

Siły niemieckie wyprowadzone z rejonu Gogolina rozpoczęły ofensywę w kierunku Góry św. Anny. Pierwsze zgrupowanie mjr. Ernsta Horadama z Freikorps Oberland rozwinęło natarcie od strony północnej z kierunku Gogolin – Kadłubiec z zamiarem obejścia i okrążenia sił powstańczych broniących wzgórze. Drugie zgrupowanie, z krapkowickiego związku taktycznego mjr. Chappuisa, ruszyło od strony południowej z kierunku Gogolin – Jasiona – Żyrowa. Pozycji w rejonie Góry św. Anny broniła 1. Dywizja Wojsk Powstań-

czych złożona z pszczyńskiego pułku Franciszka Rataja (pozycje obronne na odcinku Obrowiec – Brodów) i z katowickiego pułku Walentego Fojkisa (pozycje obronne na odcinku Obrowiec – Wielmierzowice). Wskutek silnego naporu przeciwnika siły Rataja przeszły do defensywy i zostały zepchnięte w rejon Lichynia – Leśnica, a następnie Góra św. Anny – Rozwadze. Po desperackich walkach pułk Rataja opuścił zajmowane pozycje.

Z większym powodzeniem toczyły się walki w strefie obrony pułku Walentego Fojkisa, który zdołał odeprzeć ataki zgrupowania Chappuisa. Wobec załamania się obrony północnego frontu zgrupowanie katowickie wycofało się w okolice Leśnicy, opanowując ją na krótko wraz z pobliską Lichynią.

Następnego dnia po zajęciu Góry św. Anny przez stronę niemiecką NKWP podjęła decyzję o kontrnatarciu w celu odbicia utraconych terenów. Pomimo mobilizacji sił powstańczych nie udało się osiągnąć zamierzonego celu, a rejon wzgórza pozostał ostatecznie w rękach niemieckich. W wyniku prowadzonych walk straty po stronie niemieckiej wyniosły ponad 500 zabitych i rannych, a po stronie polskiej 1/4 zaangażowanych sił. W dniach 26 i 27 maja w rejon Góry św. Anny wprowadzono nowe pułki powstańcze, tj. katowicki pułk im. Jana Henryka Dąbrowskiego, na którego czele stał Rudolf Niemczyk, oraz królewskehucki pułk im. Czwartaków dowodzony przez Karola Gajdzika. Oba pułki 28 maja zajęły pozycję na linii Wielmierzowice – Krasowa – Łąki Kozielskie – Żymna Wódka z otwartą drogą do Lichyni.

*

W powiecie strzeleckim w dniach 26–27 maja miały miejsce lokalne walki w rejonie Krośnicy (ostatecznie w rękach powstańców 1 czerwca) i Zalesia Śląskiego (zajęte przez oddziały niemieckie 4 czerwca).

ZĘBOWICE (Zembowitz), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie oleskim

W dniu 21 maja zgrupowanie niemieckie złożone z batalionów „Guttentag” i „Lublinitz” przypuściło pierwszy atak na Zębówice, bronione przez kompanię szturmową ppor. Andrzeja Kmicica, 1. kompanię z batalionu lublinieckiego Karola Lubosa z podgrupy taktycznej „Butrym” oraz pociąg pancerny „Nowak”. W wyniku sprawnie przeprowadzonej akcji przeciwnik został odparty. Kolejne niemieckie ataki na miasto zakończyły się fiaskiem (25 maja, 5 i 8 czerwca). Ostre natarcie batalionu „Guttentag” i 4. kompanii batalionu „Hindenburg” przeprowadzone 11 czerwca zmusiło do opuszczenia broniących wieś dwóch kompanii 2. batalionu podgrupy „Linke”. Wskutek kontrataku sił powstańczych Zębówice znalazły się w polskim posiadaniu. Straty po stronie powstańców to 48 zabitych i 50 rannych.

OLESNO

Do ostrych starć w mieście doszło 22 maja. Batalion podgrupy taktycznej „Butrym” usiłował bezskutecznie odeprzeć

atak trzech kompanii batalionu „Rosenberg”. W toku zaciętej walki Niemcy wdarli się do miasta, zmuszając powstańców do wycofania się. Tego samego dnia kontratakowały wojska powstańcze, wypierając siły niemieckiej samoobrony. W późnych godzinach wieczornych Olesno zaatakowały dwie kompanie z batalionu kpt. Eberhardta. Walczących powstańców wsparł pluton artylerii. Niemieckie natarcie zostało odparte. Pod koniec maja Niemcy podjęli nieudaną próbę odbicia miasta.

LICHYNIA (Lichinia), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie kozielskim

Dnia 23 maja 1. pułk katowicki Walentego Fojkisa opłomował Lichynię. W wyniku walk stoczonych na początku czerwca między siłami niemieckimi a powstańcami z pułku katowickiego Rudolfa Niemczyka wieś znalazła się w posiadaniu przeciwnika. Kolejne działania podjęte przez zorganizowane grupy wypadowe z kompanii Jana Gałki i Leszczyńskiego, wsparte przez oddział marynarzy Roberta Oszka, doprowadziły do zajęcia miejscowości. Lichynia została raz jeszcze zaatakowana 4 czerwca, przez główne siły Gruppe „Süd”, w których skład weszły oddziały z Freikorps „Oberland” Ernsta Horadama, samodzielne oddziały Karla Oskara Hauensteina oraz kompania cyklistów. Działania zakończyły się zwycięstwem strony niemieckiej.

*

W powiecie kozielskim pod koniec maja doszło do drobnych starć powstańców z oddziałami niemieckimi w miejscowościach Januszkowice (zajęte przez Niemców 4 czerwca) i Stare Koźle (walczące strony rozdzielił na początku czerwca kordon wojsk sojuszniczych).

RACIBÓRZ

Pod koniec maja w Raciborzu stacjonowały niemieckie oddziały Paulsena, Ehrhardta i Dittricha, wyposażone w artylerię i wspierane przez pociąg pancerny. Niemieckie zgromadzenie czyniło nieustanne wysiłki mające na celu przerwanie powstańczego frontu w rejonie Markowic (26 i 27 czerwca). Wypady z Raciborza na Markowice zostały skutecznie odparte przez powstańców. Oddziały niemieckiej samoobrony SSOS, wykorzystując swą przewagę liczebną, podjęły rozprawę z ruchem polskim (zdemolowano siedzibę Banku Ludowego, stosowano terror wobec ludności cywilnej).

KALINÓW (Kalinow), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie strzeleckim

Dnia 31 maja zajęty przez 3. batalion mjr Siebringhausa z Freikorps Oberland. Wskutek przegranej wzięto do niewoli, a następnie zamordowano 33 powstańców z kompanii mikulczyckiej Wincentego Gawlika. Zginęli wówczas:

Edward Bulik, Wincenty Czerwonka, Feliks Gabor, Juliusz Giesner, Jan Gol, Norbert Gorecki, Jan Gorywoda, Augustyn Gregor, Alojzy Grzęczyk, Roman Heller, Michał Imiela, Wiktor Kapuściok, Augustyn Karalus, Juliusz Knop, Józef Konka, Brunon Kudłek, Jan Kulik, Maksymilian Kurc, Augustyn Luc, Jan Macioszek, Paweł Mróz, Ryszard Nocoń, Henryk Pierskała, Roman Pustelnik, Alojzy Schmidt, Teodor Smarłoch, Józef Sosna, Paweł Sosna, Feliks Szczeponik, Paweł Szczeponik, Robert Winkler, Paweł Woś. Tego samego dnia Kalinów został odbity przez powstańców (batalion R. Koźlika).

SZYMISZÓW (Schimischow), gmina wiejska i obszar dworski w powiecie strzeleckim

W dniu 31 maja doszło do starcia między 3. batalionem Siebringhausa z Freikorps Oberland a 4. batalionem powstańczym (Jana Faski, R. Koźlika, Seweryna Jędrzyka i Wincentego Mięsoka), wspartym przez pociągi pancerne „Mściciel II” i „Nowak”. W wyniku działań powstańcy zdobyli dworzec kolejowy i wyparli Niemców z Szymiszowa. Z początkiem czerwca wieś została ostrzelana przez niemiecką artylerię.

MYŚLINA

Wieś była wielokrotnie atakowana przez oddziały niemieckie. Początkowo Myślina broniła kompania batalionu Teodo-

ra Mańczyka z podgrupy taktycznej „Linke”, później obrony wsi podjęła się kompania batalionu Karola Brandysa z tejże podgrupy. Do ostrych starć z niemieckimi oddziałami doszło 5–6 czerwca. Zostały skutecznie odparte przez powstańców. Myślina pozostała w rękach powstańców aż do zakończenie działań zbrojnych.

KROŚNICA (Kroschnitz), gmina wiejska z obszarem dworskim w powiecie strzeleckim

Pod koniec maja w Krośnicy od strony Dańca doszło do silnego natarcia niemieckiego ugrupowania płk Schustera (opolski związek taktyczny SSOS z Gruppe „Nord”). Batalion Jana Faski odparł skutecznie atak przeciwnika. Wojska niemieckie jeszcze kilkakrotnie przypierały ataki na wieś, która znalazła się ostatecznie w rękach powstańców 1 czerwca.

GÓRA ŚW. ANNY

Pod koniec maja w rejon walk o Górę św. Anny wprowadzono pułki katowicki Rudolfa Niemczyka i królewskehucki Karola Gajdzika, które miały wesprzeć zgrupowanie powstańcze Walentego Fojkisa, Pawła Cymśa i Franciszka Rataja. W wyniku niemieckiej ofensywy przeprowadzonej 4 czerwca front działań przesunął się w rejon Kędzierzyna. Góra św. Anny pozostała w rękach niemieckich.

Miejsca pamięci:

1. Góra św. Anny – pomnik Czynu Powstańczego – nad amfiteatrem z lat 1934–1938³ na skalnej krawędzi wzniesienia annogórskiego stoi pomnik poświęcony obrońcom Górnego Śląska. Komitet budowy pomnika został powołany 29 sierpnia 1945 roku, a w jego skład weszli m.in. wojewoda śląski gen. Aleksander Zawadzki, ppłk Jerzy Ziętek, Arkadiusz Bożek, Karol Tkocz i gen. Stanisław Popławski. Pierwszy konkurs na projekt pomnika, zorganizowany 1945 roku, nie dał ostatecznego rozstrzygnięcia. Rok później ogłoszono kolejny konkurs, którego wyniki przedstawiono 15 sierpnia 1946 roku. Pierwszą nagrodę otrzymał rzeźbiarz Xawery Dunikowski, a jego projekt przyjęto do realizacji. Pracę nad budową pomnika rozpoczął

³ W latach trzydziestych ideologia nazistowska usiłowała nadać Górze św. Anny nowy wizerunek świeckiego symbolu panowania na Śląsku tysiącletniej Rzeszy, będący przeciwwagą dla franciszkańskiego sanktuarium. W tym celu władze niemieckie postanowiły wybudować tutaj pomnik poświęcony pamięci 50 Niemców – bojowników Freikorpsu i Selbstschutzu poległych 21 maja 1921 roku podczas szturmowania góry, zajętej przez Polaków w czasie III powstania śląskiego. Pod budowę kompleksu, składającego się z amfiteatru i pomnika-mauzoleum, zakupiono nieczynny kamieniołom w pobliskiej dolinie. Prace nad budową amfiteatru rozpoczęto 14 lipca 1934 roku, a zakończono je w 1936 roku. Projekt amfiteatru wykonali Franz Böhmer i Georg Petrich, architekci z Berlina. Dnia 23 sierpnia 1934 roku położono kamień węgielny pod pomnik-mauzoleum, który odsłonięto 22 maja 1938 roku. Autorem projektu pomnika był Robert Tischler. Pod względem stylizacji odwołał się on do tradycji architektury obronnej. Budowla przypominała wieżę czołgu o cylindrycznej formie z potężnymi przyporami, zbudowaną z bloków żółtawo-brunatnego wapienia. Od strony wschodniej znajdowały się drzwi prowadzące do korytarza-obejścia, który oświetlony był naturalnym światłem wpadającym przez wąskie, pionowe szczeliny w ścianach o charakterze strzelnic. Od strony zachodniej znajdowało się drugie wejście, prowadzące do położonej kilka metrów niżej, wyciosanej w skale krypty z wnękami mieszczącymi sarkofagi. Pośrodku krypty stała rzeźba z porfi-

to w dniu 18 kwietnia 1947 roku. Przy wznoszeniu obiektu współpracowali: inż. arch. T. Gawędzki, F. Mączyński, J. Kordula, R. Pieńkowski i A. Frydecki. W dniu 19 sierpnia 1955 roku nastąpiło odsłonięcie pomnika i zapalenie znicza. Pomnik jest symbolem wielowiekowej walki wyzwoleniczej Ślązaków. Budowla reprezentuje bardzo prostą, klasyczną formę, złożoną z czterech prostokątnych pylonów, otaczających umieszczony centralnie znicz i nakrytych architrawem. Wewnętrzne ściany pylonów zdobią stylizowane postacie górnika, chłopca śląskiego, hutnika i Ślązaczki z dzieckiem na ręku. Ściany zewnętrzne pokrywa linearny relief-rysunek, wypełniony oliwem, którego treść nawiązuje do walk powstańczych Ślązaków. Pod masywem architrawu zostały umieszczone monumentalne „głowy śląskie” wykute w granicie.

KĘDZIERZYN

W dniu 4 czerwca rozpoczęło się natarcie sił niemieckich z brygady płk Magnisa (pułki Martina i Imera), które zamierzały okrążyć bataliony pułku królewskohuckiego Karola Gaj-

ru o barwie zielonej, przedstawiająca umierającego wojownika. Kryptę wieńczyła kopuła z latarnią. Wnętrze kopuły pokrywała kolorowo-złota mozaika. W amfiteatrze Niemcy urządzali propagandowe uroczystości nacjonalistyczno-nazistowskie, które często zbiegały się z obchodami religijnymi w sanktuarium. Po zakończeniu wojny polscy saperzy wysadzili monument. Na tym miejscu stanął pomnik Czynu Powstańczego, którego autorem jest Xawery Dunikowski. J. L. Dobesz, *Góra św. Anny – symbol uniwersalny*, [w:] *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, Katowice 1999, s. 203–226; E. S. Pollok, *Legends, manipulacje, kłamstwa prof. F. A. Marka w „Tragedii górnośląskiej” a prawda o Śląsku i powojennej dyskryminacji jego mieszkańców*, Żyrowa 1998, s. 66–67.

dzika i 1. Dywizji Wojsk Powstańczych. Obroną kierował w rejonie Kędzierzyna kpt. Adam Benisz, w którego dyspozycji pozostawały: batalion pszczyński Leopolda Kocimy, kompanie z pułku Pawła Cymasa i pułku żorskiego Antoniego Haberki, niepełne zgrupowanie z pułku Karola Gajdzika, pluton żandarmerii, bateria artylerii Antoniego Żmigrodzkiego oraz 2 pociągi pancerne „Lubliniec” i „Ludyga”. Tego dnia powstańcy wysadzili most kolejowy na Kłodnicy w rejonie Kędzierzyna i Pogorzela. W wyniku walk prowadzonych w dniach 4, 5 i 6 czerwca Niemcy przełamali front obrony 1. dywizji na kierunku kędzierzyńskim, zagrażając obronie okręgu przemysłowego.

*

Po walkach w rejonie Kędzierzyna nie doszło już do poważniejszych incydentów zbrojnych, a powstanie weszło w końcową fazę działań. Czerwiec był miesiącem prób rozdzielania zwaśnionych stron (linia demarkacyjna z kordonem wojsk alianckich) prowadzonych przez Międzysojuszniczą Komisję. W dniach od 5 do 25 czerwca przedstawiciele Komisji prowadzili rokowania z reprezentacją władz powstańczych i dowództwem wojsk niemieckich. Rokowania dotyczyły zawarcia rozejmu i ewakuacji oddziałów zbrojnych z Górnego Śląska.

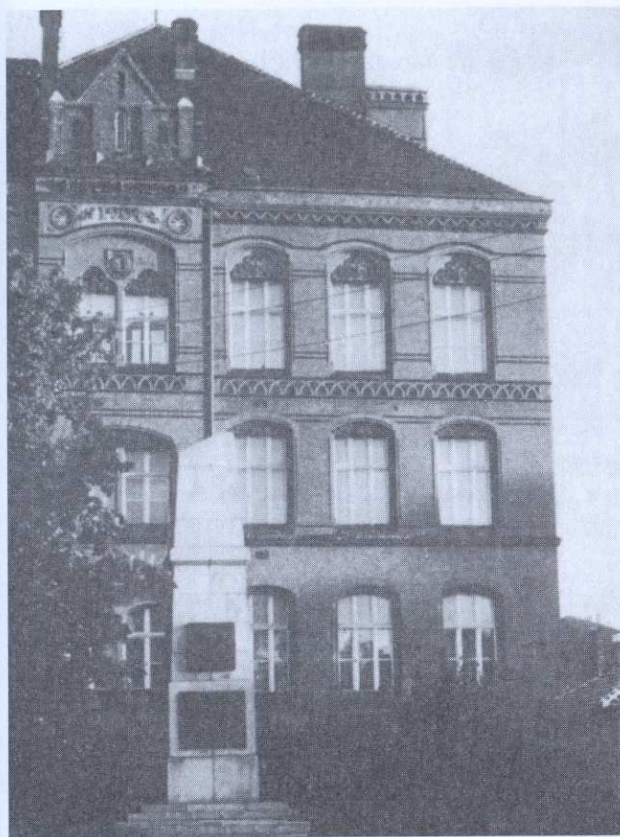
Polskie rozmowy prowadzone były w Błotnicy (powiat strzelecki). Dowództwo powstańcze reprezentował kpt. Remigiusz Grocholski, a stronę aliancką gen. Jules Gratier.

Strona polska 11 czerwca zaakceptowała wstępnie układ o likwidacji zbrojnego ruchu. Pertraktacje z Niemcami odbyły się w Głogówku (powiat prudnicki). Niemieckie dowództwo reprezentował gen. Karl Hoefer. Ostatecznie obie strony przystąpiły do układu 25 czerwca, zobowiązując się do ewakuacji swoich sił zbrojnych z obszaru plebiscytowego. Dnia 5 lipca zakończyła się akcja wycofywania wojsk.

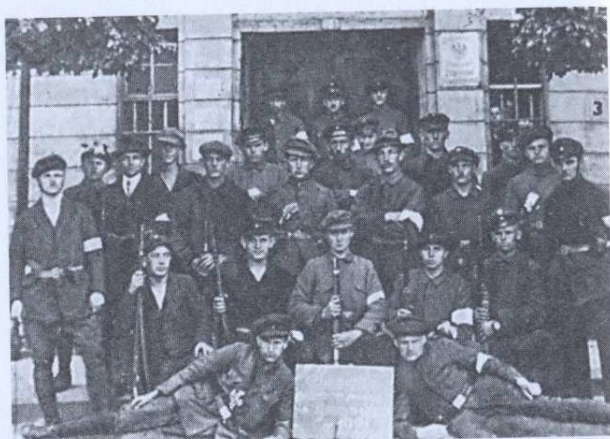
Fot. 18. Tadeusz Puszczyński, ps. Konrad Wawelberg

Źródło: Encyklopedia..., s. 463

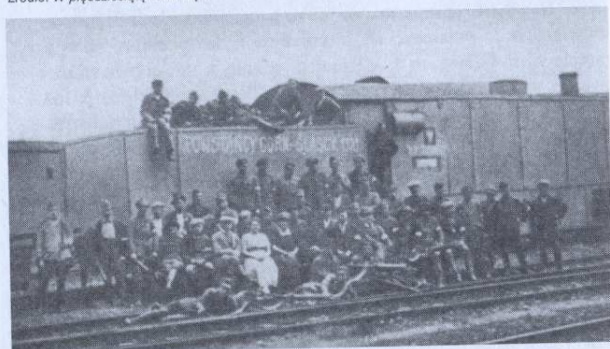

Fot. 19. Siedziba Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych w Szopienicach (obecnie budynek VI Liceum Ogólnokształcącego)

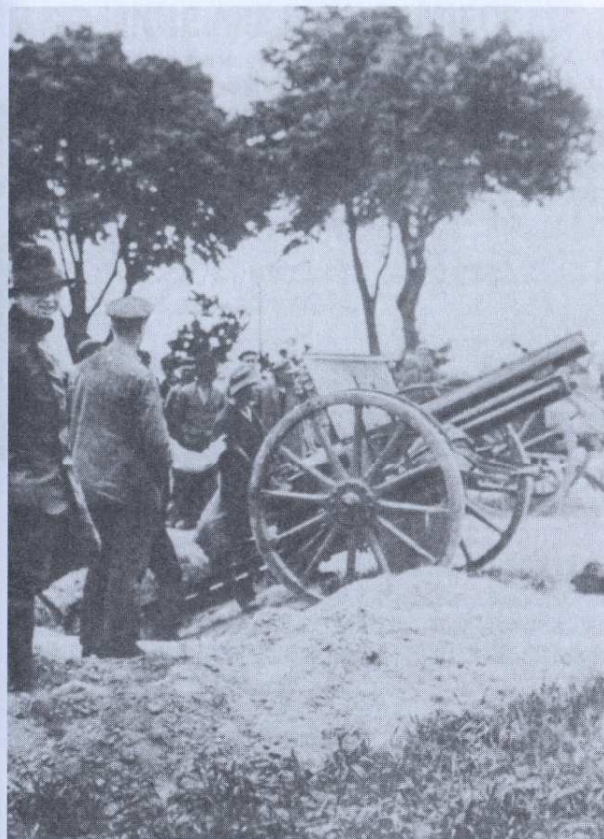
Źródło: L. Szaraniec, *Osady i osiedla...*

Fot. 20. Oddział powstańczy z Gliwic, w środku Jerzy Ziętek
Źródło: *W pięćdziesiąt rocznicę...*

Fot. 21. Powstańczy pociąg pancerny z 1921 roku
Źródło: *Encyklopedia...*, s. 218

Fot. 22. Bateria artylerii powstańczej pod Górą św. Anny
Źródło: *Encyklopedia...*, s. 149

Fot. 23. Zniszczony most kolejowy w Koźlu (maj 1921)

Źródło: W pięćdziesiątą rocznicę...

INNE MIEJSCA PAMIĘCI

Miejsca pamięci miasta Dąbrowa Górnicza:

1. Ul. 11 Listopada, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna żołnierzy z I wojny światowej, którzy polegli w czasie powstań śląskich. Płyta z nazwiskami poległych w latach 1919–1921.

Miejsca pamięci miasta Jastrzębie Zdrój:

1. Jastrzębie Zdrój, przy torach kolejowych na trasie Jastrzębie Zdrój – Moszczenica – obelisk ku czci Powstańców Śląskich poległych w I powstaniu śląskim.
2. Jastrzębie Zdrój-Moszczenica, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna Teodora Bujaka, Jana Szmuka i Józefa Firuta poległych w walce o wolność Śląska w 1921 roku.
3. Jastrzębie Zdrój-Szeroka, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna poległych w I wojnie światowej i w czasie III powstania śląskiego.
4. Jastrzębie Górne, ul. Pszczyńska, cmentarz – mogiła zbiorowa wojenna Adolfa Wodeckiego, Leona Kupsza i Pawła Grzonki zamordowanych 20 sierpnia 1919 roku.

Miejsca pamięci miasta Świętochłowice:

1. Cmentarz parafialny – grób zbiorowy powstańców śląskich.
2. Ul. Dr A. Bukowskiego 17, budynek Liceum Medycznego – tablica na budynku, w którym w czasie II i III powstania śląskiego stacjonowali powstańcy oraz mieścił się sztab 4. Królewskohuckiego Pułku Powstańczego.

3. Zbieg ulic Metalowców i Bankowej – tablica upamiętniająca miejsce, w którym 6 maja 1921 roku zginęli w walce o polskość ziemi śląskiej Wojciech Stokłosa i Henryk Dyga.

Miejsca pamięci powiatu będzińskiego:

1. Będzin, ul. Podzamcze, cmentarz – zbiorowa mogiła wojenna uczestników powstania śląskiego poległych w 1921 roku.

Miejsca pamięci powiatu bielskiego:

1. Czechowice-Dziedzice, cmentarz – grób zbiorowy wojenny kryjący bezimiennych prochy legionistów, powstańców śląskich i więźniów obozów koncentracyjnych.
2. Czechowice-Dziedzice, naprzeciw Dworca Kolejowego – płyta upamiętniająca miejsce, gdzie do 1939 roku stał pomnik Wolności.
3. Kozy, ul. Cmentarna, cmentarz – grób Władysława Bortha, działacza plebiscytowego i społecznego, szefa sądów polowych, prawnika. W 1920 roku mianowany przez Wojciecha Korfanteego szefem Propagandy Plebiscytowej w Królewskiej Hucie. Z polecenia Polskiego Komisariatu Plebiscytowego organizował wiece w powiatach kozieleńskim, kluczborskim i głubczyckim. W III powstaniu śląskim był szefem Sądu Polowego Grupy „Wschód”.
4. Wilkowice-Bystra Krakowska, ul. Kościelna, cmentarz – grób Pawła Cymśa, uczestnika powstania wielkopolskiego i powstań śląskich.

Miejsca pamięci powiatu cieszyńskiego:

1. Kończyce Małe, ul. Staropolska, cmentarz – pomnik ku czci mieszkańców wsi poległych w czasie I powstania śląskiego.
2. Strumień, ul. 1 Maja, budynek Liceum Rolniczego – tablica upamiętniająca powstania śląskie umieszczona na budynku, w którym w 1919 roku miało siedzibę Dowództwo Główne POW Górnego Śląska.

Miejsca pamięci powiatu gliwickiego:

1. Knurów, ul. Dworcowa 5 – obelisk ku czci powstańców śląskich i pomordowanych w czasie II wojny światowej.
2. Knurów, ul. 1 Maja 20a, cmentarz – grób zbiorowy wojenny powstańców śląskich poległych w powstaniach oraz pomordowanych w hitlerowskich obozach koncentracyjnych.
3. Przyszowice, zbieg ulic Powstańców Śląskich, Ogrodowej i Wodnej – obelisk ku czci poległych powstańców śląskich.
4. Sieroty, ul. Wiejska, cmentarz – grób wojenny Nikodema Ulfika, poległego 3 maja 1921 roku pod Wiśniczem.

Fot. 24. Pomnik Powstańców Górnos Śląskich (1919)

Źródło: Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim, Sosnowiec 1939, s. 81

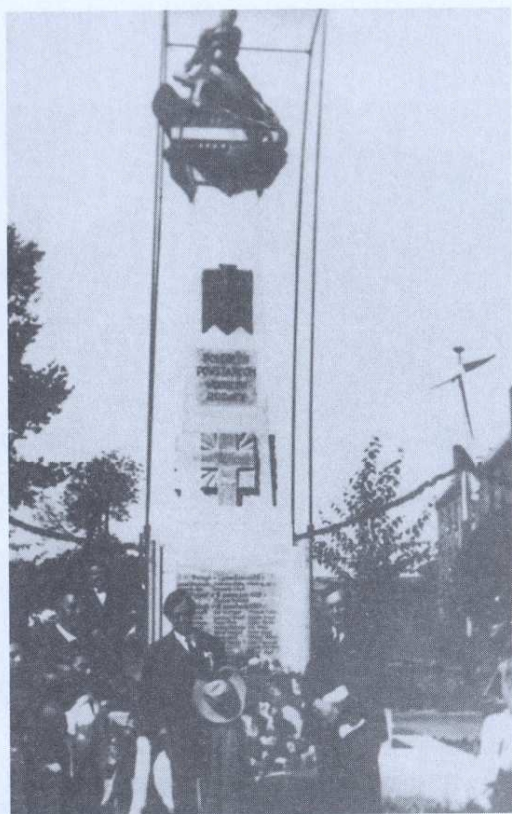
Fot. 25. Pomnik Powstańca Śląskiego w Chorzowie wzniesiony w okresie międzywojennym, zburzony we wrześniu 1939 roku

Źródło: *Encyklopedia...*, s. 74

Fot. 26. Pomnik Powstańca Śląskiego zburzony w 1939 roku

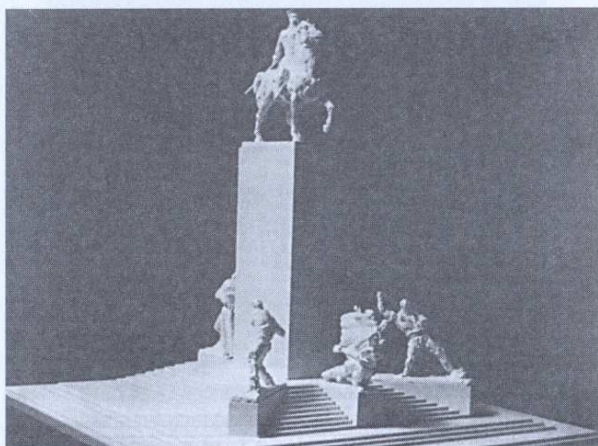
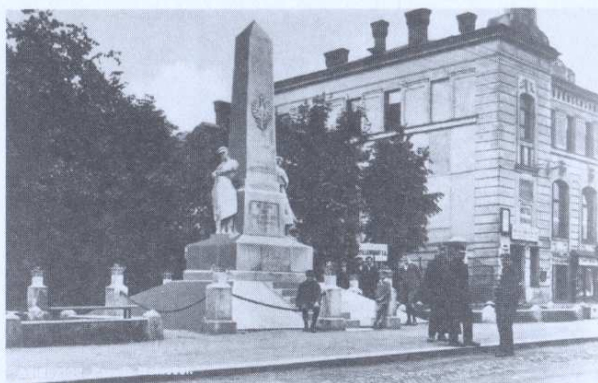
Źródło: L. Szaraniec, *Osady i osiedla...*, s. 89

Fot. 27. Nie istniejący pomnik Powstańców Śląskich w Katowicach-Bogucicach. Na pierwszym planie autor pomnika rzeźbiarz Jan Raszka
Ze zbiorów rodziny artysty

Fot. 28. „Hutnik”, fragment pomnika Powstańców Śląskich w Katowicach-Bogucicach
Ze zbiorów rodziny artysty

Fot. 29. Nie istniejący pomnik Wolności w Dziedzicach autorstwa rzeźbiarza Jana Raszki
Ze zbiorów rodziny artysty

Fot. 31. Powojenny pomnik Czynu Powstańczego wg projektu Xawerego Dunikowskiego na Górze św. Anny

Źródło: A. Hanich, *Góra św. Anny – centrum pielgrzymkowe Śląska Opolskiego 1945–1999*, Opole 1999

Fot. 30. Model pomnika Marszałka i Powstańca Śląskiego (II wersja)

Źródło: E. Chojecka, *Pomnik Marszałka i Powstańca Śląskiego w Katowicach*, [w:] *O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich*, Katowice 1993, s. 326

LITERATURA

- Chojcka E., *Pomnik Marszałka i Powstańca Śląskiego w Katowicach*, [w:] *O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich*, Katowice 1993
- Dąbrowski W., *Trzecie powstanie śląskie. Rok 1921*, Londyn 1973
- Długajczyk E., *Górny Śląsk po powstaniach i plebiscycie*, Katowice 1977
- Długajczyk E., *Zmiana suwerenności na Górnym Śląsku w 1922 roku*, „Zaranie Śląskie” 1972, z. 4
- Dobesz L. J., *Góra św. Anny – symbol uniwersalny*, [w:] *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, Katowice 1999
- Dobrowolski T., *Konkurs powszechny na projekt szkicowy pomnika Marszałka Piłsudskiego w Katowicach*, „Zaranie Śląskie” 1937, z. 3
- Encyklopedia powstań śląskich*, pod red. F. Hawranka, Opole 1982
- Gawrych J. A., *Hotel „Lomnitz”. Z tajemnic szefa wywiadu*, Warszawa 1982
- Gill G., *Kopce na ziemiach Polski. Od pradziejów po kopiec w Pierzchowcu*, Kraków 1997
- Hanich A., *Góra Świętej Anny – centrum pielgrzymkowe Śląska Opolskiego 1945–1999*, Opole 1999
- Janeczka Z., *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Katowice 1993
- „Journal officiel de Haute-Silesie” [Opole] 1920 [z 28 II, 22 V, 28 VIII], 1921 [z 3 I, 25 II, 2, 25 III, 3, 7 V]
- Kwiątek A., *Spór o kierunek działań narodowych na Górnym Śląsku. 1918–1921*, Opole 1991

- Leksykon historii powszechnej. 1900–1945*, pod red. S. Sierpińskiego, Poznań 1996
- Libura I., *Maksymilian Basista. Rybnicki księgarz i społecznik (1883–1967)*, „Zeszyty Rybnickie” 1991, z. 2
- Liczba R., *Chorzów a.d. 2000. Nietypowy przewodnik po mieście dla młodzieży i dorosłych*, Chorzów 2000
- Miejsca pamięci województwa śląskiego*, t. I–IV, Katowice 2000
- Musiół L., *Pszczyna. Monografia historyczna*, Katowice 1936
- Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999
- Nad Odrą, Olzą i Bierawką podczas III powstania śląskiego*, pod red. Z. Kapały, W. Ryżewskiego, Bytom 1996
- Osmańczyk E., *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1986
- Pollok E. S., *Legends, manipulacje, kłamstwa prof. F. A. Marka w „Tragedii górnośląskiej” a prawda o Śląsku i powojennej dyskryminacji jego mieszkańców*, Żyrowa 1998
- Popiołek K., *Trzecie powstanie śląskie*, Katowice 1971
- Przewłocki J., *Problem Górnego Śląska na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1919 roku*, „Zaranie Śląskie” 1981, z. 1
- Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim*, Sosnowiec 1939
- Serafin F., *Udział mieszkańców Bierunia Starego w walce o narodowe wyzwolenie Górnego Śląska w latach 1919–1921*, Bieruń 1991
- Snoch B., *Górnośląski leksykon biograficzny*, Katowice 1997
- Snoch B., *Górnośląski leksykon biograficzny. Suplement*, Katowice 2000
- Szaraniec L., *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1996
- Szewczyk W., *Bogucice, Załęże et nova villa Katowice. Rozwój w czasie i przestrzeni*, Katowice 1993
- „Śląsk” 1996, nr 5, 1997, nr 6
- Wanatowicz M. W., *Plebiscyt górnośląski 1921 roku w oczach współczesnych*, [w:] *Nie tylko o Korfantym. Jeszcze o powstaniach śląskich i plebiscycie w świetle ostatnich badań*, pod red. Z. Kapały, Bytom 2000, s. 77–93
- Województwo śląskie (1922–1939). Zarys monograficzny*, pod red. F. Serafina, Katowice 1996

Górny Śląsk w dobie powstań śląskich i plebiscytu

- I powstanie śląskie - od 16 sierpnia do 26 sierpnia 1919
- II powstanie śląskie - od 19/20 sierpnia do 25 sierpnia 1920
- III powstanie śląskie - od 2/3 maja (już po plebiscycie) do 5 lipca 1921

 Osobny artykuł: [I powstanie śląskie](#).

I powstanie pod wodzą [Alfonsa Zgrzebnio](#) wybuchło samorządnie [16 sierpnia 1919](#) w związku z aresztowaniem śląskich przywódców [Polskiej Organizacji Wojskowej](#) i niezadowoleniem ludności polskiej z [terroru](#) i represji niemieckich, których przejawem była m.in. masakra w Mysłowicach. Powstanie objęło głównie powiaty pszczyńskie i rybnicki oraz część okręgu przemysłowego.

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Powstanie stłumione zostało przez Niemców do [26 sierpnia 1919](#) roku. [Rząd Polski](#), który był zaangażowany militarnie w [wojnę polsko-bolszewicką](#), powstania nie mógł poprzeć. Jedynym celem, jaki osiągnięto, było zmuszenie władz niemieckich do ogłoszenia amnestii, zaś na obszarze plebiscytowym wciąż panowały siejące terror liczne bojówki.

II powstanie śląskie [\[edytuj\]](#)

 Osobny artykuł: [II powstanie śląskie](#).

II powstanie pod wodzą Alfonsa Zgrzebnika i [Wojciecha Korfanteo](#) wymierzone było w niemiecką dominację we władzach administracyjnych i bezpieczeństwa. Wybuchło po licznych aktach terroru wymierzonych w Polaków na Śląsku, w tym zamordowanie dr [Andrzeja Mieleckiego](#). Niemal od razu objęło swym zasięgiem cały obszar okręgu przemysłowego oraz część powiatu rybnickiego.

Komisja Międzysojusznicza zażądała wstrzymania walk, lecz Korfantomu udało się uzyskać dostęp [Polaków](#) do tymczasowej administracji, likwidację znienawidzonej przez Polaków niemieckiej policji Sipo oraz udział w nowych organach bezpieczeństwa. W ten sposób cele powstania zostały osiągnięte, zaś Polacy uzyskali znacznie lepsze warunki do kampanii przed [plebiscytem](#).

III powstanie śląskie [\[edytuj\]](#)

 Osobny artykuł: [III powstanie śląskie](#).

III powstanie, pod wodzą Wojciecha Korfanteo, miało na celu poprawę niekorzystnego dla Polaków wyniku Plebiscytu na Górnym Śląsku. Na mocy postanowień traktatu wersalskiego, decyzję do jakiego państwa należeć będzie Górny Śląsk, oddano w ręce ludności mającej się wypowiedzieć w 1921r. plebiscycie. Większość ludności (59,6%) opowiedziała się za Niemcami. Duże znaczenie dla wyników plebiscytu miały głosy Niemców, pochodzenia śląskiego, którzy w chwili głosowania mieszkali poza Górnym Śląskiem.

III powstanie śląskie wybuchło w nocy z 2 na 3 maja 1921 r. i było największym zrywem powstańczym Ślązaków w XX wieku. W jego trakcie powstańcy opanowali obszar prawie do Linii po czym nastąpił kontratak niemiecki, ustabilizowanie frontu i zawieszenie broni. Rząd polski ponownie nie poparł zdecydowanie powstania.

W 1922 roku podpisano w Genewie konwencję w sprawie Śląska, według której obszar przyznany Polsce powiększony został do ok. 1/3 spornego terytorium. Konwencja była korzystna dla Polski jeśli chodzi o istniejące na nim obiekty przemysłowe. Polsce przypadło 50% hutnictwa i 76% kopalń węgla. Na obszarze przyznanym Polsce mieszkało 736 tys. Polaków i 260 tys. Niemców. Natomiast po stronie niemieckiej 532 tys. mieszkańców stanowili Polacy a Niemcy 637 tys.

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Włączenie części Górnego Śląska do Polski [\[edytuj\]](#)

Po wydaniu decyzji dotyczącej podziału Górnego Śląska polskie stronnictwa polityczne i organizacje zawodowe utworzyły Naczelną Radę Ludową z [Józefem Rymerem](#) na czele. Na czele analogicznego organu niemieckiego – Wydziału Niemieckiego – stanął Hans Lukaschek. Rozpoczęła się ewakuacja wojsk Komisji Międzysojuszniczej, podczas której bojówki niemieckie rozpoczęły gwałtowną akcję terrorystyczną, w wyniku której zginął m.in. oficer francuski. [20 czerwca](#) wojska polskie przekroczyły granicę koło [Szopienic](#) i wkroczyły na Śląsk. Władze polskie objęły powiat katowicki. Pierwszym wojewodą śląskim został [Józef Rymer](#). [16 lipca 1922](#) roku podpisano w Katowicach dokument upamiętniający przejęcie części Śląska przez [Rzeczpospolitą Polską](#).

W tym czasie na terenach przyznanych Niemcom rozpoczął się odwet na tych Ślązakach, którzy w okresie plebiscytowym działali na rzecz Polski. Zabraniano rozmawiać po polsku w lokalach publicznych, znieważając tych, którzy zakazu tego nie przestrzegali. Bojkotowano działaczy polskich, wprowadzano ograniczenia w działalności polskich organizacji.

Należy jednak pamiętać, że podobne działania były także po stronie polskiej. Wiele osób pochodzenia niemieckiego musiało uciekać przed wojskami polskimi i powstańcami, wiele z nich zostało pobitych, czasem ze skutkiem śmiertelnym.

I powstanie śląskie – wystąpienie zbrojne zorganizowane przez [Polską Organizację Wojskową Górnego Śląska](#) mające na celu przyłączenie [Górnego Śląska](#) do [Polski](#). Rozpoczęło się w nocy z [16](#) na [17 sierpnia](#), i trwało do [24 sierpnia 1919](#). Powstańcami niezadowolonymi z terroru i represji niemieckich, dowodził [Alfons Zgrzebniok](#). Powstanie objęło powiaty: [katowicki](#), [lubliniecki](#), [pszczyński](#), [rybnicki](#), [tarnogórski](#) oraz część [raciborskiego](#). Zaangażowanie militarne od 14 lutego 1919 w [wojnę z Armią Związku Radzieckiego](#) na wschodzie [Polski](#), uniemożliwiło rządowi poparcie dla tego powstania. Zakończyła się przegraną, i ucieczka powstańców przed represjami na teren Polski. W [1920](#) wybuchło [II powstanie śląskie](#).

Przed powstaniem [\[edytuj\]](#)

Tło polityczne [\[edytuj\]](#)

Po kapitulacji złożonej przez dowódców armii niemieckiej po zakończeniu I wojny światowej w listopadzie 1918 roku i ucieczce cesarza Wilhelma II z Niemiec do Holandii sytuacja na Górnym Śląsku stała się bardzo napięta. Oprócz klęski Niemiec, miała na to wpływ zwiększająca się wskutek szykan niemieckich radykalizacja nastrojów społecznych i narodowych wśród Polaków zamieszkujących Górny Śląsk. Na wielotysięcznych wiecach, m.in. na wiecu który miał miejsce w "Ulu" w Bytomiu w dniu 10 listopada 1918

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001 roku, zgłaszano rezolucje na rzecz niepodległej Polski w której skład miał wchodzić Śląsk polski a także naprawy stosunków społecznych, nacjonalizacji, ośmiodzinnego dnia pracy, godziwych rent i zarobków, ubezpieczeń itp.^[1] Ludność polska na Śląsku wobec częściowego rozpadu administracji niemieckiej i rewolucji w Berlinie, szybko zaczęła się organizować i tworzyć Rady Ludowe. Jedną z pierwszych była Rada Ludowa w Bytomiu utworzona 12 listopada 1918 roku. Rady takie reprezentowały ludność polską wobec administracji niemieckiej lub tam gdzie takiej administracji nie było, stanowiły jedyną władzę administracyjno-porządkową. Konsekwencją powstawania Rad Ludowych było utworzenie Naczelnej Rady Ludowej w Bytomiu. Jednocześnie powstawały inne polskie organizacje, m.in. [Zjednoczenie Zawodowe Polskie](#), do którego należało około 200 tys. osób. Inną liczną organizację był Centralny Związek Zawodowy Polski liczący ponad 60 tys. członków, [Narodowe Stronnictwo Robotników](#) mające około 50 tys. członków, [PPS](#), [Chrześcijańskie Zjednoczenie Ludowe](#)^[2]. Żywiłowy rozwój organizacyjny mieszkających na Śląsku Polaków, władze niemieckie próbowały ograniczyć poprzez mianowanie komisarzem rządowym [Otto Hörsiga](#) zwany później "katem Polaków" oraz wprowadzenie zarządzenia prezydenta rejencji opolskiej Bitta, uznającego działalność propolską za zdradę stanu. Na prośbę komisarza Hörsiga rząd w Berlinie wzmocnił też stacjonujący na Górnym Śląsku korpus wojskowy poprzez skierowanie pod koniec 1918 roku na jego teren 117 dywizji piechoty pod dowództwem [Karla Höfera](#). Z powodu znacznej demoralizacji zrewoltowanych żołnierzy, wkrótce doprowadzono do reorganizacji tej jednostki i przemianowano ją na [Grenzschutz](#). Niemiecki [Górnośląski Związek Przemysłowców Górniczo-Hutniczych](#) zorganizował i sfinansował też liczne formacje militarne tzw. Freikorpsy (m.in. [Oberschlesisches Freiwilligen-Korps](#)) rozbijające pokojowe polskie wiece, dokonujące rewizji, aresztowań i rabunków na Polakach, m.in. w kwietniu 1919 roku przez trzy dni żołnierze Grenzschutzu plądrowali polskie sklepy w Lublińcu^[3]. W dniu 13 stycznia 1919 roku komisarz Otto Hörsig ogłosił **stan oblężenia na Górnym Śląsku** dzięki czemu zniesiono nietykalność osobistą, wojsko uzyskało prawo dokonywania rewizji i aresztowań polskich działaczy, zabroniono zwoływania polskich wieców, wprowadzono godzinę policyjną. Stan taki utrzymywał się przez pół roku. Pomimo represji, organizacje polskie zdołały wyprowadzić na ulice śląskich miast w dniu 1 maja 1919 roku, manifestacje liczące ponad 200 tys. osób. Było to powodem jeszcze większego wzmożenia szykan, które przejawiały się m.in. poprzez aresztowania w pierwszych dniach maja 160 polskich działaczy narodowych. Doprowadziło to do paraliżu polskich organizacji, ponieważ pozostali polscy działacze musieli się zakonspirować lub z obawy przed aresztowaniem wyjechać ze Śląska.

Bezpośrednie przyczyny wybuchu powstania [\[edytuj\]](#)

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Orzeł biały ze sztandaru powstańczego z Dąbrówki Wielkiej, 1919 r.

- Tzw. [powstanie oleskie](#) w 1919 r.
- **Strajk sierpniowy** - śląscy górnicy i hutnicy w czasie strajku od 11 do 14 sierpnia zażądali niedopuszczania do pracy członków bojówek niemieckich [Oberschlesisches Freiwilligen-Korps](#) terroryzujących Górny Śląsk oraz byłych [grenzschutzowców](#). Robotnicy wysunęli także takie żądania jak: zaniechania masowych zwolnień robotników jak miało to miejsce w kopalniach "*Lithandra*" i "*Prinzengrube*", podwyżki płac i odwołanie stanu oblężenia. Strajk przybrał ogromne rozmiary - [14 sierpnia](#) 1919 r. uczestniczyło w nim 140 tys. robotników;
- **Masakra w Mysłowicach** - w dniu [15 sierpnia](#) 1919. Przed bramą [kopalni "Mysłowice"](#) zebrało się około 3 tys. śląskich robotników z żonami i dziećmi w celu podjęcia wynagrodzenia za pracę. Niemiecka dyrekcja przesuwiała termin wypłaty do momentu gdy około godziny 13 zaczęto wpuszczać na teren kopalni około 30 osobowe grupki robotników. Wzburzony długim oczekiwaniem tłum wtargnął na podwórze kopalni w związku z czym oddział Grenzschutzu otworzył ogień: zabitych zostało 7 górników, 2 kobiety i 13-letni chłopiec, liczby rannych nie udało się ustalić. Masakra wywołała ogromny szok i zradyzalizowała nastroje polskiej ludności na Górnym Śląsku.

Wybuch I powstania śląskiego [11 sierpnia](#) 1919 r. w Bytomiu na oddolnym zebraniu komendantów powiatowych [POW Górnego Śląska](#) pod kierownictwem [Józefa Grzegorzka](#), uchwalono pod adresem Dowództwa POW Górnego Śląska w [Strumieniu](#) na Śląsku Cieszyńskim, żądanie rozpoczęcia powstania. Do Strumienia z tym żądaniem oddelegowano, [Stanisława Mastalerza](#) i [Jana Lortza](#), którzy na miejscu nie zastali dowódcy, Alfonsa Zgrzebnioka. Wobec tego szef jego sztabu [Jan Wyglenda](#) wezwał wszystkich komendantów POW Górnego Śląska do Strumienia na 15 VIII a potem na 18 VIII. W tym czasie Niemcy niespodziewanie aresztowali w dniach 15-16 sierpnia kilku przywódców POW Górnego Śląska (z Józefem Grzegorzkiem włącznie) z materiałami organizacji. W tej sytuacji zaskoczona grupa śląskich uchodźców w [Piotrowicach](#) na Śląsku Cieszyńskim, pod kierownictwem [Maksymiliana Iksała](#), wydała dowódcom POW Górnego Śląska w Rybniku i Pszczynie rozkaz rozpoczęcia powstania, oznaczając termin wybuchu na 17 sierpnia na godz. 2.00 w nocy. Zaskoczony tą oddolną inicjatywą Bytomski Komitet Wykonawczy POW Górnego Śląska ([Michał Wolski](#), [Jan Przybyłek](#), [Wiktor Rumpfeld](#)) musiał zaaprobować tę decyzję i wydał rozkaz rozpoczęcia powstania na 18 sierpnia na godz. 2.00 dla powiatów: katowickiego, bytomskiego, zabrzańskiego, rybnickiego i tarnogórskiego.

Działania zbrojne [\[edytuj\]](#)

Walki w okolicach Pszczyny, Tychów, Rybnika i Wodzisławia Śląskiego [\[edytuj\]](#)

W nocy z 17 na 18 sierpnia 1919 r. z obozu w [Piotrowicach](#) na Śląsku Cieszyńskim wyruszyła 40-osobowa grupa powstańców, których dowódcą był [Maksymilian Iksal](#). Powstańcy po [bitwie pod Godowem](#) z oddziałem [Grenzschutzu](#) zdobyli folwark w [Gołkowicach](#). W trakcie walki zginęło dwóch powstańców: [Franciszek Panus](#) i [Franciszek Sernik](#) oraz 6 Niemców. Powstańcy, niemieckich jeńców odprowadzili do Cieszyna.

Komendant powiatu pszczyńskiego [Alojzy Fizia](#) na rozkaz Iksala także nakazał rozpoczęcie działań zbrojnych.

W części północnej powiatu pszczyńskiego dowodził [Stanisław Krzyżowski](#), który około godziny 1 w nocy wymaszerował na [Tychy](#) gdzie przez zaskoczenie powstańcy zdobyli dworzec kolejowy, folwark oraz pocztę. Tej samej nocy na powstańców uderzył z wsi [Czułów](#) oddział Grenzschutzu, jednak po początkowym wycofaniu się, powstańcy przeszli do zakończonego sukcesem kontrataku.

We wsi [Urbanowice](#) kompania 75 powstańców pod dowództwem [Wiktora Szczygła](#) z Urbanowic rozbroiła oddział Grenzschutzu i wymaszerowała w kierunku wsi [Paprocany](#) gdzie stacjonował duży oddział wojska niemieckiego zaopatrzonego w artylerię. W trakcie walki, która trwała do godziny 3 rano, [Ślązakom](#) udało się zdobyć wieś i odwach, w którym bronili się Niemcy. Zginęło 3 powstańców, zdobyto cztery armaty polowe, 2 karabiny maszynowe, około 100 karabinów ręcznych i 50 koni artyleryjskich.

Z okolic Tychów, powstańcy śląscy zaczęli się wycofywać, ze względu na pojawiające się niemieckie samoloty i przyjazd pociągu pancernego z [Gliwic](#).

W [Mikołowie](#) 180 powstańców pod dowództwem [Ryszarda Bąka](#) po dwóch godzinach walk nie było w stanie opanować miasta. Podobnie [Alojzemu Ośliżłokowi](#) nie udało opanować się [Wodzisławia Śląskiego](#).

W nocy z 17 na 18 sierpnia oddział około 100 powstańców sformowany z uchodźców w obozie w Piotrowicach pod dowództwem [Jana Wyglendy](#) i [Mikołaja Witczaka](#), zdobył nad ranem w walce z Grenzschutzem wieś [Godów](#) (w walce zginęło 46 Niemców przy jednym rannym powstańcu).

Komitet Wykonawczy [POW](#) w [Bytomiu](#), do którego doszły wieści o walkach koło Pszczyny, wydał rozkaz, aby powstanie rozpoczęło się także w innych rejonach Górnego Śląska, w nocy z 17 na [18 sierpnia](#).

W czasie walk, na Śląsk wrócił z Warszawy [Alfons Zgrzebniok](#), który sprzeciwiał się wybuchowi powstania w tym momencie. W związku jednak ze spontanicznym wybuchem, przejął nad nim dowództwo.

18 sierpnia Niemcy ogłosili rozporządzenie, w którym ogłosili, że kto zostanie w walce pochwycony z bronią w ręku, będzie na miejscu rozstrzelany bez sądu.

We wsi [Gotartowice](#) oddział powstańców, których dowódcą był [Wincenty Motyka](#) rozbroił placówkę niemiecką, jednak w drodze do [Ligoty Rybnickiej](#) doszło do potyczki Ślązaków z Grenzschutzem ściągniętym z Rybnika i Żor. Trzydziestu powstańców musiało poddać się po wyczerpaniu amunicji, a

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001 część wycofała się do [Boguszowic](#), gdzie po zorganizowaniu obrony, ponieśli porażkę z atakującym Grenzschutzem.

Walki w okolicach Katowic [\[edytuj\]](#)

18 sierpnia silne walki toczyły się w powiecie katowickim. W [Katowicach Bogucicach](#) i [Dąbrówce Małej](#), walki trwały przez trzy dni. Opanowano też [Szopienice](#), [Roździeń](#), [Janów](#), [Nikiszowiec](#) i dworzec w [Ligocie](#) paraliżując tym samym transporty kolejowe.

W Katowicach Bogucicach powstańcy przez 3 godziny walczyli z atakującymi policjantami i wojskiem. Po dostarczeniu Niemcom posiłków wraz z artylerią, Ślązacy wycofali się ze wsi. Pomimo kilkakrotnie ponawianych szturmów w dniu 19 sierpnia, Powstańcy nie byli w stanie odbić Bogucic. Nie udało się też oddziałowi [Franciszka Deji](#) opanować [Siemianowic Śląskich](#).

W dniu 20 sierpnia powstańcy z Katowic Bogucic i Dąbrówki Małej przeformowali się i rozpoczęli działania pod dowództwem [Henryka Miękina](#). W trakcie dalszych walk pod Dąbrówką Małą powstańcom udało się zestrzelić atakujący ich niemiecki samolot (z trzech użytych w walce). Po tym sukcesie powstańcom udało się zmusić Niemców do odwrotu. Jednakże [21 sierpnia](#) przybyły w ten rejon niemieckie samochody pancerne, które wyparły powstańców ze zdobytego terenu. W trakcie odwrotu powstańcy wysadzili most kolejowy. W tym dniu powstańcy opanowali jednak dzielnicę Katowic [Giszowiec](#).

W [Katowicach Szopienicach](#) powstańcom pod dowództwem [Piotra Łyszczaka](#) udało się rozbroić duży oddział Grenzschutzu i zdobyć 100 karabinów ręcznych, 7 maszynowych i spory zapas amunicji. Opanowano całą gminę i Ślązacy pod ogniem niemieckich dział rozpoczęli budowę mostu przez Brynicę zapewniającego łączność z Sosnowcem po „polskiej” stronie rzeki. 20 sierpnia Niemcy zaatakowali powstańców z Szopienic dwoma pociągami pancernymi, 4 samochodami pancernymi i 2 kompaniami wojska. Niemcy w trakcie zaciętej walki stracili ponad 100 zabitych i rannych, jednak powstańcy wskutek przewagi wroga nie byli w stanie obronić swoich pozycji.

W [Katowicach Nikiszowcu](#) słaby oddział powstańców pod dowództwem [Teodora Chróścza](#) wsparty tłumem górników z [kopalni „Giesche”](#) i innych fabryk, zdobył bez walki na oddziale Grenzschutzu 100 ręcznych, 2 ciężkie i 2 lekkie karabiny maszynowe i 200 granatów.

Walki w okolicach Bytomia [\[edytuj\]](#)

W [Bytomiu](#) na skutek dużej ilości wojska w mieście Powstańcom 18 sierpnia nie udało się zdobyć koszar z zapasem broni, jednakże w pobliskich [Łagiewnikach](#) mały oddział powstańczy po walce rozbroił 100-osobowy posterunek [Grenzschutzu](#). Musiał jednak go opuścić po przybyciu z odsieczą samochodów pancernych.

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

W [Orzegowie](#) powstańcy rozbili dwie placówki niemieckie znajdujące się w budynkach kopalni. Po kilku godzinach Niemcy zaatakowali, jednak udało się powstańcom ich odeprzeć. Po ostrzelaniu przez artylerię i wskutek tego ciężkich stratach powstańcy musieli się wycofać.

W [Bobrku](#) kompania powstańcza [Jana Trzęsioka](#) zdobyła w areszcie gminnym 120 karabinów i 10 skrzyń amunicji po czym część zaatakowała koszary a część pod dowództwem marynarza Józefa Termina zajęła most. Po ciężkich walkach z wykorzystaniem karabinów maszynowych powstańcy jednak ustąpili pola.

W Bytomiu [Szombierkach](#) oddziały Grenzschutzu także wyparły Powstańców i wzięły do niewoli dowódcę powstańców, którym był [Adolf Piontek](#) (wkrótce zbiegł). Powstańcy opanowali też [Godulę](#) i [Chropaczów](#). W powiecie zabriskim zdołano wkroczyć do [Biskupic](#) i [Bielszowic](#).

W [Lipinach](#) kompania powstańców zaatakowała Grenzschutz stacjonujący w niedalekiej kolonii [Piaśniki](#). Niemcy zaczęli ostrzeliwać ukrytych za wałem torów kolejowych powstańców. Wkrótce nadjechał także ostrzeliwujący powstańców pociąg pancerny. Następnie Grenzschutz przystąpił do ataku, który jednak szybko się załamał, po czym doszło do polskiego kontrnatarcia. Walki trwały do wieczora do wystrzelania całej amunicji, co spowodowało wycofanie się Ślązaków.

Walki w okolicach Tarnowskich Gór [\[edytuj\]](#)

W okolicach Tarnowskich Gór powstańcy byli dowodzeni przez [Jana Zejera](#). Zdobyto [Radzionków](#) i [Piekary Śląskie](#), jednak powstańcy po trzykrotnych atakach na regularne jednostki wojska niemieckiego nie byli w stanie zdobyć Tarnowskich Gór, w związku z czym wycofali się do innych miejscowości.

Walki w okolicach Mysłowic [\[edytuj\]](#)

W [Mysłowicach](#) w dniach 20-[23 sierpnia](#) walczył batalion powstańczy pod dowództwem [Ryszarda Mańki](#), który po wcześniejszych utarczkach w mieście i walkach na przedpolu miasta rozpoczął natarcie przez wzgórze Maasego od strony wcześniej opanowanego Janowa, w trakcie którego zdobył południową część miasta z dworcem. Zajęto też [wieżę Bismarcka](#), która została ostrzelana i uszkodzona przez [Grenzschutz](#). W trakcie walk Grenzschutz rozstrzelał przy rynku Wiktora Czaję i Franciszka Bednorza, a w kopalni Franciszka Gracę i Franciszka Magdziorza. Powstańcom Śląskim udało się zestrzelić niemiecki samolot i wysadzić tor kolejowy aby uniemożliwić przejazd pociągowi pancernemu. Na skutek wyczerpania amunicji powstańcy musieli się wycofać do Polski. W związku z walkami na terenie Mysłowic zostało uszkodzonych 56 domów i zostało zabitych 20 osób spośród nie biorących udziału w walkach.

24 sierpnia 1919r. główny komendant powstania, porucznik [Alfons Zgrzebniok](#), widząc że nie ma szans na zdobycie większej ilości amunicji, pomoc z Polski nie nadejdzie oraz, że Niemcy ściągają znaczne posiłki, wydał rozkaz zaprzestania walk. Powstańcy walczyli z oddziałami Grenzschutzu, potem z oddziałami niemieckiej regularnej 11 dywizji.

Dowódcy I powstania śląskiego [\[edytuj\]](#)

- [Ryszard Bąk](#) z [Wyr](#)
- [Alojzy Nikodem Fizia](#) z [Krzyżowic](#) pow. pszczyński
- [Maksymilian Iksal](#) z [Turzy](#), (pow. wodzisławski).
- [Jan Jęczmyk](#) ur. w [Bojszowach](#)
- [Stefan Krzyżowski](#)
- [Piotr Łyszcza](#)
- [Ryszard Mańka](#)
- [Alojzy Ośliżłok](#)
- [Henryk Miękina](#)
- [Franciszek Marszolik](#)
- [Wincenty Motyka](#)
- [Wiktor Szczygieł](#)
- [Mikołaj Witczak](#) ur. we Wrocławiu
- [Jan Wyglenda](#) ur. w [Brzeźnicy](#) pow. raciborski
- [Alfons Zgrzebnik](#) ur. w [Dziergowicach](#)
- [Alojzy Pronobis](#) z [Bytkowa](#)

Represje i uchodźcy po I powstaniu [\[edytuj\]](#)

Po powstaniu z Górnego Śląska uciekało około 9 tys. powstańców i działaczy politycznych (z rodzinami było to około 22 tys. osób) bojąc się zemsty niemieckich nacjonalistów, którzy już w trakcie powstania dokonali licznych zbrodni na polskiej ludności. Dla uchodźców ze Śląska stworzono obozy przejściowe w Sosnowcu, Grodźcu, Szczakowej, Oświęcimiu, Jaworznie, Zawierciu i kilka mniejszych. Od dnia [23 sierpnia](#) 1919 r. uchodźcami zajął się [Główny Komitet Niesienia Pomocy Ślązakom Zagłębia Dąbrowskiego](#) oraz Podkomisariat [Naczelnej Rady Ludowej](#) dla Górnego Śląska. W dniu [9 września](#) 1919 r. powołano specjalny [Komisariat Rad Ludowych Śląskich](#), który miał koordynować władzę polityczną dla Ślązaków uchodźców.

[1 października 1919](#) na mocy porozumienia między rządem polskim i niemieckim powstańcy mogli powrócić do swych domów z terenu Polski.

Niemieckie zbrodnie zewidencjonowane wkrótce po powstaniu przez [Piotra Pampucha](#), były przedmiotem badań komisji wojskowej zwycięskiej koalicji z generałem [Dupontem](#) na czele, która potwierdziła informacje nadchodzące z G. Śląska. Udowodniono zbrodnie na rodzinie Stanowych z [Zawodzia](#), na nauczycielu [Wincentym Janasie](#) z Rudy i wielu innych.

Już 21 sierpnia 1919 r. w Poznaniu powstał [Komitet Pomocy dla Górnego Śląska](#) a w Warszawie [23 sierpnia](#) rozpoczął prace [Komitet Zjednoczenia Górnego Śląska z Rzeczpospolitą Polską](#) mieszczący się na ulicy Wspólnej 35, a potem na Chmielnej 5. Także w sierpniu w [Warszawie](#) powstał [Komitet Obrony Śląska](#). Pod wrażeniem determinacji Ślązaków, wiele podobnych komitetów powstawało w innych miastach Polski. W Warszawie [29 sierpnia](#) 1919 r. odbyły się cztery manifestacje poparcia dla Ślązaków, w których wzięło udział kilkaset tysięcy osób (jedna manifestacja na placu Teatralnym zgromadziła prawie 100 tys. osób).

II powstanie śląskie – wystąpienie zbrojne trwające od [19/20 sierpnia](#) do [25 sierpnia 1920](#), mające na celu usunięcie z [obszaru plebiscytowego](#) niemieckich organów bezpieczeństwa oraz utworzenie mieszanej policji polsko-niemieckiej opartej na zasadzie [parytetu](#). II powstanie śląskie to jedna z czterech zakończonych sukcesem polskich insurekcji.

Przed II powstaniem śląskim [\[edytuj\]](#)

Przed wybuchem powstania na Górnym Śląsku stopniowo narastało napięcie:

- W dniu [25 kwietnia 1920](#) r. doszło w Bytomiu, Gliwicach, Katowicach, Chorzowie, Mysłowicach, Pszczynie, Radzionkowie, Rudzie, Rybniku, Wirku, Wodzisławiu, Zaborzu i Zabrze do wieców protestacyjnych ludności śląskiej przeciwko antypolskiemu terrorowi niemieckiemu. w trakcie wieców domagano się likwidacji [Sicherheitspolizei](#) (w ilości 5 tys. uzbrojonych Niemców, którzy po wycofaniu innych oddziałów mieli w założeniu strzec porządku – tzw. "SiPo"), która wspomagała i ochraniała niemieckie bojówki rozbijające polskie wiece.
- Doszło do ataku niemieckich bojówek na polskie pochody świętujące obchody Konstytucji 3 Maja
- Rozpoczął się strajk szkolny, w którym młodzież domagała się równouprawnienia dla języka polskiego w szkołach na Górnym Śląsku.
- W dniu 27/[28 maja 1920](#) doszło do ataku niemieckich bojówek na [Polski Komisariat Plebiscytowy](#) mieszczący się w [Hotelu Lomnitz](#) w Bytomiu oraz do zdemolowania lokali powiatowych Polskich Komitetów Plebiscytowych m.in. w Głogówku i Koźlu.
- W dniu [17 sierpnia 1920](#) r. **po fałszywej informacji (podanej przez prasę niemiecką) o zdobyciu Warszawy przez [Armie Czerwoną](#)** (por. [wojna polsko-bolszewicka](#)), w Katowicach bojówki komunistyczne zaatakowały przy ul. Warszawskiej siedzibę powiatowego inspektora Międzysojuszniczej Komisji – pułkownika Blancharda. Żołnierze francuscy zmuszeni byli użyć broni, zabijając 10 atakujących. W odwecie doszło do zlinchowania znanego polskiego lekarza dr. [Andrzeja Mieleckiego](#) i zdemolowania siedziby polskiego komitetu plebiscytowego w Katowicach w hotelu "Deutsches Haus" (na rogu ul. Plebiscytowej i Wojewódzkiej), w trakcie którego pobito dr. [Henryka Jarczyka](#).

Przebieg powstania [\[edytuj\]](#)

 [Walenty Fojkis](#)

Powstanie wybuchło w nocy z [19](#) na [20 sierpnia 1920](#). Zaraz po wezwaniu do walki ogłoszonym przez [Wojciecha Korfanteo](#), w poparciu dla działań powstańców rozpoczął się na Górnym Śląsku [strajk generalny](#). Dowództwo [Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska](#), na czele którego stał [Alfons](#)

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001 [Zgrzebnik](#), nakazało niezwłoczne rozpoczęcie działań bojowych w 5 okręgach wojskowych. Dowództwo drugiego powstania miało siedzibę w [Dąbrówce Małej](#).

Powstańcy śląscy zdobyli w toku walk takie miejscowości jak: [Szopienice](#) ([Walenty Fojkis](#)), [Mikołów](#), [Murcki](#), [Hołodunów](#), [Dąbrówka Mała](#), [Janów](#), [Nikiszowiec](#), [Giszowiec](#), [Ochojec](#) oraz [Hutę Baildon](#), [Rozbark](#), [Brzeziny Śląskie](#), [Dąbrówka Wielka](#), [Brzozowice-Kamień](#), [Piekary Śląskie](#), [Miechowice](#), [Bogucice](#), [Bytom](#) (opuszczony wkrótce przez powstańców na żądanie koalicji). W powiecie rybnickim powstańcy pod dowództwem, które stanowili [Jan Wyglenda](#), [Józef Witczak](#) i [Mikołaj Witczak](#), opanowali teren do linii [Pszów](#) – [Wodzisław Śląski](#) – [Godów](#).

Powstańcy śląscy nie zaatakowali większych miast, w których stacjonowały wojska alianckie, jednak, wzbudzając panikę wśród niemieckiej ludności, prowadzono walki w rejonie [Mysłowic](#), [Katowic](#) – [Wełnowca](#), [Siemianowic](#), [Łagiewnik](#), [Maciejkowic](#), [Chorzowa](#), [Hajduk Wielkich](#) i [Nowego Bytomia](#).

Rząd polski w Warszawie nie wspomógł powstania, ponieważ w tym czasie w pełnym toku znajdowała się rozpoczęta [16 sierpnia 1920](#) r. [kontrofensywa](#) polska przeciw nacierającej na Warszawę [Armii Czerwonej](#) ([bitwa warszawska](#)).

Zakończenie powstania [\[edytuj\]](#)

W związku z tym, że 24 sierpnia [Międzysojusznicza Komisja Rządzająca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku](#) nakazała rozwiązać niemiecką Sicherheitspolizei, uznano że należy zakończyć działania powstańcze, co nastąpiło w dniu [25 sierpnia](#) 1920. W ten sposób podstawowy postulat strony polskiej został spełniony.

Po II powstaniu Międzysojusznicza Komisja na miejsce policji niemieckiej wprowadziła mieszane jednostki polsko-niemieckie o nazwie *Abstimmungspolizei* – **APO** czyli "[Policja Plebiscytowa](#)". Obiecano też ukaranie sprawców antypolskich napadów. Strona polska z kolei oficjalnie nakazała rozwiązać Polską Organizację Wojskową Górnego Śląska i wydała odezwę do zaprzestania strajku.

Filmy [\[edytuj\]](#)

- reż. [Kazimierz Kutz](#), "[Sól ziemi czarnej](#)", Premiera: 1970. 03. 06

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

III powstanie śląskie – wystąpienie zbrojne od [2/3 maja](#) do [5 lipca 1921](#) mające na celu przyłączenie [Górnego Śląska](#) do [Polski](#).

Uwarunkowania [\[edytuj\]](#)

Sztandar 4 Pułku Powstańców Śląskich im. Stefana Batorego

Powstańcy z [Katowic](#) przed wyjściem na front

Jeden z mostów na [Odrze](#) wysadzonych w ramach akcji "Mosty".

Pociąg wykolejony przez powstańców pod [Kędzierzynem](#)

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Wojsko polskie na czele z gen. [Szeptyckim](#) wkracza do Katowic – 22 czerwca 1922

Dokument upamiętniający objęcie części Górnego Śląska przez Polskę

[Pomnik Powstańców Śląskich](#) w Katowicach.

Największy i najcięższy pomnik w Polsce, postawiony w 1967

Powstanie, jako opcję na wypadek zwycięstwa zwolenników pozostawienia Górnego Śląska w granicach [Niemiec](#), planowano już na długo przed [plebiscytem](#). Podobne zresztą działania planowali Niemcy na

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

wypadek niekorzystnego dla siebie wyniku głosowania. Powstanie wybuchło, żeby doprowadzić do przyłączenia Górnego Śląska do Polski, w związku ze złamaniem ustaleń plebiscytowych dotyczących obliczania wyników. Trzeba jednak zaznaczyć, że ogromne znaczenie dla wyników plebiscytu miały głosy Niemców pochodzenia śląskiego, którzy w chwili głosowania nie zamieszkiwali Górnego Śląska (ok. 180 000 osób; regulacje te jednak wprowadzono na wniosek strony polskiej, obiecującej sobie po niej większe korzyści). Ponadto plebiscyt odbywał się w atmosferze terroru stosowanego przez [nacjonalistyczne](#) organizacje niemieckie. Na Górnym Śląsku w tym czasie działało wiele polskich ośrodków konspiracji wojskowej. Najważniejszą rolę spośród nich odegrały Centrala Wychowania Fizycznego (CWF) i Dowództwo Obrony Plebiscytu (DOP). Centrala Wychowania Fizycznego była kontynuacją oficjalnie rozwiązanej [Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska](#). Była głównym ośrodkiem organizacyjnym przyszłej armii powstańczej. Organizacja ta dysponowała ściśle zakonspirowaną siecią inspektorów i dowódców w terenie. W styczniu 1921 roku została rozwiązana, ale jej agendy zostały przekazane do dyspozycji I oddziału DOP. Zadaniem tej organizacji było tworzenie zakonspirowanego wojska, które w ciągu kilku miesięcy osiągnęło liczbę 40 tysięcy przyszłych powstańców. Zadbano też o ścisłą współpracę z dowódcami sąsiadujących ze Śląskiem polskich wojskowych okręgów generalnych: gen. [Kazimierzem Raszewskim](#) w Poznaniu i gen. [Stanisławem Szeptyckim](#) w Krakowie. Po plebiscycie w DOP przystąpiono do przygotowań powstańczych. W kwietniu 1921 roku opracowano plan wystąpienia zbrojnego, który został zatwierdzony przez [Wojciecha Korfante](#)go. Jednocześnie wśród ludności polskiej wzrastało wrzenie spowodowane perspektywą powrotu panowania niemieckiego i towarzyszącego mu odwetu na ludności polskiej. Po przegranym [plebiscycie](#) i wobec docierających do Ślązaków informacji o planach niekorzystnego dla Polski podziału Śląska stało się jasne, że jedynym sposobem obrony przed uciskiem narodowym jest walka zbrojna. Polskie władze wojskowe również przygotowywały się do zbrojnego konfliktu uzupełniając zapasy broni i amunicji nad granicą śląską. Przygotowywano środki transportu, służbę łączności i szpitale. Działania te jednak prowadzone były na ewentualność zaatakowania Górnego Śląska przez Niemców, ponieważ wiadomym było, że takie przygotowania mają miejsce (odkryto niemieckie magazyny z bronią) oraz że na Śląsk są kierowane zdemobilizowane oddziały wojsk niemieckich. [Rząd polski](#) nie przewidywał rozpoczęcia konfliktu i tuż przed wybuchem premier [Wincenty Witos](#) zakazał Korfanteemu podejmowania akcji zbrojnej. W walce z Polakami, jeszcze przed powstaniem, Niemcy wykorzystali czynnik ekonomiczny. Wielu właścicieli fabryk zwalniało propolsko nastawionych robotników zastępując ich Niemcami. Grozili też unieruchomieniem zakładów przemysłowych w razie przyznania Polsce Górnego Śląska.

Przebieg [\[edytuj\]](#)

III powstanie śląskie wybuchło w nocy z [2](#) na [3 maja 1921](#). Głównym jego organizatorem była [Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska](#). Decyzję o jego rozpoczęciu podjęto pomimo sprzeciwu rządu polskiego, na czele którego stał Wincenty Witos. Powstanie wybuchło, gdy [Komisja Międzysojusznicza](#)

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001 przedstawiła projekt przyznania Niemcom prawie trzech czwartych obszaru plebiscytowego. Zostało ono poprzedzone strajkiem generalnym, który 2 maja 1921 objął 97% śląskich zakładów pracy. Jednocześnie z rozpoczęciem działań w nocy z 2 na 3 maja specjalny oddział powstańczy pod dowództwem por.

[Tadeusza Puszczynskiego-Wawelberga](#) ([grupa Wawelberg](#)) w ramach akcji "Mosty" wysadził w powietrze mosty kolejowe na [Odrze](#). W ten sposób przerwano połączenia kolejowe z Niemcami. Powstańcy zajęli prawie cały obszar plebiscytowy.

W [Szopienicach](#) powstała powstańcza Rada Naczelna, z Naczelną Komendą Wojsk Powstańczych. Na czele powstania stanął, jako dyktator powstania [Wojciech Korfanty](#), który, jak podaje autor niemieckiej biografii Korfante go Karski, został poprzednio odwołany ze stanowiska polskiego komisarza plebiscytowego, przez rząd Witosa^[1] lub jak podaje [Gazeta Wyborcza](#)^[2] "po jego zrzeczeniu się stanowiska komisarza plebiscytowego".

Naczelnym dowódcą został pułkownik Wojska Polskiego [Maciej Mielżyński](#), a następnie od [6 czerwca](#) ppłk [Kazimierz Zenkteller](#). Wiele wyższych oficerów sił powstańczych miało stopnie oficerskie w [Wojsku Polskim](#). Poza częścią kadry dowódczej w powstaniu po stronie polskiej brali udział miejscowi [Ślązacy](#), ok. 700 oficerów, 1300 podoficerów i 7000 szeregowych żołnierzy [Wojska Polskiego](#) (w tym oddział marynarzy z Gdyni, stanowiący straż przyboczną Korfante go^[potrzebne źródło]) oraz bliżej nieokreślona liczba ochotników z głębi Polski (wg "Encyklopedii Powstań Śląskich" po stronie polskiej liczba ochotników spoza Śląska nie przekraczała 10% ogółu powstańców), natomiast walczyły z nimi niemieckie jednostki [Freikorpsu](#) oraz [Selbstschutzu](#) i [Reichswehry](#), składające się z ok. 20 000 [Ślżzaków](#)^[potrzebne źródło], w większości pochodzenia słowiańskiego ("zniemczony żywioł polski" wg raportu mjr [B. Sikorskiego](#)), wspierane przez 7-tysięczne oddziały ochotników z głębi Niemiec (największy z nich to 1000-osobowy bawarski Freikorps "Oberland"). Do [21 maja](#) siłami niemieckimi dowodził płk von Schwarzkoppen. Po nim dowództwo przejął gen. [Karl Hoefer](#) z [Pszczyny](#). Wkrótce potem przeprowadził on reorganizację sił niemieckich tworząc dwie grupy, "Południe" i "Północ". Dowodzili nimi odpowiednio: gen. [Bernhard von Hülsen](#) z [Koźla](#) i ppłk Grützner.

W początkowym okresie powstania, Polacy dość szybko przez zaskoczenie zajęli rozległe tereny wiejskie na terenach południowo-wschodnich Górnego Śląska. Akcje bojowe poprzedziły działania dywersyjne.

Akcja "Mosty" [\[edytuj\]](#)

W nocy 2 maja Polacy przeprowadzili działania dywersyjne pod kryptonimem *Mosty*, których dokonały specjalne oddziały tzw. [wawelberczyków](#) (od pseudonimu dowódcy, którym był kpt. [Tadeusz Puszczynski](#) ps. *Wawelberg*). Jednocześnie wysadzono: most kolejowy nad rzeczką Stradunią koło [Biedrzychowic](#), most kolejowy nad rzeką [Osłobogą](#) koło Raławic Śląskich, most kolejowy w pobliżu Białej, most pod Kędzierzynem, dwa mosty w rejonie Opola, most nad [Małą Panwią](#) koło [Czarnowasów](#), wiadukt kolejowy koło [Siołkowic](#), most nad Odrą koło [Krapkowic](#). W wielu miejscach uszkodzono tory kolejowe oraz przerwano na wiele dni połączenia telekomunikacyjne.

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001
Nieco później zniszczono mosty i wiadukty kolejowe pod [Koźlem](#), Raciborzem, w rejonie [Groszowic](#) i [Góraždź](#).

Walki w okręgu przemysłowym [\[edytuj\]](#)

W okręgu przemysłowym w dniu 3 maja, krótkotrwałe walki rozwinęły się w takich miejscowościach jak [Świętochłowice](#), [Chorzów](#), [Wirek](#), [Rozbark](#), [Szarlej](#), [Miechowice](#), [Biskupice](#), [Ruda Śląska](#), [Łabędy](#), [Ligota Zabrska](#), [Sośnicowice](#). Z dużych miast powstańcy najwcześniej opanowali [Bytom](#), którego niemiecki garnizon zaatakowano w nocy z 2/3 maja z terenu Miechowic i Buchacza, oraz z Rozbarku i [Łagiewnik](#). W tym samym czasie [Królewską Hutę](#) opanowały powstańcze bataliony Lortza i Majętnego, które następnie przekazały miasto oddziałom francuskim. Oddziały ppor. Gajdzika opanowały Chorzów i toczyły walki w Świętochłowicach. [Lipiny](#) i [Hajduki Wielkie](#) opanowano bez walki. Niedługo po 3.00 w nocy 3 maja opanowano [Katowice](#), które zostały po krótkiej walce zajęte przez 8 batalionów nacierających z dzielnic [Dąb](#), [Bogucice](#), [Załęże](#), [Ligota](#), [Brynów](#).

Większe walki toczyły się w pobliżu Zabrze, gdzie prowadziły działania zbrojne oddziały kpt. Cymsa i Szendzielorza. Mikulczyce opanowano w nocy, a nad ranem po krótkich starciach zajęto [Sośnicę](#), [Makoszowy](#), [Kończyce](#) i [Bielszowice](#). Bez walki opanowano [Zaborze](#), a większe starcia miały miejsce w Biskupicach, które powstańcy opanowali po skoncentrowaniu miejscowych sił z Biskupic i posiłków z Zaborza. W samym Zabrzu walki miały miejsce w wielu izolowanych punktach, przede wszystkim w centrum, a opór niemieckiego APO udało się powstańcom złamać dopiero wieczorem 3 maja. Miasto w całości zajęto w dniu następnym, gdy przegrupowywano oddziały katowickie w kierunku [Gliwic](#). W Rudzie Śląskiej oddziały niemieckie używały do obrony moździerzy i karabinów maszynowych, dlatego wobec szczupłości atakujących tam sił powstańczych udało się ją opanować dopiero po ściągnięciu posiłków.

W rejonie Gliwic, batalion ppor. Sojki zdobył ważny węzeł kolejowy w Łabędach, gdzie wziął także do niewoli 100 Niemców^[3], oraz zajął [Szobiszowice](#). Atakując z kierunku [Żernicy](#), powstańcy zajęli po walce [Bojków](#) i następnie 3 i 4 maja walczyli o opanowanie Sośnicowic. W Gliwicach trwały walki pomiędzy polskimi policjantami APO, którzy zabarykadowali się w koszarach z przeważającymi siłami niemieckimi. W związku z ostrą interwencją władz alianckich władze powstańcze zaniechały planów zdobycia Gliwic, pomimo ściągnięcia już w ten rejon oddziałów katowickich Fojkisa i batalionów pszczyńskich w celu wsparcia miejscowej grupy powstańczej pod dowództwem Mastalerza.

Walki w powiecie pszczyńskim [\[edytuj\]](#)

Bez większych walk powstańcy opanowali w dniu 3 maja cały [powiat pszczyński](#) łącznie z [Pszczyną](#), po rozbrojeniu załóg niemieckich w [Goczałkowicach](#) i [Jarząbkowicach](#). Aby nie rozdrażniać aliantów, nie atakowano [Mikołowa](#), w którym stacjonował garnizon włoski.

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Walki w powiecie rybnickim [\[edytuj\]](#)

W powiatach: [rybnickim](#), [raciborskim](#) i [kozielskim](#) działała grupa operacyjna "Południe". Najwcześniej, bo już w nocy z 2/3 maja opanowano [Wodzisław Śląski](#), jednakże po nagłym ostrzelaniu odpoczywających na rynku powstańców bronią maszynową, opanowywanie miasta przeciągnęło się do 4 maja. Tuż po północy 3 maja miejscowi powstańcy opanowali [Żory](#) nacierając z kierunku [Woszczyc](#) i [Rogoźnej](#), a następnie szybko przegrupowali się w kierunku [Rybnika](#), który zaatakowano już o 4.00 rano z kierunku Brzeziny i Ligoty, wzdłuż toru kolejowego, i z kierunku [Nacyny](#) i [Zamysłowa](#) przez batalion rybnicki J.Płaczka. Zdobyć Rybnika utrudniała obecność w mieście żołnierzy Reichswehry, którzy w cywilnych ubraniach zostali przewiezieni w te rejony. Niemcy umocnili się w zakładzie leczniczym w [Orzepowicach](#) i w [Paruszowcu](#), gdzie pomiędzy powstańcami śląskimi i Niemcami dochodziło do walk na białą broń. W konsekwencji Paruszowiec zdobyto dopiero po południu. Walki prowadzone były także w [Rzuchowie](#), [Biertułtowach](#), [Lyskach](#), [Jastrzębiu](#), [Pilchowicach](#), [Nieborowicach](#), [Zwonowicach](#), [Rudach](#) i [Czerwionce](#). Powstańcy dokonali także wypadu na lewy brzeg [Odry](#) na [Zabełków](#), [Roszków](#) i zaatakowali [Krzyżanowice](#). Niepowodzeniem w tym rejonie zakończyła się próba zdobycia Ostroga, wschodniego przedmieścia [Raciborza](#) i w efekcie zdobycia miasta oraz opanowania prawobrzeżnej Odry od [Bierawy](#) po [Koźle](#) oraz w rejonie [Kędzierzyna](#).

W pierwszej fazie powstania zginęło około 100 powstańców śląskich, a 400 odniosło rany^[4]. W ciągu kilku następnych dni administrację po Niemcach przejęły Straże Obywatelskie (Przemysłowa, Gminna i Folwarczna), które rozbrajały i internowały niemieckich policjantów (APO). Z kolei na północnych terenach inicjatywę przejęli Niemcy, aresztując policjantów polskich (w [Opolu](#), [Kluczborku](#) i [Smardach](#)).

Walki w powiecie tarnogórskim i toszeckim [\[edytuj\]](#)

Powstańcza Grupa "Butrym", w nocy 3 maja opanowała [Tarnowskie Góry](#), które zdobyto w ciągu 2 godzin, (miasto przejęły szybko wojska francuskie) oraz [Mikulczyce](#), które zdobył 3 batalion tarnogórski. [Nakło](#) zdobyto po przełamaniu oporu Selbstschutzu oraz odparto niemiecki kontratak. Opanowano także szybko [Świerklaniec](#) po przełamaniu słabego oporu niemieckich policjantów z APO. [Pyskowice](#) zdobył batalion Depcika i Mastalerza. [Toszek](#) zdobył po walce z dużą grupą policjanów z APO powstańczy oddział W. Mięsoka. Gwałtowne walki toczyły się od 4 maja w rejonie miejscowości [Gajowice](#), gdzie walczyły ze sobą w nocy oddziały powstańczej grupy "Butrym" i Selbstschutzu i gdzie po zdobyciu osiedla udało się odeprzeć cztery niemieckie szturmy.

Walki w powiecie strzeleckim [\[edytuj\]](#)

W powiecie strzeleckim miejscowi powstańcy wchodzili w skład związku taktycznego "Harden"("Bogdan"). Udało im się opanować prawie bez walki [Ujazd](#), [Warmatowice](#), [Zawadzkie](#), [Kolonowskie](#), [Fosowskie](#). Toczyć walki musieli jedynie o [Piotrówkę](#) i [Krupski Młyn](#). Znacznie wolniej działania toczyły się w rejonie

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001 [Strzelc Opolskich](#), które zaatakowano dopiero po kilku dniach, biorąc przy okazji do niewoli 200 Niemców. W dniu 7 maja grupa Bogdan rozpoczęła natarcie na [Gogolin](#), w którym przejściowo opanowano dworzec kolejowy. Ciężkie walki prowadził batalion prudnicki H. Kabeli i strzelecki J. Faski o Garb Chełmu i [Żyrową](#). Dokonano też wypadów w kierunku Opola (oddziały por. Brandysa), co wzbudziło panikę wśród miejscowych oddziałów Seltschutzu^[5]. W tym czasie na południu prowadzona była już Bitwa o [Kędzierzyn](#) (patrz niżej).

Walki w powiecie lublinieckim [\[edytuj\]](#)

W [powiecie lublinieckim](#) powstanie już 3 maja i miało charakter żywiłowy. Działania prowadzili tu miejscowi powstańcy zgrupowani w grupie taktycznej "Linke" składającej się około 1500 powstańców, którzy w kilku grupach otoczyli [Lubliniec](#), do którego zbiegli okoliczni Niemcy. Wobec bezcelowości oporu, władze niemieckie oddały miasto wkrótce w ręce powstańców. Wkrótce opanowano [Łagiewniki Małe](#), zdobyto bronione [Pludry](#) i zaatakowano [Dobrodzień](#), broniony przez około 600 żołnierzy Reichswehry i Seltschutzu. Powstańcy zdobyli miasto po kilku szturmach w dniu 6 maja, tracąc przy tym 6 zabitych.

Walki w powiecie oleskim i kluczborskim [\[edytuj\]](#)

Do [Olesna](#) wiadomość o wybuchu powstania dotarła dopiero 3 maja i działania zbrojne miały charakter spontaniczny i na początku były mało zorganizowane. W dniu 5 i 6 maja powstańcy z terenu [powiatu oleskiego](#) zajęli Olesno, [Łowosów](#), [Wojciechów](#) i [Stare Olesno](#), a następnie wkroczyli do Puszczy Szumiradzkiej przecinając ważną linię kolejową. Dalsze działania prowadzono w kierunku [Kluczborka](#), [Nowego Dworu](#), [Chocianowic](#) i [Radonic](#). W [powiecie kluczborskim](#) miejscowe oddziały powstańcze nie odniosły większych sukcesów, poza przejściowym zajęciem 7 maja węzła kolejowego w pobliżu Kluczborka.

Stosunki z władzami alianckimi [\[edytuj\]](#)

W ciągu kilku dni po rozpoczęciu powstania, wojska alianckie podjęły akcje przeciwko powstańcom, m.in. rozbrajając ich w Tarnowskich Górach oraz otwierając do nich ogień z czołgów w Bytomiu i Katowicach (w wyniku czego zginęło kilka osób^[6]). Do walk z wojskami włoskimi dochodziło też w m.in. w rejonie Rybnika, gdzie Włosi stracili 19 zabitych i 94 rannych. W związku z podejmowanymi interwencjami dyplomatycznymi i atakami wojsk alianckich, władze powstańcze zawarły z aliantami porozumienie oddając im kilka miast, które następnie tylko blokowano (cernowano). Pomimo dużego niezadowolenia powstańców, władze powstańcze zgodziły się oddać pod władzę aliantów Bytom, Katowice, Tarnowskie Góry i śródmieście Zabrze. Natomiast alianci wycofali się z Lublińca, Mikołowa, Olesna, Pszczyny, Pyskowic, Rybnika i Strzelec Opolskich, które przejęli powstańcy śląscy.

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

Bitwa o Kędzierzyn [\[edytuj\]](#)

Akcja zaczepna została przeprowadzona przez powstańców śląskich w dniach 6-10 maja i miała na celu opanowanie rejonu Kędzierzyna, [Bierawy](#), [Kłodnicy](#) i wyprzeć Niemców za Odrę. Strona niemiecka dysponowała w tym rejonie około 3500 zdemobilizowanych żołnierzy Reichswery pod dowództwem kpt. Maya z bronią maszynową, moździerzami i dwoma pociągami pancernymi. Po stronie polskiej do akcji weszły: oddział zabrusko-bytomski kpt. P. Cymsa (głównodowodzący) oraz oddział katowicki ppor. [Walentego Fojkisa](#) wzmocniony batalionem kozielskim ppor. H. Krukowskiego z dwoma pociągami pancernymi (Piorun i Wilk/Korfanty) i dwoma działami.

6 maja

W dniu 6 maja oddział kpt. Cymsa ruszył z [Sośnicowic](#) w kierunku Bierawy i [Starego Koźła](#). Do pierwszego zbrojnego przełamania przez Polaków pozycji niemieckich doszło pod [Kotlarnią](#), a następnie w rejonie [Ortowie](#). Szybko przemieszczająca się wzdłuż szosy grupa kpt. Cymsa dotarła w rejon dworca w Bierawie, który wraz z pobliską osadą po dwóch godzinach walk zdobył batalion kpt. Ziarnka. Z kolei kompania powstańca Talka brawurowo przeprawiła się przez Odrę i zdobyła [Szypowice](#), która utrzymała w ciągłych walkach przez kilka dni. W tym czasie, na prawym skrzydle dwa bataliony Ślązaków zajęły po walce [Stare Koźle](#), a następnie [Brzeźce](#), które jednak śmiałym kontratakiem odbili Niemcy. W czasie gdy na południu wyruszyła grupa kpt. Cymsa, nieco na północ oddział katowicki Fojkisa wyruszył z Łabęd szosą przez [Rudziniec](#) na [Sławięcice](#).

7 maja

W dniu 7 maja grupa zabrusko-bytomska zaatakowała na północ od Starego Koźła i [Brzeźc](#) w celu przebicia się na Kędzierzyn od strony Pogorzela, zostały jednak powstrzymane przez dwa niemieckie pociągi pancerne i ogień maszynowy. Następnie Niemcy przeszli do kontrataku w rejonie Starego Koźła, w trakcie którego kilkudziesięciu Ślązaków zostało zabitych i rannych, a po odrocie powstańcy zmuszeni byli okopać się koło Bierawy.

Walki grupy "Bogdan" na północy [\[edytuj\]](#)

W tym czasie znacznie bardziej na północy grupa "Bogdan" zaatakowała z rejonu Piotrówki na Rozmierkę i Grodzisko docierając do wsi Nakło i [Krośnica](#) oraz w centrum ze wsi [Warmątowice](#) i [Jemielnica](#) na Strzelce i [Gogolin](#). Nieco na południe kpt. Krukowski ze Sławęcic zaatakował i zdobył [Raszową](#) i [Januszkowice](#) wraz ze służą na Odrze, a 8 maja zdobył Wielmierzowice oraz próbował zdobyć [Zdzieszowice](#). Batalion Dziewiora opanował Klucz, [Popice](#), [Lichynię](#) i po ciężkich walkach [Leśnicę](#). 9 maja udało się zdobyć [Zdzieszowice](#), a potem Rozwadzę i [Żyrową](#). Krwawo też odparto próby uchwycenia przez Niemców przyczółka nad Odrą koło [Solowni](#).

Pomyślne walki na północy pozwoliły na ponowne podjęcie ponownej ofensywy na południu.

8 maja

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

W dniu 8 maja wykrwawione bataliony kpt. Cymśa zostały zluzowane koło Bierawy przez dwa bataliony z Pszczyny pod dowództwem Kurtoka i Szendery, które 9 maja przeszły do ataku.

9 maja

Bataliony Fojkisa zaatakowały na Kędzierzyn wzdłuż Kłodnicy i Kanału Kłodnickiego. Bataliony Cymśa ponownie zaatakowały z rejonu Bierawy wzdłuż torów oraz wzdłuż szosy zalegając jednak pod ogniem z pociągu pancernego. Impas przełamało brawurowe wprowadzenie do walki działka kal. 37 mm por. Jana Surzyckiego (poległego w trakcie tej walki), które zmusiło niemiecki pociąg do odwrotu na północ. Następnie powstańcy ruszyli ławą i opanowali Brzeźce walcząc często z Niemcami bronią białą. W tym czasie batalion bytomski J. Lortza zajął [Miejsce Kłodnickie](#), Cisowę i rejonie Raszowej skręcił na południe i idąc przez las uderzył na Kędzierzyn od północy. Kompania 3 pod dowództwem J. Wydry z jego batalionu zajęła dworzec w Kędzierzynie. Szczególnie ciężkie walki przeprowadzały bataliony Fojkisa w [Lenartowicach](#) i Nowej Wsi, które zdobyto po wprowadzeniu przez powstańców baterii dział. W końcu do Kędzierzyna nagłym atakiem wdarła się 3 kompania pod dowództwem sierż. Franciszka Kawki z batalionu katowickiego K. Woźniaka.

10 maja

Następnego dnia (10 maja) po południu batalion kpt. Lortza zaatakował Kozielską Przystań, którą zdobył dopiero po kilku godzinach pod wieczór po unieszkodliwieniu karabinu maszynowego na wieży kościoła w Koźlu. W tym czasie batalion K. Woźniaka po walce opanował Kłodnicę. w trakcie bitwy o Kędzierzyn wyparto Niemców za Odrę, zdobyto ogromne zapasy żywności, tabor kolejowy, 700 karabinów, 20 maszynowych, kilka granatników i granaty. Obie strony straciły około 200 zabitych i rannych.

Bitwa w rejonie Góry Św. Anny [\[edytuj\]](#)

 Osobny artykuł: [Bitwa w rejonie Góry Św. Anny](#).

W trakcie powstania [największa bitwa](#) odbyła się w dniach 21-26 maja w rejonie [Góry Świętej Anny](#). Rozpoczęła się ona w dniu 21 maja szturmem i zajęciem tego strategicznego wzgórza przez bataliony Freikorpsu "Oberland" z [Bawarii](#). Następnie Niemcy przystąpili do dalszego ataku na powstańczy 8 pułk Rataja. W związku z silnym naporem Niemców, ciężar walk obronnych od 8 pułku Rataja, przejął powstańczy 1 pułk katowicki [Fojkisa](#) oraz bataliony strzelecko-toszeckie "Bogdana". Najcięższe walki toczyły się w rejonie [Lichyni](#), [Leśnicy](#), [Klucza](#), Zalesia, Januszkowic, Krasowej i Łąk Kozielskich. W ramach niemieckich oddziałów [Selbstschutz](#) Oberschlesiens (Samoobrony Górnego Śląska), w walkach tych wzięła udział kompania śląskich ochotników z okolic [Wałbrzycha](#), dowodzona przez syna [księcia pszczyńskiego Jana Henryka XV](#) – Hansa Heinricha XVII hrabiego Hochberga.

Bitwa nad Olzą [\[edytuj\]](#)

Duże znaczenie dla całości powstańczego frontu i sukcesu powstania miała pozycja nad rzekami [Olzą](#) i [Odrą](#) w pobliżu [Wodzisławia Śląskiego](#) i [Raciborza](#). Przerwanie frontu w tym miejscu groziłoby wejściem

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001 Niemców na tyły powstańców i klęską całego powstania. Niemiecki atak 23 maja 1921 znad [Olzy](#) na [Wodzisław Śląski](#) został krwawo odparty przez oddziały grupy "Południe" i ostatecznie udało się utrzymać pozycje obronne na linii Odry. Oddziałami polskimi dowodził z sztabu w Wodzisławiu [Bronisław Sikorski](#) ps. *Cietrzew*. Ostatecznie walki pod Olzą przerwane zostały w wyniku ogłoszonego zawieszenia broni.

Zakończenie powstania [\[edytuj\]](#)

Na początku czerwca strony oddzielono kordonem wojsk francuskich i włoskich, a [5 lipca 1921](#) zawarto [rozejm](#). Rząd polski oficjalnie odciął się od odpowiedzialności za powstanie. W wyniku powstania [Liga Narodów](#) podjęła [12 października 1921](#) decyzję o korzystniejszym dla Polski podziale [Górnego Śląska](#). Rada Ambasadorów zaakceptowała tę decyzję [20 października](#) 1921. Podczas niemieckiej kontrofensywy, wszyscy dowódcy oddziałów frontowych zażądali od Korfanteo proklamacji "suwerennego państwa śląskiego"^{[[potrzebne źródło](#)]}, a jeden z nich [Franciszek Merik](#), wkrótce po zakończeniu walk utworzył [Związek Dawniejszych Powstańców na rzecz Górnos Śląskiej Niepodległości](#). Ostatecznie [Komisja Międzysojusznicza](#) podjęła korzystne dla Polski decyzje w sprawie Śląska, według których obszar przyznany Polsce powiększony został do ok. 1/3 spornego terytorium. Polsce przypadło 50% [hutnictwa](#) i 76% kopalń węgla. Miało to ogromne znaczenie dla gospodarczego bytu [II Rzeczypospolitej](#). Cel powstania został w dużej mierze osiągnięty.

Organizacja wojsk powstańczych [\[edytuj\]](#)

Front i wojska powstańcze zostały podzielone na cztery grupy:

- **Grupa "Wschód"** (dowódca kpt. [Karol Grzesik](#)). Sztab mieścił się w [Bielszowicach](#). Grupa liczyła 15 929 żołnierzy (stan na 6 VI 1921 r.). Dzieliła się na:
 - o [pułk katowicki](#) – dowódca [Walenty Fojkis](#) ur. w Katowicach
 - o [pułk gliwicki](#) – dowódca [Stanisław Mastalerz](#) ur. w Piekarach Śl.
 - o pułk królewskohucki – dowódca [Karol Gajdzik](#) ur. w Siemianowicach Śl.
 - o pułk zabrzański – dowódca [Paweł Cymś](#)
 - o pułk zabrzański – dowódca [Fryderyk Szendzielorz](#)
 - o pułk katowicki – dowódca [Rudolf Niemczyk](#)
 - o pułk pszczyński – dowódca [Franciszek Rataj](#)
 - o pułk bytomski – dowódca [Czesław Paul](#)
 - o grupę oblężniczą
- **Grupa "Południe"** (dowódca ppłk [Bronisław Sikorski](#), pseud. "Cietrzew"). W jej weszli mieszkańcy ówczesnych powiatów pszczyńskiego, rybnickiego i raciborskiego. Kwatera sztabu mieściła się w [Wodzisławiu Śląskim](#). Grupa liczyła 10 169 powstańców. Dzieliła się na:
 - o pułk wodzisławski – dowódca [Józef Michalski](#) ur. w [Gelsenkirchen](#)
 - o pułk raciborski – dowódca [Alojzy Seget](#) ur. w [Lubomiu](#)
 - o pułk rybnicki – dowódca [Janusz Wężyk](#)
 - o pułk żorski – dowódca [Antoni Haberk](#)
- **Grupa "Północ"** (dowódca kpt. [Alojzy Nowak](#), pseud. Neugebauer, szefem sztabu był [Jan Wyglenda](#)) liczyła 9 544 powstańców. Kwatera sztabu mieściła się w [Tworogu](#). Grupa dzieliła się na podgrupy:

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

- o "Harden/Bogdan" 7 *Strzelecki Pułk Piechoty* (8 batalionów) – powstańcy z pow. strzeleckiego, toszeckiego, kozielskiego, prudnickiego
 - o "Butrym" 8 *Tarnogórski Pułk Piechoty* (5 batalionów) – powstańcy z pow. tarnogórskiego, lublinieckiego i oleskiego
 - o "Linke" 9 *Lubliniecko-Opolski Pułk Piechoty* (pocz. 3, później 5 batalionów) – powstańcy z pow. opolskiego, lublinieckiego oraz kilkuset ochotników z Wielkopolski i znad Prosny.
- **Grupa "Śródek"** (dowódca mjr Kwak-Krzewiński) – grupa ta została wydzielona z Grupy "Wschód" i nie odegrała większej roli w działaniach bojowych. Liczyła 6 734 powstańców.

Uzbrojenie [\[edytuj\]](#)

Polskie [pociągi pancerne](#) [\[edytuj\]](#)

Stan w czerwcu [1921](#):

Pozostałe pociągi pancerne:

- 1 dywizjon
 - o nr 1 [Korfanty](#)
 - o nr 2 [Nowina-Doliwa](#)
- 2 dywizjon
 - o nr 3 [Piorun](#)
 - o nr 4 [Naprzód](#)
- 3 dywizjon
 - o nr 5 [Powstaniec](#)
 - o nr 6 [Ślązak](#)
- 4 dywizjon
 - o nr 7 [Bajończyk](#)
 - o nr 8 [Górnik](#)
- 5 dywizjon
 - o nr 9 [Lubieniec](#)
 - o nr 10 [Ludyga](#)
- 6 dywizjon
 - o nr 12 [Pantera](#)
 - o nr 13 [Nowak \(Nowak II\)](#)
- 7 dywizjon
 - o nr 14 [Zygmunt Powstaniec](#)
 - o nr 15 [Tadek Ślązak](#)
- 8 dywizjon
 - o nr 11 [Lew](#)
 - o nr 16 [Testart \(Piast\)](#)

- [Kabicz](#) – wąskotorowy
- [Ułan](#)

W tym budowane w hucie w Zawadzkiem i warsztatach w [Krupskim Młynie](#):

- [Nowak \(Nowak II\)](#)
- [Zygmunt Powstaniec](#)
- [Tadek Ślązak](#)
- [Testart \(Piast\)](#)

Powstańczy pociąg pancerny

Powstańczy pociąg pancerny

[Samochody pancerne](#) [\[edytuj\]](#)

Powstańczy samochód pancerny [Korfanty](#)

Materiały dydaktyczne przeznaczone dla SKKT „Diablak” – Powstania Śląskie – opracowane na podstawie książki Aleksandra Goniewicza „Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921” – Przewodnik po miejscowościach; Katowice 2001

- 1 [dyon](#) (por. Oszka)
 - o [Korfanty](#)
 - o [Doliwa](#)
 - o [Ślązak](#)
- 2 dyon (Karol Walerus)
 - o [Woźniak-Walerus](#)
 - o [Górny Śląsk-Alzacja](#)
 - o [Powstaniec](#)

Włączenie części Górnego Śląska do Polski [\[edytuj\]](#)

[17 czerwca](#) 1922 r. wojska polskie przekroczyły granicę koło [Szopienic](#) i wkroczyły na Śląsk. Władze polskie objęły powiat katowicki. Zajmowanie przypadłych Polsce terenów trwało do 4 lipca. Pierwszym wojewodą śląskim został Józef Rymer. [16 lipca](#) 1922 roku podpisano w Katowicach dokument upamiętniający przejęcie części Śląska przez Rzeczpospolitą.

Epilog [\[edytuj\]](#)

Najstarszym żyjącym weteranem powstań śląskich jest 105-letni [Wilhelm Meisel](#) z [Wodzisławia Śląskiego](#), urodzony [7 stycznia 1904](#).